

VLASTIVEDNÉ MÚZEUM V POVAŽSKEJ BYSTRICI v zriaďovateľskej pôsobnosti Trenčianskeho samosprávneho kraja

ZBORNÍK

VLASTIVEDNÉHO MÚZEA
V POVAŽSKEJ BYSTRICI

Považská
Bystrica 2012

VLASTIVEDNÉ MÚZEUM V POVAŽSKEJ BYSTRICI
v zriaďovateľskej pôsobnosti Trenčianskeho samosprávneho kraja

ZBORNÍK
Vlastivedného múzea
v Považskej Bystrici

Ročník 2

Považská Bystrica 2012

NA ÚVOD

INTRODUCTION

Prvé múzeá v minulosti vznikali s cieľom vytvárať zbierky prevažne umeleckého charakteru. Toto prvotné poslanie sa neskôr natoľko rozvinulo, že o múzeu môžeme v súčasnosti hovoriť skôr ako o pamäťovej inštitúcii, ktorej úlohou je „na základe prieskumu a vedeckého výskumu v súlade so svojím zameraním a špecializáciou nadobúdať predmety kultúrnej hodnoty, ktoré ako zbierkové predmety odborne spravuje, vedecky skúma a sprístupňuje verejnosti najmä na účely štúdia, poznávania a estetického zážitku špecifickými prostriedkami múzejnej komunikácie“ (Zákon NR SR z 28. apríla 2009 č. 206/2009 Z. z.). Moderné múzeum je dnes dynamická inštitúcia, ktorá poskytuje verejnosti množstvo informácií prostredníctvom stálych expozícií a výstav, edukačných aktivít, audiovizuálnych programov, tvorivých dielní atď. Popritom dokumentuje vývoj prírody, spoločnosti a techniky. Jednou z významných činností múzea je aj edičná činnosť, ktorá je akýmsi najhmataateľnejším výstupom aktivít múzea a pôsobí dlhodobo.

Vlastivedné múzeum v Považskej Bystrici v roku 2012 pripravilo pre svojich priaznivcov a odbornú verejnosť druhý ročník zborníka, ktorého periodicita je dvojročná.

Pri prvom ročníku zborníka, vydanom v roku 2010, bolo našim cieľom prezentovať činnosť odborných pracovníkov múzea a spolupracovníkov z rôznych odborov, ktorí sa zaoberajú problematikou tematicky sa viažucou k regiónu stredného Považia. Potešilo nás, že tento prvý ročník sa stretol s priaznivým ohlasom, a povzbudilo nás to k ďalšej edičnej činnosti.

V uplynulom roku 2011 sa Vlastivednému múzeu v Považskej Bystrici podarilo vydať knihu s názvom História vývoja a výroby jednostopových motorových vozidiel v meste Považská Bystrica. Jej autorom je konštruktér a dlhoročný pracovník Považských strojární v Považskej Bystrici pán Gustav Ulický. K rozhodnutiu vydať túto knihu iste prispela i tá skutočnosť, že múzeu sa dosiaľ nepodarilo zabezpečiť výstavné priestory v rámci mesta Považská Bystrica. V tejto knihe sme mohli prostredníctvom fotografickej dokumentácie predstaviť verejnosti zbierku motocyklov, ktorú sme začali systematicky budovať v roku 2007.

Pôvodnú zbierku motocyklov, ktorá bola vystavená v kaštieli v Orlovom a bola súčasťou expozície Považských strojární, odviezli zamestnanci Majetku, a. s., Považská Bystrica na jar roku 2001 za záhadných okolností na dosiaľ neznáme miesto. Napriek tomu, že sme niekoľkokrát rokovali o odkúpení zbierky, nedostali sme šancu zachrániť ju pre verejnosť. Múzeum bolo z toho veľmi sklamané, a tak si predsavzalo vytvoriť novú zbierku, ktorá by dostatočne dokumentovala históriu nášho strojárskeho regiónu s výnimočnou hodnotou. Zámer múzea vytvoriť novú zbierku motocyklov našiel veľké pochopenie u zriaďovateľa Trenčianskeho samosprávneho kraja a Ministerstva kultúry Slovenskej republiky. Budovanie zbierky doteraz podporili celkovou sumou 96 960 eur. Múzeum zároveň získalo darom jeden motocykel v hodnote 600 eur. V súčasnosti môžeme konštatovať, že náš cieľ vytvoriť novú zbierku a zachovať tak pre budúce generácie to najzaujímavejšie, čo v strojárskom regióne stredného Považia jestvovalo, sa nám podarilo realizovať. Od roku 2007 bolo do zbierky Vlastivedného múzea v Považskej Bystrici zakúpených štyridsať kusov motocyklov. Okrem sériovo vyrábaných motocyklov sú jej súčasťou i prototypy a jedna inšpiračná vzorka získaná ako dar.

Na uvedení knihy Gustava Ulického do života sa stretlo veľké množstvo pracovníkov bývalých Považských strojární, čo nás potešilo a potvrdilo jestvujúci záujem verejnosti o regionálnu históriu. Veríme, že aj tento zborník si nájde široký okruh svojich prijímateľov, keďže sú v ňom uverejnené príspevky z oblasti prírodných vied, archeológie, histórie i etnológie.

PhDr. Viera Praženicová,
riadiťka Vlastivedného múzea
v Považskej Bystrici

PUBLIKÁCIA „HISTÓRIA VÝVOJA A VÝROBY JEDNOSTOPOVÝCH MOTOROVÝCH VOZIDIEL V MESTE POVAŽSKÁ BYSTRICA“

PUBLICATION „THE DEVELOPMENT AND MANUFACTURE HISTORY OF SINGLETRACK MOTOR VEHICLES IN THE TOWN OF POVAŽSKÁ BYSTRICA“

GUSTAV ULICKÝ

Dedovec 1034/44, 017 01 Považská Bystrica

PREDHOVOR EDITORKY

V predkladanom príspevku ponúkame čitateľom Zborníka Vlastivedného múzea milý príhovor pána Gustava Ulického k početnému publiku, ktoré sa zišlo v spoločenskej sále Stredného odborného učilišťa strojárskoho v Považskej Bystrici dňa 6. 3. 2012 pri príležitosti slávnostného uvedenia knižnej publikácie s názvom História vývoja a výroby jednotopových motorových vozidiel v meste Považská Bystrica. Autor knihy v príhovore vtipne spomína na svoje strojárске začiatky, vyzdvihuje prínos kolektívu pracujúceho na vývoji a výrobe motocyklov v našom meste, ako aj uvažuje o výchove mladej generácie v budúcnosti.

Túto autentickú knihu autora, ktorý viac ako štyridsať rokov pracoval v Považských strojárňach, vydalo Vlastivedné múzeum v Považskej Bystrici v roku 2011 s finančnou podporou Ministerstva kultúry SR a Trenčianskeho samosprávneho kraja.

CITÁCIA PUBLIKÁCIE

Ulický G., 2011: História vývoja a výroby jednotopových motorových vozidiel v meste Považská Bystrica. – Vlastivedné múzeum v Považskej Bystrici, Považská Bystrica, 124 p.

PRÍHOVOR AUTORA PRI PRÍLEŽITOSTI SLÁVNOSTNÉHO UVEDENIA KNIHY

Milé dámy, vážení páni, ctení hostia.

Je mi ctou vystúpiť pred týmto váženým publikom, v ktorom vidím veľa spolupracovníkov, veľa známych tvárí, niekoľko podnikateľov a dokonca aj jedného vrcholového politika. Neviem však, či svojimi biednymi rečovými danosťami dokážem jasne formulovať to, čo vám chcem povedať. Faktom je, že zhora to nemám dané a za rysovacou doskou, kde som strávil takmer celý produktívny vek, som sa veru rečníť nenaučil. Tam sa totiž nepracuje ústami, ale hlavou. Pokúsim sa však hovoriť zrozumiteľne.

Na úvod by som vám rád povedal, že my strojáři na celom Slovensku, aj keď sme nič svetoborného nevynašli, dokázali sme vyvinúť a v primeranej kvalite aj vyrábať také výrobky, ktoré voči konkurenčným boli lacnejšie a mali väčšiu životnosť. No a takéto výrobky sa potom dobre predávali nielen doma, ale aj v zahraničí.

Ak mám niečo povedať o sebe, tak to bolo takto:

Do Považskej Bystrice som prišiel z vidieka. Vystúpil som z vlaku na starej železničnej stanici a potom preskakujúc blato a veľké mláky na ceste vtedajšej veľkej dediny, preskákaval som sa až za bránu fabriky, ktorá sa vtedy volala Zbrojovka. Za tou bránou už nebolo žiadne blato, ale pekná asfaltová cesta, lemovaná lipovou alejou po jej oboch stranách. Na tom by nebolo nič

zvláštného, asfaltové cesty u nás boli už bežné, zvláštnosťou bolo, že na tejto ceste sa pohyboval pracovník s akýmsi podivuhodným fúrikom, ktorým bol vlastne plechový sud na dvoch kolieskach, ten pracovník mal v ruke metlu a lopatu, na ktorú zamietol každý papierik, lístok, či opalok z cigarety, vhodil to do suda a kamsi to potom odviezol. Taký istý pracovník sa pohyboval aj na druhej hlavnej ceste, ktorá viedla od veľkostatku až po 56-stku, a tak dá sa povedať, že to vtedy nebola fabrika, ale dobre udržiavaný park. Možno, že aj tieto pozitívne stretnutia s krásou prostredia zapríčinili, že som už ako mladý chlapec chodil rád do roboty. Ale to určite nebol ten hlavný dôvod. Hlavným dôvodom bola skutočnosť, že sme v tej fabrike vedeli urobiť od najmenej skrutky až po veľký prúdový letecký motor azda všetko.

Mohol by som vám tu dve hodiny vyratúvať čo všetko sme tam vyrábali, ale načo, dnes by to už bolo zbytočné. Celé Slovensko vie, že sme tu vyrábali motorové vozidlá a letecké motory. Ja by som vás rád upozornil na dva výrobky, ktoré boli rovnako dôležité ako tie, o ktorých celé Slovensko vie, ale o ktorých možno nevedia ani mnohí, ktorí v Považských strojárňach pracovali. Čím ma tak zaujali o tom vám chcem porozprávať.

Je všeobecne známe, že začiatkom 80. rokov boli Považské strojárne zaradené do koncernu ZVL, t. j. do závodov na výrobu ložísk. Čo je to valivé ložisko, to u nás vie hádam každý. Je to vnútorný krúžok, vonkajší krúžok a medzi týmito krúžkami je určitý počet malých teliesok, ktoré sú buď valčeky, kuželíky, ihly alebo guľôčky, po ktorých sa krúžky odvalujú. Práve od presnosti týchto teliesok do veľkej miery závisí budúca kvalita ložiska! Všetky telieska v ložisku musia byť vyhotovené s odchýlkou maximálne jedna stotina milimetra a na povrchu nesmie byť žiadna trhlina po kalení alebo iná závada.

Práve na kontrolu týchto teliesok sa v Považských strojárňach vyrábala unikátny prístroj, ktorý sa vyvážal do všetkých štátov RVHP, ale aj do Japonska a západného Nemecka. Samozrejme všade za tvrdú menu. A aký to bol prístroj? Podobal sa väčšej mikrovlnke, alebo ak chcete polovici menšej chladničky. A čo ma na tomto prístroji najviac zaujalo? Nebudete mi veriť, ale jeho cena. My sme totiž za tento nevelký prístroj dostávali skoro toľko devíz ako Mladá Boleslav za osobný automobil Škoda, do ktorého by sa bolo vošlo aspoň päť takýchto prístrojov. Dnes by sme tomuto prístroju hovorili, že je to výrobok s vysokou pridanou hodnotou.

Ďalším prístrojom, ktorý ma zaujal, bol baliaci automat na cukríky. Ja som na ňom nepracoval, ale mal som tam kamaráta, ktorý keď dali niečo nové dohromady, vždy mi zavolať. No čo vám budem hovoriť, chcel sa pochváliť. A prečo nie, bol to veľmi zaujímavý prístroj. Do násypníka tohto automatu sa podľa môjho odhadu vysypalo asi tak 25-30 kg tvrdých cukríkov, a keď mechanik spustil automat, začali z neho strašne rýchlo vypadávať jednaké balíčky cukríkov, ktoré sa ukladali po 100 ks do krabíc a takto išli do expedície. Logické bolo, že keď prvý raz spustili tento automat, balíčky cukríkov ešte neboli dokonalé, bolo treba ešte vychytať muchy, ako tomu hovoríme my strojáři. Sem tam sa vyskytol natrhnutý papierik obalu, alebo našlo sa nedokonale zabalené čelo balíčka. Takéto nepodarky nemohli ísť do expedície, preto som ich expedoval ja do vrecák môjho pracovného pláňa. Ak mám pravdu povedať expedoval som tam hrst, dve, možno aj tri hrste tých dobre zabalených. Mechanik, čo obsluhoval ten automat to videl a vôbec mi v tom nebránil. Bolo to asi preto, že on ich bol prejedeny. Dôležité bolo, že naša partia na Vývoji motorových vozidiel mala celý ten deň čo vyhrýzať.

Neboli sme to len my v Považských strojárňach, čo sme vyrábali takéto zaujímavé výrobky. Pamätám si napríklad, že vo Výskumnom ústave automatizácie a mechanizácie v Novom Meste nad Váhom vyvinuli a vyrábali automat na montáž zapalovacích sviečok, presne tých, ktoré sme my montovali do našich jednostopových motorových vozidiel. Alebo strojáři v Martine. Tí zakúpili licenciu akéhosi starého naftového motora vo Francúzsku, zdokonalili ho tak, že ho s úspechom montovali do tankov T34, ktoré v Martine vyrábali. Mali sme aj ďal-

šie strojárenské podniky v Brezne, Detve, Bánovciach, Prešove či na Orave, kde produkovali vynikajúce výrobky, ktoré sa uplatnili aj na zahraničných trhoch, a preto netreba nikoho presvedčať, že tvorivý potenciál našich strojárů bol vysoký a nijako nezaostával za tvorivým potenciálom strojárů v okolitých krajinách.

Lenže prišiel rok 1989, keď svetová globalizácia a nadnárodné monopoly nám toto všetko ukradli a z tvorivých Slovákov urobili slabo platených montážnikov cudzích výrobkov. Čo je však horšie, zo Slovenska urobili živoriaci štát, ktorý žije len z daní a tých niekoľko malých tu-zemských firiem si ako subdodávatelia sotva zarobia na holú reprodukciu a o nejakej rozšírenej reprodukcii môžu len snívať. Takýto je teda súčasný stav, ktorý musíme registrovať, ale nemali by sme sa s ním zmieriť. Mali by sme urobiť všetko preto, aby sa veci zmenili. Ide o to, kto by tú zmenu mal vykonať. My dospelí, ktorí sme sa tu dnes zišli, tomu už veľa nepomôžeme. Mali by to urobiť naši nasledovníci. Je tu však veľký problém. Naša zglobalizovaná a zinternetizovaná mládež sa už nenaučila, alebo zabudla poriadne pracovať. Väčšina je dlhodobo nezamestnaná a tí čo pracujú, tých naučili len jednoduchým pracovným úkonom, ktoré sa pri montážnych prácach opakujú, a tak v takomto prípade o nejakej kvalitnej tvorivej práci vôbec nemožno hovoriť.

Mňa až do nepríčetnosti vie rozčúliť, keď počujem slovo rekvalifikácia. U nás totiž rekvalifikácia nabrala taký devastujúci kurz, že v trojmesačnom kurze urobia zo stolára sústružníka, z kuchára murára a podobne. Ja sám som vyučený sústružník, učil som sa 3 roky, potom som ešte 3 roky pracoval na exponovanom pracovisku v náradovni a až po týchto 6 rokoch som si mohol povedať, že začínam byť sústružníkom a to preto, lebo som sa učil od starých machrov v náradovni, ktorí celý život nerobili nič iné, len sústružníkov.

Z tohto mi je jasné, že so súčasnou mládežou, ktorá je v produktívnom veku, veľa veru zmeníme. Ja tu vidím jedinú šancu na zmenu. Začať to robiť tak, ako to robili naši starí otcovia, ktorí žili v ďaleko horších podmienkach ako my a predsa prežili. A prečo prežili? Lebo sa držali vlastného rozumu, ktorému dnes hovoríme sedliacky rozum. Pre tých najmladších, čo nevedia, čo to ten sedliacky rozum je, azda najvhodnejšie bude uviesť ako to v tých sedliackych, lepšie povedané v gazdovských rodinách chodilo. Napríklad, gazda mal dvoch synov. Keď sa ho pýtali, gazda a ktorého z tých synov si necháš doma, toho staršieho či mladšieho, odpovedal nie. Toho silnejšieho či slabšieho, odpovedal nie. Tak teda ktorého? Predsa toho múdrejšieho. Toho druhého pošlem do škôl a bude z neho farár, notár alebo učiteľ. Tak sa stalo, že mal v rodine šikovného aj vzdelaného. Obidvaja tak vykonávali dobrú prácu pre rodinu aj pre spoločnosť. Toto bol výsledok zdravého sedliackeho rozumu.

Teda východiskom pre našu budúcnosť je: začať s výchovou najmladšej generácie a riadiť sa pri tom zdravým sedliackym rozumom. Žiaľ, už aj tá naša najmladšia generácia je zasiahnutá negatívami globalizácie, internetizácie a najmä dekadentnou HIP-HOP kultúrou, a tak sme sa ocitli nielen v ekonomickom, ale aj v morálnom marazme, preto bude veľmi ťažké pri výchove mládeže niečo pozitívne dosiahnuť. Kde teda začať? Predsa doma v rodine.

My keď sme mali okolo tých 8, 10, 14 rokov sme vtedy neboli tínedžeri, ale soplši. Keď sme niečo vyviedli, tak starší brat, sused alebo učiteľ nám dali pár poza uši a ukludnili sme sa. Doma sme sa nežalovali, lebo otec by bol odpásal remeň a to by bol z toho veľký tanec. Pri výchove mládeže treba uplatňovať osvedčené pravidlá ako boli: ohýbaj ma mamko dokiaľ som ja Janko.... alebo veľmi účinné škoda každej facky ktorá padne mimo.... a treba im dopodrobna vysvetliť čo znamená rozprávka o troch grošoch.

Nemenej dôležité pri výchove mládeže je pestovať v nej národnú hrdosť. To, že vedia, kde je Miami, Seattle, či kto je Adela Banášová, Madonna a Schwarzeneger je v poriadku, ale pre nich ako Slovákov je oveľa dôležitejšie vedieť kde sú Mošovce, že sa tam narodil Ján Kollár a že napísal Slávy dcéru.

Výchova, lepšie povedané prevýchova našej najmladšej generácie je dlhodobý proces, ale musíme ho vyhrať, lebo z toho morálneho a ekonomického marazmu sa nedostaneme.

Našťastie my Slováci máme v génoch zakódované, že vieme zniesť každú priekorizeň a keď sme vedeli prežiť tisícročný útlak Uhorska, dokážeme prežiť aj terajšiu svetovú globalizáciu.

Teraz by som prešiel k interným záležitostiam. Výtlačok knižky som poslal jednému bývalému spolupracovníkovi, ktorého si vážim, lebo nám pomáhal riešiť závažnú úlohu, znižovanie škodlivých exhalátov u našich jednostopových motorových vozidiel. Tým spolupracovníkom je Doc. Ing. Karel Jaroš, CSc. z Vysokého učení technického v Brne. Dnes už nie je profesorom na VUT, ale súkromným podnikateľom, ktorý vyriešil a do použiteľného stavu doviedol prístroj na trojrozmerné zviditeľnenie nestacionárneho prúdenia palivovej zmesi vo valci spaľovacieho motora. Tento pán mi poslal veľmi zaujímavý list, z ktorého vám odcitujem jeden odstavec, v ktorom s odstupom času hodnotí prácu nášho „Vývoja motorových vozidiel“ v Považských strojárňach. Citujem: „Ve Vaši knize se zmínujete o mnoha moderních řešeních, jejichž jste byli průkopníci. Klidně jste toto tvrzení mohl napsat ještě průbojněji, protože jste opravdu byli až neuvěřitelně moderní a progresivní. Vzpomínám si třeba na motokárový motor pána Zimániho, který byl odvozen od Vašich sportovních motorů. První starty byly jak zásah bleskem pro konkurenci, byl jsem přítomen, kdy jeden velmi úspěšný jezdec z Německa nabízel hory doly za jeden jeho kus. Taktéž Jawa 90 bylo jako zjevení mezi tenkými a neohrabanými jinými stroji na trhu, nedolal jsem, počkal si na lepší přední vidlici (poslední typ) a od té doby do nynějška se s ní proháním. Bylo tehdy šokem pro majitele Jaw 350, že při rozjezdu na křižovatce neměli velkou šanci“. Tolko citát.

Stala sa však aj horšia vec. Pri tlačení knižky zaúradoval tlačiarensky škriatok a to dokonca viac ráz. Niektoré preklepy možno prehliadnuť, ale to, že tento škriatok urobil z našich úspešných inžinierov skúšobníkov Tibora Augustína, Jozefa Hujčíka a Miroslava Miniarika obyčajných skúšobných jazdcov to nemožno prehliadnuť. Zato sa im ja ako autor ospravedlňujem.

Druhú knižku s patričným venovaním v našom mene som dal pozostalým nášho dlhoročného vedúceho Františka Tichého, o ktorom si myslím že má najväčšiu zásluhu na tom, čo Vývoj motorových vozidiel v minulosti dokázal. Knižku si prevzal jeho prostredný syn Ing. František Tichý.

My, bývalí pracovníci VMV, ktorí sme tu prítomní, sa musíme srdečne poďakovať PhDr. Viere Praženicovej, riaditeľke Vlastivedného múzea za to, že dokázala obstaráť potrebné financie na vytlačenie knižky, Mgr. Ondřejovi Trnkovi za to, ako moderne previedol grafickú úpravu knižky a konečne Mgr. Soni Belokostolskej za jazykovú úpravu knižky, lebo tá naša strojárka slovenčina je dosť vzdialená od tej správnej. Prosím o veľký potlesk pre toto zaslužilé trio tvoriace redakčnú radu, ktorá dala knižke jej konečnú podobu.

„POVAŽSKÁ BYSTRICA BOLA MESTOM DÁVNEJ MINULOSTI A JE NÍM I DO BUDÚCNOSTI“. VEĽKEJ OBCI POVAŽSKÁ BYSTRICA BOL PRIZNANÝ CHARAKTER MESTA PRED 66 ROKMI

„POVAŽSKÁ BYSTRICA WAR DIE STADT DER FEMER WERGANGENHEIT UND ES BLEIBT AUCH FÜR DIE ZUKUNFT SO“. DEM GROSSEN DORF POVAŽSKÁ BYSTRICA WURDE CHARAKTER EINER STADT VOR 66 JAHREN ERTEILT

ANNA ŠUJANSKÁ

Vlastivedné múzeum v Považskej Bystrici, Ul. odborov 244/8, 017 01 Považská Bystrica;
anna.sujanska@centrum.sk

Abstrakt: Považská Bystrica war am 13. Juli 1330 gegründet. Seit dem Jahr 1435 hatte den Titel „Markdorf,“ der vom König Sigismund von Luxemburg erteilt wurde. (Seitdem hatte die Rechte einer Stadt). Im 16. Jahrhundert gab es aktive Töpferhandwerker, Schneider und Kürschner. Die Ereignisse des Lebens Bystrica im 16. und 17. Jahrhundert wurden im Gemeindeguch namens (Protokolls) „PROTOCOLON“ (Protocolon privilegiati oppidi Vag Besterce) erfasst. Im 19. Jahrhundert entwickelte sich Považská Bystrica Holzindustrie und im frühen 20. Jahrhundert auch der Maschinenbau. Dem kleinen Dorf Bystrica wurde im Jahr 1919 der Status einer grossen Gemeinschaft gewährleistet. Mit der Entwicklung der Maschinen-Industrie wuchs die Bevölkerung und Anforderungen an Gehäuse. Politisches, kulturelles und soziales Leben der Gemeinschaft „versammelt sich vergrossert sich“. Der wichtigste Tag in der Geschichte des Dorfes, historisch gesehen, war der 13. Oktober 1946, als das grosse Dorf Považská Bystrica mit dem Titel „Stadt“ ausgezeichnet wurde.

Schlüsselwörter: Považská Bystrica, grosse Gemeinschaft, historische Entwicklung, den Status einer Stadt erteilen, Jubiläum

ÚVOD

Bývalé strojárskopriemyselné a kultúrne centrum stredného Považia, Považská Bystrica, leží v hornej časti Považského podolia na rieke Váh. Toto mesto a jeho blízke okolie prešli zložitým vývojom.

Najstarším zachovaným písomný dokumentom, ktorý dokladuje existenciu Považskej Bystrice, je listina konventu z 13. júla 1330, uložená pravdepodobne vo forme regestu v Hronskom Sv. Beňadiku, v ktorej sa pri metácii obce Trstie spomína cesta vedúca na Bystricu: ...in viam publicam, cum qua itur in Bistriciam...¹ I napriek uvedenému dokumentu výsledky archeologicko-historických výskumov potvrdili, že toto územie bolo osídlené už oveľa skôr. Dokumentujú to nálezy pozostatkov lužickej a púchovskej kultúry veľkomoravskej slovanskej osady na území mesta.²

1 Kortman B. et al., 1998: Považská Bystrica a okolie kedysi a dnes. – Knižné centrum, Žilina. Vydanie 1. 96 p. ISBN 80-8064-005-X

2 Májsky R., 2006: Najstaršie osídlenie Považskej Bystrice v svetle archeologických nálezov. – In: Kortman B. (ed.), Považská Bystrica. Z dejín mesta. Knižné centrum, Žilina, p. 9–35. ISBN 80-8064-244-3.

HISTORICKÝ VÝVOJ POVAŽSKEJ BYSTRICE

Historický vývoj Považskej Bystrice veľmi ovplyvňovali rôzne udalosti odohrávajúce sa na hrade Bystrica, postaveného pravdepodobne začiatkom 13. storočia. Počas obdobia dlhšieho ako päť storočí bol hrad striedavo v držbe niekoľkých rodov, čo malo veľký vplyv na rozvoj bystrického hradného panstva a život v ňom.

Od roku 1435 bola Považská Bystrica trhovou obcou, čo súviselo s udelením mestských práv kráľom Žigmundom Luxemburským. Za veľmi významnú udalosť z hľadiska dejín súčasného mesta sa považuje vydanie trvalých pravidiel obce – „Articuli Podmanickyani“ v roku 1506. Od 16. storočia bol v obci zaznamenaný rozvoj remesiel, z ktorých prosperovalo najmä hrnčiarstvo, kožušníctvo a krajčírstvo. Považská Bystrica bola pravdepodobne jediným miestom na Slovensku, kde sa v cechových štatútoch používala výlučne slovenčina.³ Počas stavovských povstaní v 16. a 17. storočí mesto i okolie niekoľkokrát vydrancovali povstalecké vojská. V priebehu 16. storočia sa Bystrica stala privilegovanou obcou, čím získala určitú prestíž, a preto sa od ostatných okolitých obcí líšila. Počnúc rokom 1716 obec zaznamenávala všetky udalosti a záležitosti, ktoré sa v nej odohrali, do tzv. Protokolonu („Protocolon privilegiati oppidi vagh Besterce“).⁴

Koncom 19. stor. sa v Považskej Bystrici rozvíja drevársky priemysel a obec sa začína rozrastať. Vznikajú niektoré menšie podniky, ako továreň na rybie konzervy, rozširujú sa pálenice a mlyny. V roku 1914 bol obci udelený štatút veľkej obce. Podstatný rozvoj obce nastal od roku 1929, keď sa začala výstavba bočného závodu brnianskej Zbrojovky, neskôr premenovanej na Považské strojárne, ktoré desiatky rokov stáli na piedestáli strojárenskej výroby v bývalom Československu. S rozvojom hlavne strojárenského priemyslu pribúdalo obyvateľov, vzrastali požiadavky na bývanie, na kultúrny a spoločenský život. Veľká obec sa postupne menila, začínala sa podobať mestu. Zmena nastala až v roku 1946. Zapísal ju aj miestny kronikár a pedagóg pán Šomvářsky v obecnej kronike. V zápise za kalendárny rok 1946 píše: „Najvýznamnejším dňom roku 1946 v histórii Považskej Bystrice je a dlho bude bezpochyby 13. október. Čo sa vlastne vtedy stalo? Obec Považská Bystrica oslávila svoje povýšenie na mesto. Tento rok pokladám v histórii Považskej Bystrice za najdôležitejší popri roku 1506, kedy vyšla prvá a trvalá ústava tejto obce: Articuli Podmanickyani. Po 444 rokoch Považskú Bystricu slávnostne povýšili na mesto. Keby som okrem tejto významnej udalosti nič iného neuviedol, Kronika nového mesta nebola by chudobná. Zachytenie a zvečnenie tejto historickej skutočnosti bude hlavnou úlohou mojej tzv. kronikárskej funkcie. Nové mesto potrebovalo totižto nového kronikára a vedúci mesta mňa poctili touto úlohou.“

Odstraňovaním pozostatkov druhej svetovej vojny po roku 1945 bola obnovená prevádzka závodov, podnikov i cestná a železničná sieť. Budovaním Zbrojovky Brno, n. p., Považská Bystrica a rozbehnutím novej priemyselnej výroby priamo v Považskej Bystrici sa postupne vytvárali nové pracovné miesta. Zbrojovka (neskôr Považské strojárne, národný podnik, Považská Bystrica) zamestnávala ľudí z blízkeho, ale i širokého okolia. Začalo sa s prípravami prvého dvojročného plánu. Nastal hospodársky rozvoj obce. Pribúdali nové budovy škôl, športoviská (štadión, telocvičňa, ihriská, kúpaliská). Stavala sa budova železničnej stanice a pripravovala sa stavba budúcej nemocnice. Rozbehol sa kultúrno-spoločenský život obyvateľov. Dovtedy veľká obec Považská Bystrica sa začala meniť na mesto.

3 Rutšek A., 1932: Pamiatky priemyslu a obchodu. – In: Monumenta historicae Bystricae ad Vagum, 349 p.

4 Kortman B. et al., 1998: Považská Bystrica a okolie kedysi a dnes. – Knižné centrum, Žilina. Vydanie 1. 96 p. ISBN 80-8064-005-X

PRIZNANIA STATUSU MESTA

Práve v tomto období sa Zbor povereníkov na svojom zasadnutí dňa 25. júna 1946 v Bratislave zaoberal opakovanou žiadosťou obce Považská Bystrica (prvá bola poslaná v roku 1944), týkajúcou sa priznania statusu mesta. Členovia zasadnutia sa (podľa Zákona č. 171/1943 Sl. z. b., § 21, ods. 1) napokon uzniesli na tom, aby bol obci Považská Bystrica priznaný charakter mesta s povolením používať titul „Mesto“. Odôvodnením bola skutočnosť, citujem: „Považská Bystrica bola mestom privilegovaným s tzv. hradným právom. Teraz je sídlom okresu, má regulačný plán, je úplne kanalizovaná a po stránke stavebnej má už mestský ráz. V obci je najväčší a najmodernejší priemyselný podnik na Slovensku, Zbrojovka, v ktorom už teraz pracuje až 5 000 ľudí. Po kultúrnej stránke má dve moderné školy, meštiansku školu a nižšiu školu priemyselnú“ (obr. 1).

Miestny národný výbor (MNV) v Považskej Bystrici oficiálne toto rozhodnutie Povereníctva vnútra s radosťou prijal na mimoriadnom zasadnutí dňa 10. septembra 1946 (obr. 2). Zároveň sa uzniesol na tom, že Považská Bystrica oficiálne oslavy povýšenia obce Považská Bystrica na mesto uskutoční v dňoch 12. a 13. októbra 1946. Z tohto dôvodu na tomto pracovnom stretnutí bol vymenovaný aj prípravný výbor na usporiadanie osláv v zložení Anton Králik, Jozef Holický, Ján Charvát, Juraj Halama, Jozef Pakan, Gejza Novohradský, Ľudovít Truchlík a Ján Štefanides. Členovia výboru rozhodli o tom, že počas slávnostného aktu udelenia štatútu mesta bude udelené čestné občianstvo mesta Považská Bystrica gen. Dr. Mikulášovi Ferjenčíkovi, povereníkovi vnútra, a gen. Emanuelovi Böhmovi, povereníkovi zdravotníctva. Miestny národný výbor v Považskej Bystrici navrhol odovzdať diplom uznania Jozefovi Valachovi, predsedovi MNV Považská Bystrica, ako i jeho predchodcovi Ľudovítovi Truchlíkovi.

Na zasadnutí MNV v Považskej Bystrici dňa 1. októbra 1946, ktorého sa zúčastnilo okrem predsedu MNV Jozefa Valacha a tajomníka MNV Pavla Šimu i ďalších 17 členov výboru, sa o. i. prerokovávalo zostavenie programu pripravovaných osláv povýšenia obce Považská Bystrica na mesto.

OSLAVY POVÝŠENIA OBCE POVAŽSKÁ BYSTRICA NA MESTO

„Považská Bystrica bola mestom dávnej minulosti a je ním i do budúcnosti“. Pod týmto heslom bol uvedený presný program osláv obce Považská Bystrica, súvisiacich s priznaním charakteru mesta, na veľkoplošnom plagáte (obr. 3). Program sa začal už 12. októbra 1946 v podvečer o 17.00 hod. slávnostným otvorením okresnej ovocinárskej výstavy v budove Štátnej meštianskej školy v Považskej Bystrici. Potom sa konal lampiónový sprievod mestom a koncert dychovej hudby Považských strojární. Prvý deň osláv ukončilo divadelné predstavenie Svätopluk, odohrané v Spoločenskom dome v Považskej Bystrici. Nasledujúci deň osláv, 13. október 1946, sa zapísal do miestnych dejín. Po raňajšom budičku s hudbou Považských strojární sa o 7.30 hod. v zasadacej sieni MNV v Považskej Bystrici stretli pracovníci MNV a predsedovia okolitých úradov. O 8.00 hod. sa pozvaní hostia zúčastnili sv. omše. Sám akt odovzdania dekrétu o povýšení obce Považská Bystrica na mesto sa uskutočnil počas slávnostného zasadnutia MNV o 9.00 hod. v priestoroch kina Napred v Považskej Bystrici. Zúčastnilo sa ho vedenie obce Považská Bystrica v zložení: Jozef Valach – predseda MNV, Václav Rýpal, Ondrej Tyban, Teodor Novohradský, Demeter Ceniga, František Frýželka, Anton Hedera, Ladislav Rakšáni, Anton Králik, Karol Veselý, Vojtech Rojko, Jozef Šarmír, Anton Blažka, Michal Nemeček, Jozef Vodička, Imrich Matúš, Július Kišš, Vojtech Králik, Štefan Hortuláni, Miloslav Komoráš, Augustín Zigo, Ján Ondrášik, Jozef Duka, Mikuláš Hudec, Miloslav Bodický, Robert Massinger – členovia MNV, Pavel Šimo – tajomník MNV. Ako hostia boli prítomní: gen. Dr. Mikuláš Ferjenčík – povereník vnútra, gen. Dr. Emanuel Böhm – povereník zdravotníctva,

František Paliatka, predseda ONV, predsedovia MNV okolitých obcí, notári, zástupcovia politických strán, rímskokatolíckej cirkvi, súdu, pošty, riaditelia podnikov, bánk, riaditelia štátnej priemyselnej, meštianskej a ľudovej školy, predsedovia spolkov, zamestnanci okolitých MNV a ďalší. Celkove bolo pozvaných 120 hostí (obr. 4).

Dekrét o povýšení obce Považská Bystrica na mesto na tomto zasadnutí slávnostne odovzdal generál Dr. Mikuláš Ferjenčík, povereník vnútra, priamo do rúk Jozefovi Valachovi, predsedovi MNV v Považskej Bystrici. Potom nasledovalo odovzdanie diplomov čestného občianstva mesta Považská Bystrica povereníkovi vnútra a zdravotníctva, tiež odovzdanie diplomu uznania mesta Považská Bystrica Jozefovi Valachovi, predsedovi MNV Považská Bystrica, za nezištnú a obetavú prácu vykonanú v prospech mesta Považská Bystrica a Ľudovítovi Truchlíkovi, prvému predsedovi MNV obce Považská Bystrica, za služby, ktoré vykonal pre obec Považská Bystrica (obr. 5 – 8).

Ďalšie čestné občianstvo MNV udelilo písomnou formou vtedajšiemu prezidentovi ČSR Dr. Edvardovi Benešovi a predsedovi Slovenskej národnej rady (SNR) Dr. Jozefovi Lettrichovi.

Po skončení slávnostného zasadania MNV na námestí T. G. Masaryka nasledovala manifestácia. Celé odpoľudnie bolo venované mládeži. Na ihrisku A. C. Sparta sa konalo viacero športových akcií pre mládež (obr. 9 – 19).

Pri príležitosti osláv povýšenia bola vydaná pamätná pečiatka s kolopisom: POVAŽSKÁ BYSTRICA – oslavy povýšenia na mesto 13. X. 1946 (obr. 20). Na poštovom úrade v Považskej Bystrici v dňoch 12., 13. a 14. októbra všetky obyčajné a doporučené listové zásielky boli opečiatkované touto príležitostnou pečiатkou. Okrem toho ďalších desať dní sa predávali hárkypapiera s nalepenými poštovými známkami určené väčšinou pre filatelistov.

Bratislavský rozhlas pri tejto príležitosti odvysielal dve relácie. Prvá pod názvom „Mesto, v ktorom každý plnoprávny občan mohol byť krčmárom“ mala doslova vzbudiť záujem o mesto a bola odvysielaná ešte pred oslavami. Druhá „Vychádzka do minulosti Považskej Bystrice“ bola rozdelená na jednotlivé časti: Prvé historické lúče, Považská Bystrica má kostol a farnosť, Predkovia Bystričanov ani nerobili ani dane neplatili, Prvé privilégia, Magna charta Považskej Bystrice, A čo potom až do nového oslobodenia (1918). Oslavy spojené s priznaním charakteru mesta odvysielal aj Čs. film – Týždenník vo filme.

Na stránkach druhého zväzku obecnej kroniky v zápise za kalendárny rok 1946, ktorý sa celý venuje len problematike osláv povýšenia obce na mesto, nachádzame záznamy obsahujúce gratulácie a priania určené mestu Považská Bystrica. Generál Dr. M. Ferjenčík píše: „Pri príležitosti menovania Považskej Bystrice na mesto, kedy začínate písať nový list a novú stránku v histórii tohto mesta, Vám želim, aby ste túto stránku písali perom vzájomnej dôvery, bratskej lásky a poctivej svornej spolupráce všetkých občanov, práce, ktorá bude na prospech všetkých občanov mesta, ale aj národa a štátu. Boh žehnaj Vášmu mestu a vašej práci.“ Generál E. Böhm si praje: „Ako občan najmladšieho mesta Považská Bystrica na prahu slávneho rozbehu by som si prijal, aby všetky počiny smerovali k národnému zjednoteniu všetkých občanov. Nech zavládne duch svornosti. Držme sa hesla Nič nie je nám nemožné, lebo chceme!“ Dr. Mária Böhmová popriala mestu Považská Bystrica do nového života všetko najlepšie. Ing. J. Kubík, riaditeľ Zbrojovky, n. p., dúfa, „že hovořím ze srdcí všech zaměstnanců národního podniku Povážských strojiren, když při příležitosti povýšení Povážské Bystrice na město prohlašuji, že všechny naše hlavy, ruce a stroje budou pracovati k tomu, aby naše milé město stalo se ozdobou a pýchou krásného Pováží.“ Miestny národný výbor mesta Žilina poprijal novému mestu Považská Bystrica šťastný rozvoj v budúcnosti. Blahoprajný zápis od predsedu ONV p. Paliatku: „Len sloboda je tým čarovným prúťkom zaručujúcim spokojnosť, šťastie a neobmedzený rozvoj národa. Nech večne prekvitá a rozmáha sa mesto Považská Bystrica

v slobodnej, jednotnej, pevnej a demokratickej Československej republike.“ Ku gratulantom sa pridalo aj mesto Trenčín s blahoželaním. Citujem: „Z príležitosti povýšenia Vašej obce na mesto blahoželá Obecenstvo mesta Trenčín a v rámci dvojročného budovateľského programu praje veľa zdraru.“

V záverečnom prejave predseda MNV mesta Považská Bystrica okrem iného spomenul, citujem: „že je potrebné v budúcnosti, keď budú do nášho mesta dochádzať cudzí ľudia, aby títo boli ochotne prijatí a obslužení. Veď z nášho mesta mesto neurobili len ľudia, ktorí sú prakoreným z Považskej Bystrice, ale zaslúžili sa o toto ľudia, ktorí z väčšej čiastky pochádzajú z mimo Považskej Bystrice.“ Takisto pripomenul, „že nie je tomu tak dávno, že v Považskej Bystrici bývalo mnoho nezamestnaných. Ľud by bol rád robil, ale nemal kde robiť a čo robiť. Dnes musíme byť vďační nášmu veľkému závodu v mieste, lebo dáva prácu nielen ľuďom z nášho mesta, ale zamestnáva i ľudí z okolia.“

Záverom treba pripomenúť, že na realizácii osláv spolupracovali Považské strojárne Považská Bystrica, Rímskokatolícky farský úrad v Považskej Bystrici, Dobrovoľný hasičský zbor Považská Bystrica, športový klub A. C. Sparta v Považskej Bystrici, Lovecký ochranný spolok Považská Bystrica, Filmová spoločnosť Bratislava, ako aj pracovníci MNV Považská Bystrica a ďalší.

Práve v minulom roku si Považskobystričania pripomenuli významný deň 13. október 1946. O priebeh osláv 65. výročia povýšenia obce na mesto sa postaralo mesto Považská Bystrica a ním riadené kultúrne inštitúcie. Oslavy sa uskutočnili v rámci Dní mesta Považská Bystrica, keď mesto ožilo spomienkami. Pre budúce generácie by bolo možno vhodné zvečniť tento významný dátum na pamätnej tabuli.

VYSVETLIVKY

regist – stručný obsah alebo výťah z listiny

metácia – hist. vymedzenie, ohraničenie polohy nejakej osady a jej chotára

PRAMENE

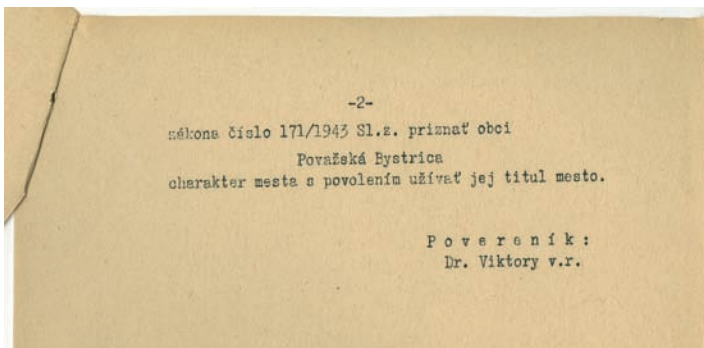
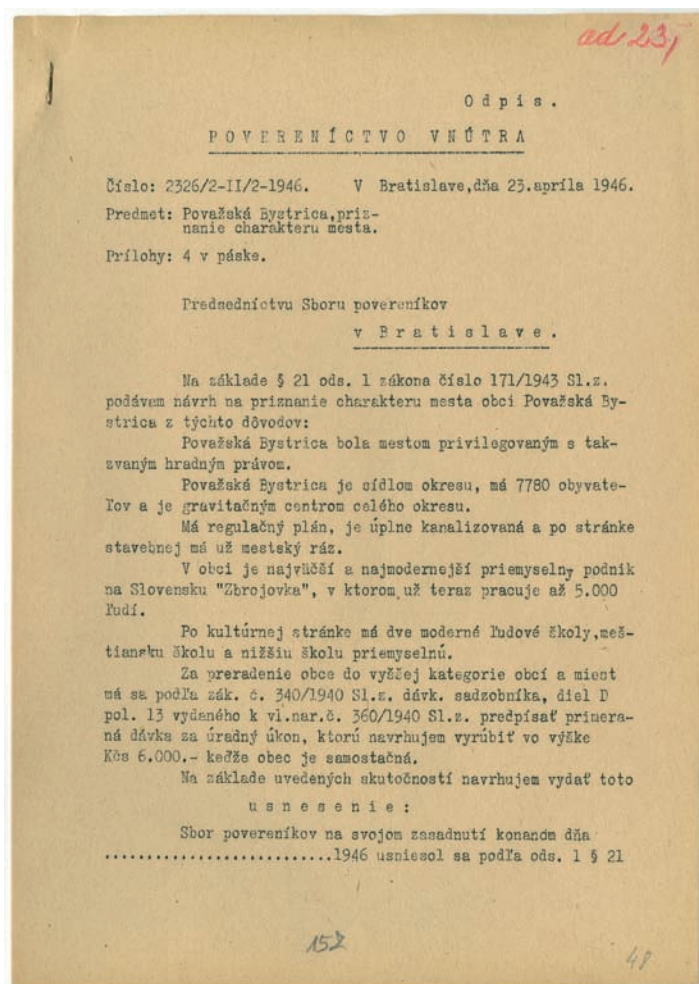
1. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Bytči (MV SR, ŠA BY), pobočka Považská Bystrica: Fond Úrad MNV Považská Bystrica: č. spisu: 9064/1946, Pov. Bystrica, priznanie charakteru mesta. Oslavy. Počet listov 41 + 1 ks plagát.

2. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Slovenský národný archív (MV SR, SNA) Bratislava: Spis Povereníctva vnútra – odpis, xerokópia.

3. MsÚ Považská Bystrica: Kronika Považskej Bystrice, II. zv., zápis za kalendárny rok 1946, s. 285 – 299.

RECENZOVALA

Mgr. Jarmila Balážová, MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Považská Bystrica, Slovenských partizánov 1135/55, 017 01 Považská Bystrica; jarmila.balazova@saby-ppb.vs.sk

Obr. 1 Dokument o priznaní charakteru mesta. MV SR, SNA, Bratislava.

Fig. 1 Ein Dokument über die Anerkennung des Charakters der Stadt. Innenministerium der Slowakischen Republik, Nationalarchiv Bratislava.

9822/1946-Dr.M.

26. júna 1946

Považská Bystrica -
priznanie charakteru
mesta.

Povereníctvo vnútra

v Bratislave.

Sbor povereníkov na svojom zasadnutí konanom dňa
25. júna 1946 usniesol sa podľa ods. 1 § 21 zákona č. 171/1943
Sl.z. priznať obci

Považská Bystrica
charakter mesta s povolením užívať jej titul mesta.

P r e d s e d a
Sboru povereníkov:

Vypravené - 3/III. 1946

156

47

Obr. 2 Povolenie užívať titul „mesto“. MV SR, SNA, Bratislava.

Fig. 2 Erlaubnis den Titel „Stadt“ zu verwenden. Innenministerium der Slowakischen Republik, Nationalarchiv Bratislava.

 P.B.D.

Miestny národný výbor mesta Považskej Bystrice.

Považská Bystrica

bola mestom v dávnej minulosti a je ním i do budúcnosti

OSLAVY

povýšenia na mesto budú v dňoch 12. - 13. okt. 1946.
Prítomní budú p. povereník vnútra Generál Dr. Mikuláš
Ferjenčík, p. povereník zdravotníctva Dr. Emanuel Böhm
a iní významní hostia.

PROGRAM OSLÁV:

V sobotu dňa 12. X. 1946:

- o 17. hod. otvorenie okresnej ovocinárskej výstavy v budove Štátnej meštianskej školy v Pov. Bystrici,
- o 18.45 hod. hudba Považských strojární s lampiovým sprievodom prejde mestom,
- od 19.30 - 20. hod. koncert hudby Považských strojární na Námestí,
- o 20. hod. divadelné predstavenie „**Svätopluk**“ v Katolíckom kultúrnom dome.

V nedeľu dňa 13. X. 1946:

- o 6. hod. budiček mestom - hudba Považských strojární,
- o 7.30 h. sraz členov MNV a prednostov úradov v mieste v zasedacej sieni MNV,
- o 8. hod. slávnostná svätá omša,
- o 9. hod. slávnostné zasadnutie MNV v kine. (Prevedenie inštalácie pov. vnútra, odovzdanie diplomov čestného občianstva),
- o 10. hod. manifestácia na námestí T. G. MASARYKA,
- o 12.30 h. spoločný obed pre pozvaných,
- o 14. hod. deň mládeže na ihrisku AC SPARTA.

Cez celý deň 13. okt. 1946: Výstava aeroklubu na ihrisku AC Sparta.

V prípade nepriaznivého počasia bude v Spol. dome **VESELICA**
a večer v Katolíckom kultúrnom dome divadlo.

OPRAVUJEME:
Divadelné predstavenie - v Spol. dome
Veselica - v Katolíckom kultúrnom dome

Prípravný výbor.

Obr. 3 Plagátová forma programu osláv. MV SR, ŠA BY, pobočka Považská Bystrica. Foto: O. Trnka.

Fig. 3. Plakatform des Programms der Feierlichkeiten. Innenministerium der Slowakischen Republik, Staatsarchiv Bytča, Filiale Považská Bystrica. Foto: O. Trnka

Obr. 4 Pozvánka na oslavy. Kronika PB, II. zv., r. 1946. Repro: A. Šujanská.

Fig. 4 Einladung zur Feierlichkeit. Chronik der Stadt Považská Bystrica, Faszikel II., 1946. Referent: A. Šujanská.

Obr. 5 Kino Napred v Považskej Bystrici. Zhromaždení hostia. Kronika PB, II. zv., r. 1946. Repro: A. Šujanská.

Fig. 5 Kino Napred Považská Bystrica. Die Gäste. Chronik der Stadt Považská Bystrica, Faszikel II., 1946. Referent: A. Šujanská.

Obr. 6 Jozef Valach, predseda MNV Považská Bystrica, otvára slávnostné zasadnutie. Kronika PB, II. zv., r. 1946. Repro: A. Šujanská.

Fig. 6 Die Eröffnungssprache von Jozef Valach, Präsident des Stadtsamtes. Chronik der Stadt Považská Bystrica, Faszikel II., 1946. Referent: A. Šujanská.

Obr. 7 Generál Dr. Mikuláš Ferjenčík, povereník vnútra, pred odovzdávaním dekrétu o povýšení obce Považská Bystrica na mesto. Kronika PB, II. zv., r. 1946. Repro: A. Šujanská.

Fig. 7 General Dr. Mikuláš Ferjenčík, Kommissar des Innern. Chronik der Stadt Považská Bystrica, Faszikel II., 1946. Referent: A. Šujanská.

Obr. 8 Pavol Šimo, tajomník MNV v Považskej Bystrici. Kronika PB, II. zv., r. 1946. Repro: A. Šujanská.

Fig. 8 Pavol Šimo, Sekretär des Stadtsamtes. Chronik der Stadt Považská Bystrica, Faszikel II., 1946. Referent: A. Šujanská.

Obr. 9 Hostia Dr. Mária Böhmová a gen. M. Ferjenčík vychádzajúci z kina Napred v Považskej Bystrici. Kronika PB, II. zv., r. 1946. Repro: A. Šujanská.

Fig. 9 Gäste Dr. Mária Böhmová und Gen. M. Ferjenčík vor dem Kino Napred Považská Bystrica. Chronik der Stadt Považská Bystrica, Faszikel II., 1946. Referent: A. Šujanská.

Obr. 10 Účastníci manifestácie. Kronika PB, II. zv., r. 1946. Repro: A. Šujanská.

Fig. 10 Die Teilnehmer der Demonstration. Chronik der Stadt Považská Bystrica, Faszikel II., 1946. Referent: A. Šujanská.

Obr. 11 Námestie T. G. Masaryka v Považskej Bystrici. Hostia na tribúne. Kronika PB, II. zv., r. 1946. Repro: A. Šujanská.

Fig. 11 T. G. Masaryk Platz in Považská Bystrica. Gäste auf der Tribüne. Chronik der Stadt Považská Bystrica, Faszikel II., 1946. Referent: A. Šujanská.

Obr. 12 Vyzdobená tribúna, detail. Kronika PB, II. zv., r. 1946. Repro: A. Šujanská.

Fig. 12 Die dekorierte Tribüne, ein Detail. Chronik der Stadt Považská Bystrica, Faszikel II., 1946. Referent: A. Šujanská.

Obr. 13 Príhovor Pavla Šimu na manifestácii ako súčasť osláv venovaných priznaniu charakteru mesta. Kronika PB, II. zv., r. 1946. Repro: A. Šujanská.

Fig. 13 Eine Ansprache von Pavol Šimo an der Demonstration als ein Teil der Feierlichkeit. Chronik der Stadt Považská Bystrica, Faszikel II., 1946. Referent: A. Šujanská.

Obr. 14 Vystúpenie gen. Dr. M. Ferjenčíka na manifestácii. Kronika PB, II. zv., r. 1946. Repro: A. Šujanská.

Fig. 14 Eine Anrede des Gen. Dr. M. Ferjenčík an der Demonstration. Chronik der Stadt Považská Bystrica, Faszikel II., 1946. Referent: A. Šujanská.

Obr. 15 Hostia na tribúne tesne pred aktom odovzdania dekrétu o povýšení obce na mesto. Kronika PB, II. zv., r. 1946. Repro: A. Šujanská.

Fig. 15 Gäste in der Galerie kurz vor dem Akt der Ausfolgung des Dekretes über Erhöhung des Dorfes auf die Stadt. Chronik der Stadt Považská Bystrica, Faszikel II., 1946. Referent: A. Šujanská.

Obr. 16 Vlastný akt odovzdávania diplomov čestným občanom mesta Považská Bystrica. Kronika PB, II. zv., r. 1946. Repro: A. Šujanská.

Fig. 16 Der Akt der Übergabe der Diplome an die Ehrenbürger von Považská Bystrica. Chronik der Stadt Považská Bystrica, Faszikel II., 1946. Referent: A. Šujanská.

Obr. 17 Slávnostné posedenie pozvaných hostí. Kronika PB, II. zv., r. 1946. Repro: A. Šujanská.

Fig. 17 Ein Fest für die eingeladenen Gäste. Chronik der Stadt Považská Bystrica, Faszikel II., 1946. Referent: A. Šujanská.

Obr. 18 Hostia gen. Dr. E. Böhm (vľavo) a Jozef Valach (vpravo) v družnej debате počas slávnostného obeda. Detail. Kronika PB, II. zv., r. 1946. Repro: A. Šujanská.

Fig. 18 Gäste: Gen. Dr. E. Böhm (links) und Jozef Valach (rechts) in einer freundlichen Debatte während des Mittagessens. Detail. Chronik der Stadt Považská Bystrica, Faszikel II., 1946. Referent: A. Šujanská.

Obr. 19 Slávnostný obed. Kronika PB, II. zv., r. 1946. Repro: A. Šujanská.

Fig. 19 Das festliche Mittagessen. Chronik der Stadt Považská Bystrica, Faszikel II., 1946. Referent: A. Šujanská.

Obr. 20 Pamätné pečiatky s poštovými známkami. Kronika PB, II. Faszikel, r. 1946, s. 285. Repro: A. Šujanská.
Fig. 20 Gedenkstempel und Briefmarken. Chronik der Stadt Považská Bystrica, Faszikel II., 1946, p. 285. Referent: A. Šujanská.

DIPLOMATICKÝ ROZBOR DONAČNEJ LISTINY FERDINANDA HABSBURSKÉHO NA PANSTVO POVAŽSKÁ BYSTRICA Z ROKU 1560

DIPLOMATISCHE ANALYSE DER SCHENKUNGSURKUNDE DES HERRENGUTES POVAŽSKÁ BYSTRICA AUS JAHR 1560

JARMILA BALÁŽOVÁ

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Bytči, pobočka Považská Bystrica,
Slovenských partizánov 1135/55, 017 01 Považská Bystrica;
jarmila.balazova@saby-ppb.vs.sk

Abstrakt: Zu den Kulturdenkmälern der Stadt Považská Bystrica gehört auch die Schenkungsurkunde des Herrngutes Bystrica mit Städtchen Považská Bystrica und 30 Gemeinden vom Kaiser Ferdinand I. Habsburg für Herr Gaspar Seredy. Zweck des Diskussionbeitrags ist den Leser nicht nur über den Inhalt der Urkunde aus Jahr 1560 informieren, aber auch mit der Urkundebildungsregel bekannt machen.

Schlüsselwörter: Diplomatie, Ferdinand I. Habsburg, Považská Bystrica, Gaspar Seredy, Urkunde

ÚVOD

Donačná listina Ferdinanda Habsburského na panstvo Považská Bystrica je zapísaná do zoznamu kultúrnych pamiatok mesta Považská Bystrica. Je uložená v archívnom fonde Mestečko Považská Bystrica pod č. 2 v Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky (MV SR), Štátny archív v Bytči, pobočke Považská Bystrica. Nie je to tradičná kultúrna pamiatka ako väčšina z tých, ktoré sú trojrozmerné a občanom všeobecne známe, radí sa však k najstarším pamiatkam nášho mesta.

Cieľom tohto príspevku je oboznámiť verejnosť so zákonitostami tvorby kráľovskej listiny, ktorá má presne určený tvar, vnútornú formu a vonkajšie náležitosti, bez ktorých by listina nebola listinou. V hierarchii úradných dokumentov stojí listina na najvyššom mieste, za ňou nasleduje úradná kniha, nižšie je spis nasledovaný účtovným dokumentom. Táto schéma diplomatického hodnotenia dokumentov je platná v Európe už minimálne 12 storočí.

KRÁTKO O ÚČASTNÍKOCH DONAČNEJ LISTINY

Darcom či donátorom bol habsburský kráľ Ferdinand I. Žil v rokoch 1503 až 1564. S bratom Karolom sa podelil o habsburské dŕžavy, ktoré zaberali územie od Španielska cez Lotrinsko, Nizozemsko, Rakúsko vrátane Čiech a uhorského kráľovstva. Celý svoj život bojoval o moc nad jednotlivými krajinami s odbojnou šľachtou a zároveň ako tuhý katolík vojensky potieral rozmáhajúce sa náboženské hnutie Martina Luthera v strednej Európe. Na neustále vojny a boje potreboval veľmi veľa peňazí, ktoré si požičiaval od bohatých a verných šľachticov.¹ Jedným z nich bol aj Gašpar Šeredy.

Gašpar Šeredy, nový majiteľ panstva Bystrica, bol členom starej šľachtickej rodiny vo Fejérskej župe. Prejavil sa ako zdatný vojak, ktorý po celý život verne slúžil Ferdinandovi Habsburskému. V roku 1528 zbral hrady Likava a Trenčín protikráľovi Jánovi Zápoľskému,

1 Otto J., 1895: Ottův slovník naučný, zv. 9. – Praha, p. 97–100.

v roku 1530 dobyl hrad Eger v dnešnom Maďarsku. Za svoje služby získal ohromný majetok, okrem iného aj na severozápadnom i východnom Slovensku, zo ziskov ktorého mohol požívať aj svojmu panovníkovi. Zomrel 2. marca 1566 na hradskej Zborov – Bártfa, tam bola aj zriadená pamätná kaplnka, náhrobný kameň sa však nachádza vo Sv. Jure pri Bratislave. Vdova Anna Méreyová sa opäť vydala. Jej druhým manželom bol Žigmund Balaša.²

DONAČNÁ LISTINA

Listina má rozmery 70 × 50 cm, záložka (plika) má 13 cm a je potrebná na to, aby udržala váhu kráľovskej pečate vyhotovenej z červeno sfarbeného včelieho vosku (obr. 1). Napísaná je na pergamene nemeckého typu, teda ovčej koži opracovanej po oboch stranách. Nie je vôbec iluminovaná, čo značí, že nemá žiadne ozdoby, ak nepočítame zvýraznený prvý riadok. Ten býva na každej listine veľkosťou písma odlišný od ostatného textu. Ako písmo bola použitá humanistická minuskula vo formáte používanom v 16. storočí. Atrament je hnedočiernej farby a bol pripravený z popola dubových žaludov, octu a gleja.

Text listiny je pevne stanovený a bol záväzný pre strednú a západnú Európu až do konca 19. storočia. Ak mala mať listina právnu silu a záväznosť, bolo nevyhnutné, aby sa text skladal z 3 častí:

- A. protokol,
- B. kontext,
- C. eschatokol.

A. **Protokol** musel bezpodmienečne obsahovať **intituláciu**

V tomto prípade bola použitá stredná intitulácia, pri ktorej sa nevymenovali všetky kráľovské a iné šľachtické tituly vydavateľa. Rozsah poznáme podľa použitia skratky atď. „*My, Ferdinand z priaznivej láskavosti Božej zvolený rímsky cisár, vždy vznešený, tiež kráľ nemecký, uhorský a český atď., infant španielsky, arcivojvoda rakúsky, vojvoda burgundský atď., gróf tirolský...*“

a **inscripciu**:

„...*že náš verný vazal Gašpar Šeredy, syn Mikuláša Šeredyho, bude týmto našim rozhodnutím odmenený za preukázané služby korune kráľovstva nášho uhorského,*“

to znamená, že musel byť uvedený darca, v prípade tejto listiny Ferdinand I. Habsburský, a tiež musel byť uvedený obdarovaný, teda Gašpar Šeredy.

B. V **kontexte** nesmela chýbať **arenga** – obecná motivácia, prečo bola listina napísaná:

„*V časoch ťažkých pre naše veličenstvo vzal rečený Gašpar Šeredy do zálohu naše hradu Sv. Juraj a Pezinok spolu s trhovými mestečkami Sv. Jur a Pezinok, ako aj so všetkými dedinami, statkami, údelmi a všelijakými právami spojenými s onými hradmi v komitáte prešporskom na základe nášho cisárskeho a kráľovského zápisu dlhu za 53-tisíc rýnskych zlatých. Keďže My chceme po zrelej porade a úvahe našich korunných a dvorných radcov naše hradu vo Sv. Juri a Pezinku vykúpiť spolu s trhovými mestečkami, dedinami, statkami a všetkými právami od rečeného Gašpara Šeredyho, za to, že z horeuvedenej sumy 53-tisíc rýnskych zlatých nášmu veličenstvu 50-tisíc rýnskych zlatých dal, postúpil a uvoľnil,*...“

a **promulgácia**, ktorou sa ohlásilo rozhodnutie uviesť verejne vôľu vydavateľa:

„...*dávame na známosť všetkým, ktorých sa to týka*“

2 Nagy Révai Lexikona, zv. 16. – Révai testvérek, Budapest, p. 757.

V tzv. **narácii** sa uviedli konkrétne dôvody vzniku listiny vrátane mena osoby, ktorá napomohla vydanie listiny:

„Po dôkladnom rozvážení a po porade s veľkomožným pánom Tomášom Nádašdym, palatínom nášho uhorského kráľovstva a vrchným kráľovským pokladníkom, sme sa rozhodli darovať, udeliť a zapísať vernému služobníkovi Gašparovi Šerédymu panstvo Bystrica,...“

V **dispozícii** je uvedené vlastné právne jadro listiny, väčšinou s **pertinenciou**, čo v našej listine znamená vypočítanie všetkých mestečiek a obcí patriacich odtiaľ Gašparovi Šerédymu:

„...a preto mu My darujeme celý hrad náš Bystricu v komitáte trenčianskom spolu s trhovými mestečkami Bystrica a Predmier, ako aj usadlosťami zvanými Plevník, Drienové, Rašov, Štiavnik, Hvozdnica, Lednica, Prečín, Praznov, Podmanín, Horné Záskanie, Kostolec, Vrchteplá, Milochov, Veľká Udiča, Fačkov, Dolné a Horné Podvažie, Hoština, Prosné, Klieština, Kátlina, ako aj Šebeštanová, Marikova Lehota, Orlové, Teplá, Vrtižer, Podhradie, Čelkova Lehota, Záskanie a Krebrenova Lehota i so všetkými inými statkami a právami držby vôbec v spomínanom komitáte existujúcimi a ktoré patria k hradu nášmu Bystrica okrem majetku Domaniža, ktoré boli darované na večné časy nášmu ctihodnému dôstojnému Jurajovi Draškovičovi, päťkostolskému biskupovi, nášmu radcovi. Spomínaný hrad náležal kedysi veľkomožnému pánovi Rafaelovi z Podmanína, ale po vymretí rodu prešiel na svätú korunu kráľovstva nášho uhorského.“

V **pertinencii** sa **metáciou** spresnil rozsah darovaného majetku, čo vo vtedajších časoch bolo veľmi významné pri využívaní darovaného majetku. Aj preto sa v tejto časti už nespomína Domaniža ako majetok päťkostolského biskupa:

„...horeuvedený hrad spolu s mestečkami Bystrica a Predmier, a tiež poddanskými usadlosťami zvanými Plevník, Drienové, Rašov, Štiavnik, Hvozdnica, Lednica, Prečín, Praznov, Podmanín, Horné Záskanie, Kostolec, Vrchteplá, Milochov, Veľká Udiča, Fačkov, Čelkova Lehota, Záskanie, Dolné a Horné Podvažie, Krebrenova Lehota spolu so všetkými úžitkami a akýmkoľvek príslušenstvom, s pôdami ornými – zúrodnenými a nezúrodnenými, s poľami, pastvinami, záhradami, hájmi, loveckými revírmi, lesmi, krovínami, horami, horskými lúkami, vrchmi, dolinami, riekami, rybníkmi, vodami, mlynmi a miestami pri nich ležiacimi, so všetkými ich služobnosťami a právami, nech sa akokoľvek nazývajú, spolu s hradnými delami, samostrelmi, mažiarmi, strelným prachom, guľami a vôbec so všetkou artilériou za vyššie zmienené služby Gašparovi Šerédymu, urodzenej pani Anne Méreyovej, manželke a synovi Jurajovi, ako i všetkým ich potomkom a dedičom.“

Kontext uzavierajú **sankcia**, čo znamená, že panovník potrestá každého, kto by chcel novému majiteľovi tento majetok nejakým spôsobom poškodiť:

„V nerušenej a pokojnej držbe hradu Bystrica a celého panstva nech nie sú pod trestom nikým a ničím rušení.“

a **koroborácia** – presné určenie spôsobu overenia:

„Na potvrdenie a dosvedčenie tejto našej listiny je privesená naša veľká tajná pečať, ktorú ako kráľ uhorský užívame.“

C. V **eschatokole** či inak záverečnom protokole nesmela nikdy chýbať **subskripčia** – podpisy alebo vymenovanie svedkov prítomných pri panovníkovom rozhodnutí o donácii, tiež tam museli byť podpisy úradníkov – hlavne kráľovského kancelára a zvyčajne tam bol aj podpis samého panovníka. Ak mala byť listina úplná, musel byť uvedený dátum a miesto vydania listiny, iným slovom musela byť uvedená **datácia**:

„Dané vo Viedni rakúskej 13. dňa mesiaca marca, roku Pána 1560, v 30. roku kralovania nášho v Ríši rímskej, v 34. roku vlády našej v zemiach ostatných, v 3. roku po zvolení našom za cisára.“

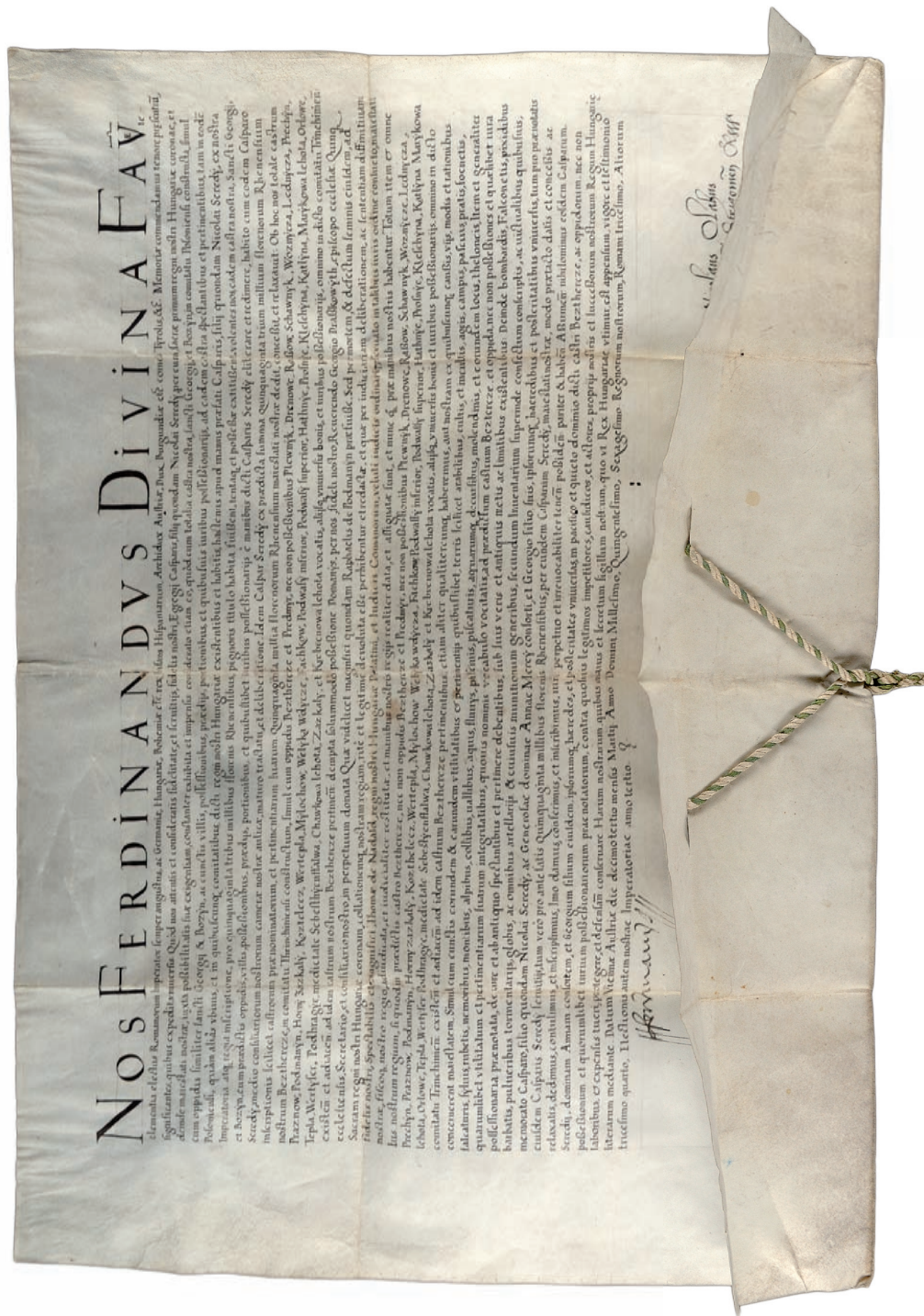
ZÁVER

Pravidlá tvorby listiny boli celé stáročia záväzné, nesmeli v nej chýbať vymenované základné časti a táto prax sa zachovala v podstate až do dnešných čias. Na každom úradnom dokumente (napr. vysvedčenie) musí byť vydavateľ (štát, zastúpený školou) musí byť presne určený adresát – študent, musí byť detailne vymenovaný obsah listiny (predmety a v nich dosiahnuté známky), nesmie chýbať dátum, podpis zodpovedného človeka – riaditeľa a odtlačok pečiatky školy – zásadne so štátnym znakom. Takto utvorený dokument má potom navždy právnu silu a záväznosť a umožní pokračovať v ďalšom štúdiu či získavaní adekvátnej práce.

RECENZOVALA

PhDr. Jana Kurucárová, MV SR, Štátny archív v Bytči, S. Sakalovej 106/3, 014 35 Bytča;
jana.kurucarova@saby.vs.sk

Obr. 1 Donačná listina Ferdinanda Habsburského na panstvo Považská Bystrica z roku 1560.
Fig. 1 Die Schenkungsurkunde des Herrngutes Považská Bystrica aus Jahr 1560.

PRAVEKÉ ŠTIEPANÉ KAMENNÉ INDUSTRIE Z MARIKOVSKÉJ DOLINY

PREHISTORIC CHIPPED STONE INDUSTRY FROM THE MARIKOVÁ VALLEY

PETER SCHREIBER

Archeológia Zemplín, s.r.o., Kostolné námestie 10, 07 101 Michalovce;

peter.deto@gmail.com

Abstract: The article deals with settlement finds of chipped stone industry and pottery in the cadastral of the Udiča village (the district of Považská Bystrica). The settlement finds in the cadastral territory of the village are situated in two areas recorded as Štepnica nad Pod Štepticou (Pri potôčiku). Use of local siliceous sources can be observed in the find material of chipped stone industry. The find collection can be dated to late Eneolithic, and associated with the Bošáca Culture Group.

Keywords: Bošáca Culture Group, late Eneolithic, Prosne

ÚVOD

Predmetné kamenné industrie sa nachádzajú v zbierkach Vlastivedného múzea v Považskej Bystrici. Získal ich počas zberov vykonaných v rokoch 1996 – 2003 pán Štefan Meliš z Považskej Bystrice. Analyzovaná kolekcia štiepanej kamennej industrie pochádza z katastrálneho územia obce Udiča, časť Prosne (Trenčiansky kraj, okres Považská Bystrica).

Topografický opis: nálezisko predstavujú dve polohy udávané ako Štepnica a Pod Štepticou (Pri potôčiku). Nadmorská výška 315 – 335 m n. m. (obr. 4). Poloha Štepnica sa nachádza na menšom ostrohoovitom výbežku s orientáciou juhovýchod. Zo severovýchodnej strany ho obteká Marikovský potok. Druhá poloha Pod Štepticou (Pri potôčiku) sa nachádza v južnej časti a ohraničuje ju menší potôčik (pravostranný prítok Marikovského potoka).

Prírodné pomery: poloha Štepnica a priľahlá poloha Pod Štepticou (Pri potôčiku) je z hľadiska morfológicko-morfometrických typov reliéfu situovaná do reliéfu silno členitých vrchovín geomorfologického celku Javorníkov, geomorfologický podcelok Nízke Javorníky (<http://geo.enviroportal.sk/atlassr/>).

ŠTIEPANÁ KAMENNÁ INDUSTRIA Z POLÔH ŠTEPNICA A POD ŠTEPNICOU (PRI POTÔČIKU)

Pri vyhodnocovaní štiepanej industrie z oboch nálezísk treba v prvom rade uviesť, že ide o pomerne drobnotvarú kolekciu, vyrobenú zo surovín miestnej proveniencie. Rovnako aj pre blízku vzdialenosť (cca 30 – 35 m) a prítomnosť fragmentov keramiky na oboch náleziskách sa ďalej analyzuje predmetná kolekcia ako jeden celok. V tab. 1 uvádzam počty analyzovanej kamennej industrie nájdené v jednotlivých polohách a v tab. 2 základné typy štiepanej kamennej industrie.

Tab. 1 Počty analyzovanej kamennej industrie.

Table 1 The number of analyzed rock industries.

Obec: Udiča, časť Prosné, poloha: Štepica	
čepele (spolu)	22 ks
úštepy (spolu)	12 ks
fragmenty a zlomky	9 ks
Obec: Udiča, časť Prosné, poloha: Pod Ščepnicou (Pri potôčiku)	
čepele (spolu)	2 ks
úštepy (spolu)	1 ks
fragmenty a zlomky	3 ks
jadrá – rezíduá	2 ks
surovina	1ks

Tab. 2 Základné typy štiepanej kamennej industrie.

Table 2 Basic types of chipped stone industry of the study area.

Druh formy	počet kusov	%
jadrá (rezíduum)	2	3,9
úštepy	13	25,4
čepele	24	47
fragmenty a zlomky	12	23,5
spolu	51	100

TECHNOLOGICKO-TYPOLOGIKÉ ZHODNOTENIE

Jadrá

Jadrá, respektíve len ich rezíduá, sú na lokalite zastúpené len dvoma kusmi. Slabý výskyt tohto druhu štiepanej kamennej industrie na nálezisku by mohol byť skôr dokladom sídliskového charakteru miesta, o čom svedčia už aj spomínané nálezy keramiky.

Úštepy

Úštepy sú menej početné, tvoria cca jednu štvrtinu štiepanej kamennej industrie na lokalite, celkovo však dotvárajú jej drobnovarý charakter (obr. 1: 1 – 7, 11, 12, 14, 15, 16; obr. 2: 8).

Čepele

V kolekcii predstavujú čepele dominantnú zložku (obr. 1: 8, 9, 10, 13, 17; obr. 2: 1, 2, 3, 5, 6, 7). Tvoria takmer polovicu všetkej industrie (zahrnuté sú aj nástroje vyrobené na čepeliach). Z technologického hľadiska je priemerná dĺžka všetkých čepelí na lokalite 25 mm. Na porovnanie v rámci regiónu v zberovej kolekcii štiepanej industrie z katastra Považskej Bystrice, časť Považská Teplá (polohy Dúbrava, Niva a Pod Toračkou) sú priemerné hodnoty dĺžky čepelí 23, 24 a 26 mm (Schreiber 2009, 21, 24, 28). Náleziská v Považskej Teplej sú aj na základe keramického materiálu zaraďované do mladého eneolitu, respektíve s kultúrnym zaradením k bošáckej skupine (Májsky 2006, 12). Časť štiepanej industrie na lokalite v Považskej Teplej, polohe Niva, pravdepodobne spadá aj do staršej fázy osídlenia tohto náleziska, ktoré predstavuje stredný alebo mladší neolit (Schreiber 2009, 27). Na porovnanie v jednotlivých fázach neolitu (lineárnej keramiky) na českých lokalitách sa priemerné dĺžky čepelí pohybujú od 35,5 do 47,5 mm

(Popelka 1999). Dĺžky udávané všeobecne pre obdobie neolitu sú zvyčajne medzi 30 – 80 mm (Vencel 1960, 52). V období mladšieho eneolitu, bošácka skupina na Považí, sa priemerné dĺžky čepelí uvádzajú medzi 35 – 40 mm (Kaczanowska 1982, 90).

Fragmenty a zlomky

Fragmenty a zlomky tvoria cca jednu štvrtinu štiepanej industrie a svojou drobnotvarosťou nevybočujú z už uvedeného rámca.

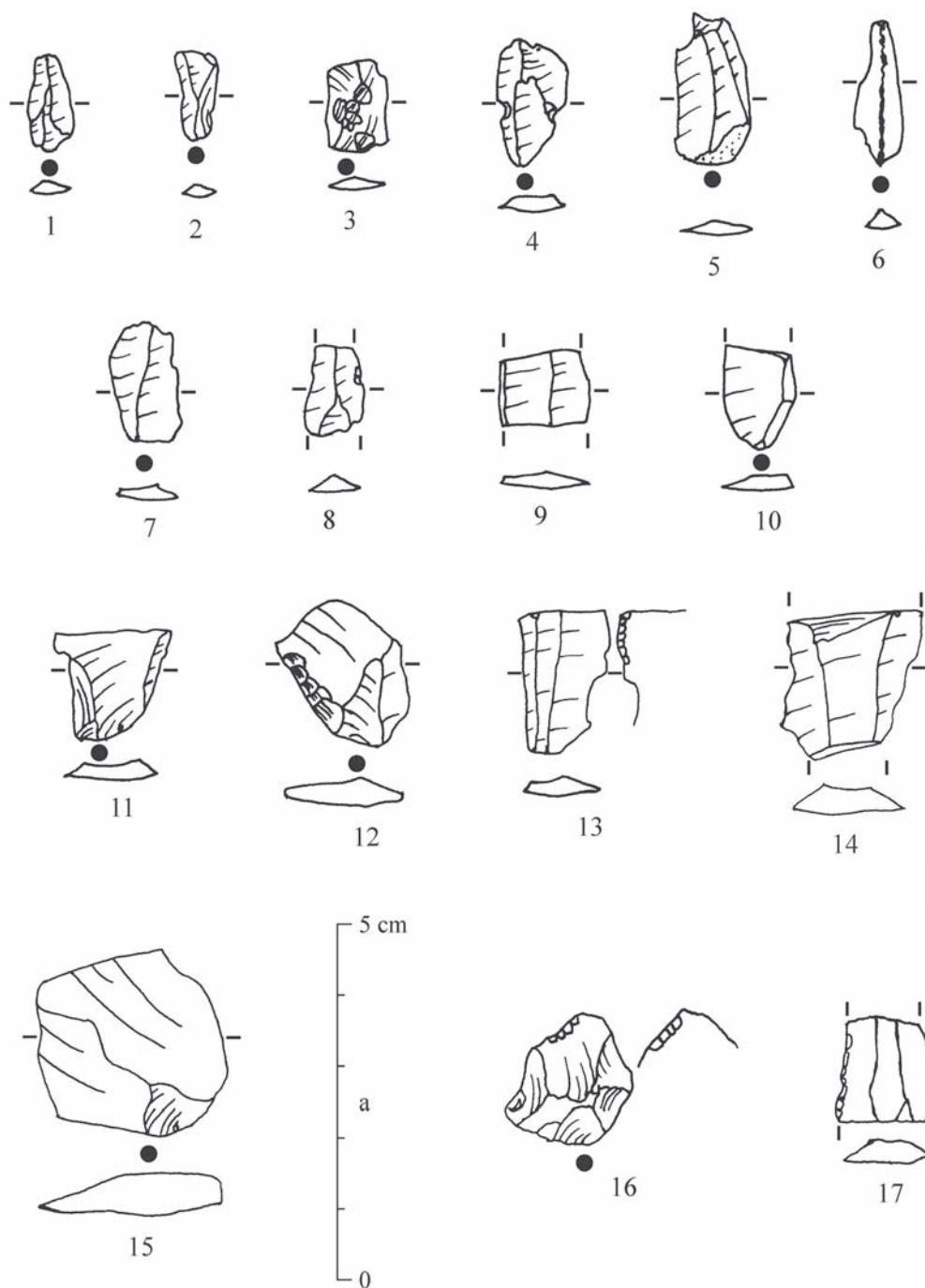
Nástroje

Skupina nástrojov bola kvantitatívne zahrnutá už v predchádzajúcom technologicko-typologickom zhodnotení, čiže sledované metrické znaky boli robené na celej skupine čepelovej industrie z oboch nálezísk. Pod pojmom nástroje rozumieme špecifický druh štiepanej kamennej industrie, na ktorej sú sledovateľné špecifické, v tomto prípade makroskopické znaky. Ide o retuše, pracovné lesky a v špecifických prípadoch o takzvané delené čepel, ktoré sú zámerne segmentované na ďalšie použitie (takzvané mediálne časti čepelí). Z celkového počtu 51 ks štiepanej industrie sa tieto znaky pozorovali pri 13 ks štiepanej kamennej industrie. V tab. 3 uvádzam popis štiepanej industrie vyobrazenej v obr. 1 a 2. Sú to retušované čepel, ktoré nesú stopy pracovných retuší (obr. 1: 13, 17; obr. 2: 1, 5, 6), čepel s pracovnými leskami (obr. 2: 2, 3), retušované úštep (obr. 1: 12, 16), retušovaný úštep s vrubom (obr. 2: 8). Všetky retuše tu majú charakter pracovných retuší. Dierovač (przekłuwac – poľská terminológia) predstavuje solitérny typ v kolekcii. Terminálna časť nástroja je strmou retušou upravená do pracovného hrotu (obr. 2: 4).

Tab. 3 Popis vyobrazenej štiepanej industrie (obr. 1, 2).

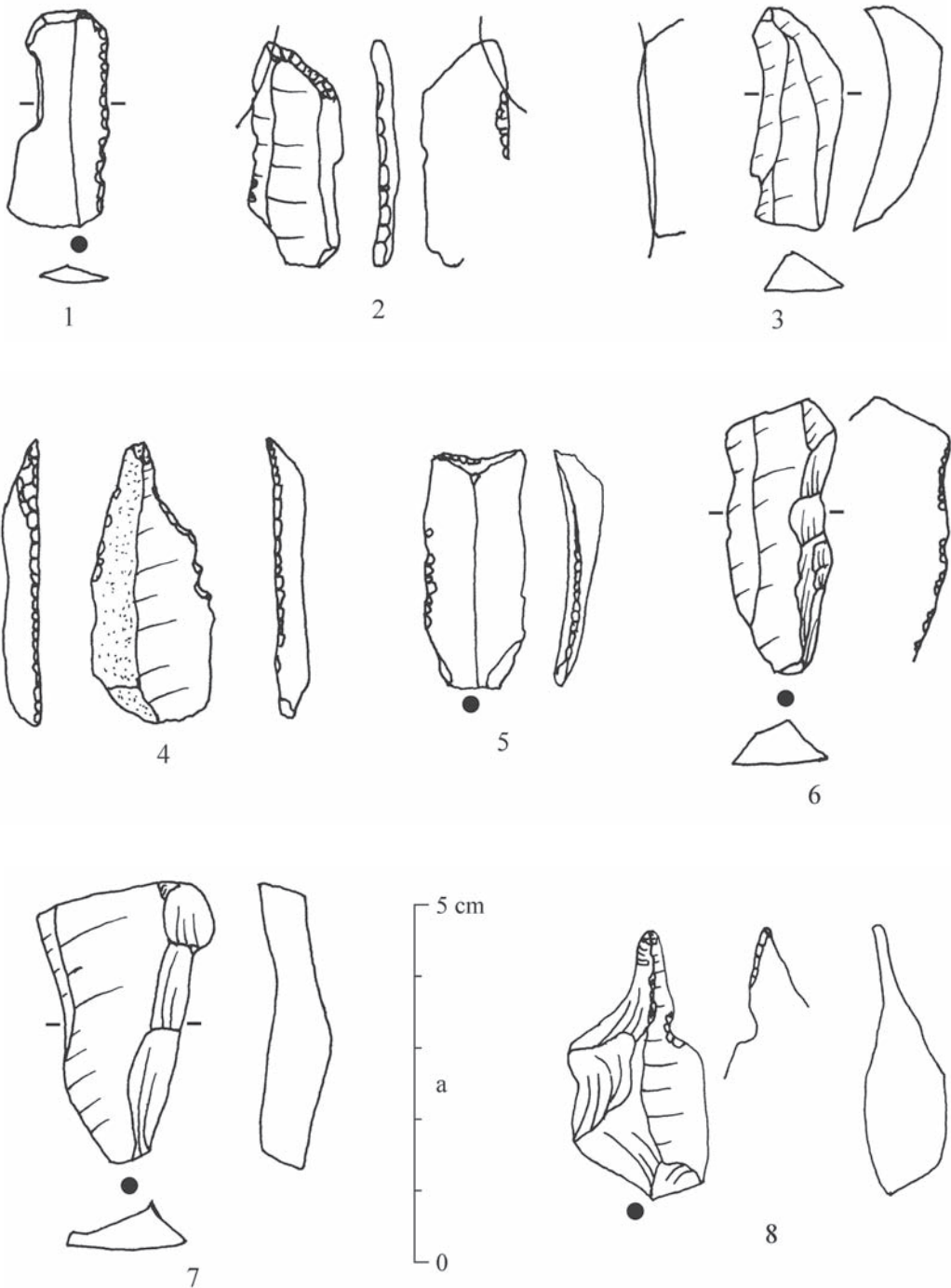
Table 3 Description of the reproduced chipped industry (fig. 1, 2).

Typ	Surovina	Obr.: vyobrazenie
úštep	rádiolarit (červenohnedý)	1: 1
úštep	rádiolarit (červenohnedý)	1: 2
úštep	rádiolarit (červenohnedý)	1: 3
úštep	rádiolarit (červenohnedý)	1: 4
úštep	rádiolarit (červenohnedý)	1: 5
úštep	rádiolarit (hnedý, prevápenatený)	1: 6
úštep	rádiolarit (hnedý, prevápenatený)	1: 7
čepel, mediálna časť	rádiolarit (červenohnedý)	1: 8
čepel, mediálna časť	rádiolarit (červenohnedý)	1: 9
čepel, bazálna časť	rádiolarit (hnedý, prevápenatený)	1: 10
úštep	silicit (bielo patinovaný)	1: 11
úštep s pracovnou retušou	rádiolarit (červenohnedý)	1: 12
čepel s ventrálnou retušou	rádiolarit (červenohnedý)	1: 13
úštep, fragment	rádiolarit (hnedý, prevápenatený)	1: 14
úštep	rádiolarit (hnedý, prevápenatený)	1: 15
úštep s pracovnou retušou	rádiolarit (červenohnedý)	1: 16
čepel s retušou, mediálna časť	rádiolarit (hnedý, prevápenatený)	1: 17
čepel s pracovnou retušou	rádiolarit (hnedý, prevápenatený)	2: 1
čepel s leskom a priečnou retušou	rádiolarit (červenohnedý)	2: 2
čepel z hrany jadra s leskom	rádiolarit (zelený)	2: 3
dierovač (przekłuwac)	rádiolarit (červenohnedý)	2: 4
čepel s laterálnou pracovnou retušou	rádiolarit (hnedý, prevápenatený)	2: 5
čepel z hrany jadra s ventrálnou retušou	rohovec (sivý, slabo patinovaný)	2: 6
čepel z hrany jadra	rádiolarit (hnedý, prevápenatený)	2: 7
úštep z hrany jadra s vrubom	rádiolarit (hnedý, prevápenatený)	2: 8

Obr. 1: 1 – 15 Udiča, časť Prosné (okr. Považská Bystrica), poloha Štepnica; 16, 17 poloha Pod Štepnicom (Pri potôčiku). Zber. Štiepaná kamenná industria.

Fig. 1: 1 – 15 Udiča, part Prosné (district of Považská Bystrica), location Štepnica; 16, 17 location Pod Štepnicom (Pri potôčiku). Surface collection. Chipped stone industry.

Obr. 2: 1 – 4, 6 – 8 Udiča, časť Prosné (okr. Považská Bystrica), poloha Štepnica; 5 poloha Pod Štepnicom (Pri potôčiku). Zber. Štiepaná kamenná industria.

Fig. 2: 1 – 4, 6 – 8 Udiča, part Prosné (district of Považská Bystrica), location Štepnica; 5 location Pod Štepnicom (Pri potôčiku). Surface collection. Chipped stone industry.

SUROVINOVÉ ZASTÚPENIE ŠTIEPANEJ KAMENNEJ INDUSTRIE

V surovinovom zastúpení kamennej industrie na lokalitách majú absolútnu prevahu miestne¹ silicity (obr. 3). Tie predstavujú početnejšie zastúpené rádiolarity prevažne hnedej až červenohnedej farby. V menšej miere sú zastúpené zelené odtiene. Hnedá forma rádiolaritu je v mnohých prípadoch prevápenatená, čo spôsobuje jeho nižšiu kvalitu z hľadiska výroby kamenných nástrojov. Nižšou silicifikáciou materiálu je spôsobená jeho prevápenatenosť, čo je príčinou horších štiepných vlastností daného materiálu a má vplyv aj na jeho väčšiu mäkkosť a horšie rezné vlastnosti v porovnaní s viac silicifikovanými kusmi suroviny.

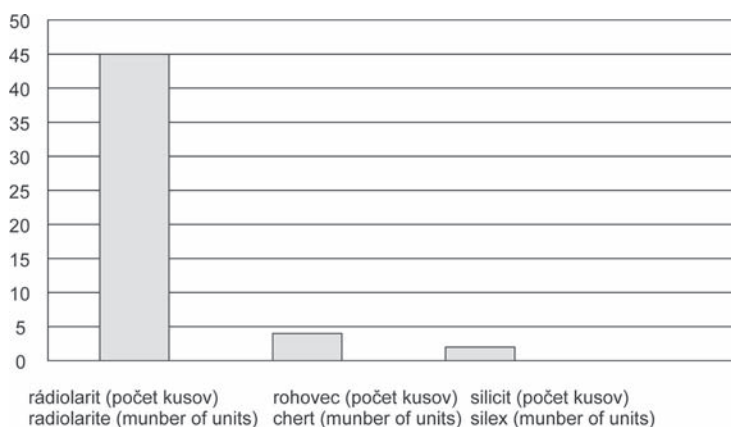
Druhú skupinu suroviny v štiepanej industrii tvoria rohovce. Sú rovnako miestneho pôvodu. Farba materiálu je sivá, a to tmavších, ako aj bledších odtieňov. Táto surovina je dobre silicifikovaná. Jej horšie štiepne vlastnosti sú spôsobené nepravidelným lomom, ktorý zapríčiňuje trhliny v materiáli.

Posledná málo početná skupina suroviny v rámci kolekcie je označená všeobecným pojmom silicity. Tie boli označené týmto neutrálnym názvom z hľadiska ich problematického určenia a genetického zaradenia.

Tu treba spomenúť, že v septembri 2011 autor článku vykonal v oblasti Marikovskej doliny prieskum s cieľom zistiť a overiť geologickú situáciu z hľadiska využívania miestnych ložísk silicitov v období praveku. Prieskum sa zamerával na oblasť známeho výskytu rádiolaritu. Ten sa uvádza cca na juhozápadnom úpätí kóty Žeravica (608), katastrálne územie obce Udiča, časť Prosné. Geologické datovanie ložísk rádiolaritov a rádiolaritových vápencov spadá do útvaru jury, stupeň kelovej – oxford, skupina kysuckej sekvencie (<http://www.geology.sk>). Na temene, ako aj na juhozápadných svahoch vrchu Žeravica sa uvádzajú aj vrstvy s výskytom kalových kalpionelových a rohovcových vápencov. Tie sú datované do útvaru jura – krieda, stupeň titón – barém, a skupiny kysuckej sekvencie (<http://www.geology.sk>). Prieskumom v roku 2011 sa predbežne overila potenciálna surovinová základňa na vrchu Žeravica. Zdroj rádiolaritu tu tvorí miestne, pomerne silné východy. Farba materiálu je hnedá, v malej miere červenohnedá. Surovina nájdená pri povrchovom prieskume náleziska bola však absolútne nevhodná na výrobu štiepanej kamennej industrie. Bloky rádiolaritu sú silno fragmentarizované početnými trhlinami a prasklinami. Materiál bol prevápenatený, miestami čiastočne silicifikovaný. Na svahu Žeravice sa však našli aj bloky rohovca tmavosivej až bledosivej farby. Bloky sa nachádzali vo vápencových obaloch, ako aj v čistom zvetranom stave bez vápencových obalov. Pri tomto druhu suroviny sa nedá vylúčiť jeho miestne využitie pri výrobe štiepanej kamennej industrie. Vzdialenosť (vzdušnou čiarou) medzi náleziskami Štepnica, Pod Štepnicom a vrchom Žeravica, respektíve ložiskami suroviny silicitov je cca 2 km.

Výskyt vrstiev rádiolaritu sa uvádza aj v katastri Dolnej Marikovej (vrch Michalová); sú zaradené ako jurské rádiolarity čajkovského súvrstvia (Plašienka et al. 2010). Vzdialenosť lokality je cca 4,5 km severozápadne od nálezísk v Prosnom.

1 rozumie sa silicity širšej oblasti Javorníkov a Bielych Karpát

Obr. 3 Štiepaná industria – surovinové zastúpenie.

Fig. 3 Chipped industry – representation of raw materials.

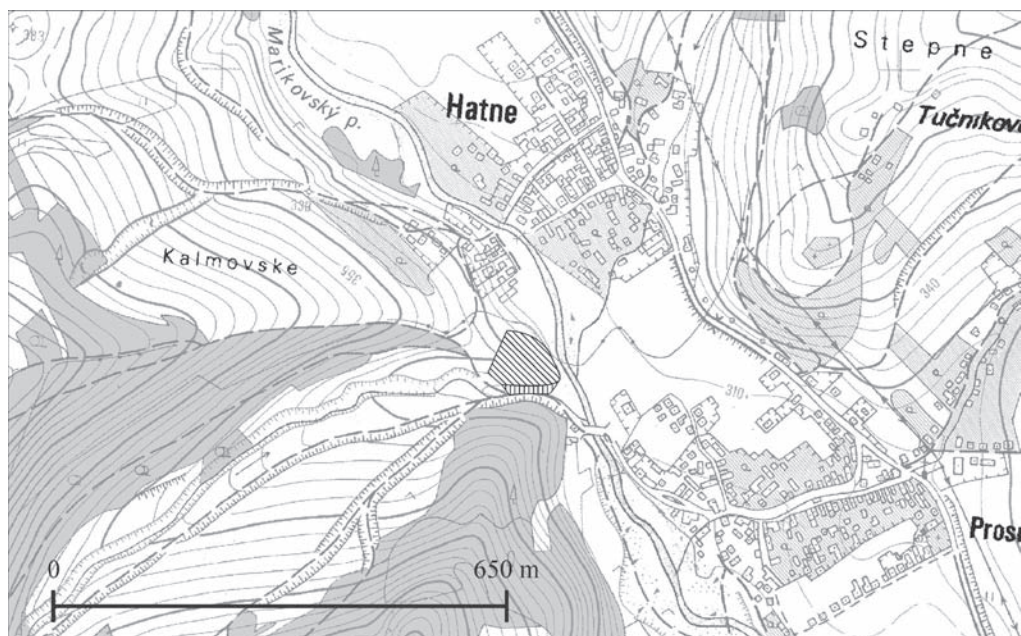
ZHODNOTENIE A ČASOVÉ ZARADENIE NÁLEZÍSK ŠTEPNICA A POD ŠTEPNICOU (PRI POTÔČIKU)

Celkove sa o kolekciu štiepanej kamennej industrie dá povedať, že v nej prevažuje tvarová aj typologická jednoduchosť. Hlavnú zložku tvorí drobná čepeľová industria, čo je v zhode s frekvenciou jej výskytu aj na iných lokalitách v regióne Považskej Bystrice, ktoré sa zaraďujú do mladšieho eneolitu, bošáckej skupiny (Májsky 2006; Schreiber 2009). Neolitickú, respektíve eneolitickú zložku v industrii nepochybne tvoria čepele s leskom (obr. 2: 2, 3). Ich počet tu predstavuje 2 ks. V neolitických a eneolitických kultúrach strednej Európy je ich výskyt priebežný, spájaný napríklad s moravskou maľovanou keramikou (Kazdová 1983; Oliva 1990), badenskou kultúrou a tiež bošáckou skupinou (Kaczanowska 1982; Pelišiak 1991). Výrazným morfológickým typom nástroja v kolekcií je takzvaný dierovač (obr. 2: 4). Podobné typy nástrojov sa vyskytli na už spomínaných lokalitách bošáckej kultúry v Považskej Teplej (Schreiber 2009, obr. 27: 10; 37: 3, 4, 5). Ich výskyt sa udáva aj z prostredia badenskej kultúry (Kaczanowska 1982, 78, ryc. 4: j).

Pri datovaní lokality do obdobia eneolitu hrá dôležitú rolu aj výskyt keramického materiálu, respektíve jeho časti. Z polohy Štepnica pochádza spolu 46 ks fragmentov keramiky. V keramickom materiáli z lokality prevažuje atypický materiál, napriek tomu môžeme v predmetnom inventári pozorovať dve zložky. Mladšiu keramikou predstavujú dva typické črepy púchovskej kultúry (fragmenty situly alebo sitúl). Staršiu zložku predstavuje keramika, ktorá by sa na základe technológie dala zaradiť do obdobia eneolitu, respektíve mladého až neskorého eneolitu. Túto keramikou predstavuje cca 6 ks črepov v rámci celej kolekcie. Uvedená keramika bola vyrobená z jemnej hliny, slabšie vypálená. Dva črepy majú červenohnedý leštený povrch, na základe uvedených technologických znakov (ako aj na základe širších súvislostí v regióne² by sa mohli spomínané nepočítané keramické zvyšky zaradiť do mladého až neskorého eneolitu s možným kultúrnym priradením do bošáckej kultúry. Z polohy Pod Štepnicom (Pri potôčiku) pochádza len jeden drobný fragment črepu, z technologického hľadiska vyhotovený z jemnej hliny, slabšie vypálený, datovaný ako eneolit (?). Z celkového hľadiska sa preto analyzovaný súbor artefaktov štiepanej kamennej industrie a časti keramického materiálu javí ako jeden celok, časovo zaradený do obdobia mladého alebo až neskorého eneolitu s kultúrnym priradením k bošáckej kultúre.

² náleziská v katastri Považskej Bystrice, časť Považská Teplá

Zo starších zmienok v literatúre týkajúcich sa mikroregiónu časti Marikovskej doliny treba uviesť zmienky Budinskeho-Kričku, ktorý uvádza nálezy štiepanej kamennej industrie z katastra Malej Udiče³, pochádzajúce pravdepodobne zo sklonku mladšej doby kamennej (Budinský-Krička 1950, 53). Na tom istom mieste sa zmieňuje aj o sídliskových nálezoch lužickej, púchovskej kultúry a stredoveku. V ďalšom článku z roku 1952 k tomu istému výskumu Budinský-Krička spomína štiepanú jaspisovú industriu⁴ a dáva ju do súvislosti s kanelovanou keramikou, pričom nevyklucuje aj jej starší alebo mladší pôvod (Budinský-Krička 1952, 32).

Upravené, podľa mapy 1:10 000 (ZM 25-44-01)/
Prepared, according to the map 1:10 000 (ZM 25-44-01)

Vysvetlivky/Explanation:

- poloha/location Štepica
- poloha/location Pod Štepnicou (pri potôčiku)

Obr. 4 Situačný plán s náleziskami.

Fig. 4 Map of deposits.

³ dnes kataster Udiča

⁴ s väčšou pravdepodobnosťou ide o rádiolaritovú industriu

LITERATÚRA

- Budinský-Krička V., 1950: Nález staroslovanského pohrebišťa v Nosiciach (okres Púchov). – *Časopis Muzeálnej Slovenskej Spoločnosti* 41/4: 51–55.
- Budinský-Krička V., 1952: Záchranný výskum v Malej Udiči na Slovensku. – *Archeologické Rozhľady* 4: 30–32.
- Kaczanowska M., 1982: Z badań nad przemysłem krzemiennym kultury ceramiki promienistej. – *Acta Archaeologica Carpatica* 22: 65–95.
- Kazdová E., 1983: Příspěvek k neolitickým sklizňovým nástrojům. – *Acta Musei Moraviae. Scientiae Sociales. Časopis Moravského Zemského Muzea* 28: 161–169.
- Májsky R., 2006: Najstaršie osídlenie Považskej Bystrice vo svetle archeologických nálezov. – In: Kortman B. (ed.), *Považská Bystrica. Knižné centrum, Žilina*, p. 9–35.
- Oliva M., 1990: Štípaná industrie kultury s Moravskou malovanou keramikou v jihozápadní části Moravy. – *Acta Musei Moraviae. Scientiae Sociales. Časopis Moravského Zemského Muzea* 75: 17–37.
- Pelišiak A., 1991: Ze studiów nad wytwórczością kamieniarską w kręgu kultury badeńskiej. – *Acta Archaeologica Carpatica* 30: 17–53.
- Plašienka D., Sýkora M., Aubrecht R., Krobicki M. & Jósza Š., 2010: Reinterpretation of the lithostratigraphy and tectonic position of the Mariková Klippen (Middle Váh Valley, western Slovakia). – *Acta Geologica Slovaca* 2/1: 1–9.
- Popelka M., 1999: K problematice štípané industrie neolitu Čech. – *Praehistorica* 24: 7–122.
- Schreiber P., 2009: Štiepaná a hladená industria doby kamennej z oblasti Ilavy až Považskej Bystrice. – Diplomová práca, msc., depon. in Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 232 p.
- Vencl S., 1960: Kamenné nástroje prvních zemědělců ve Střední Evropě. – *Sborník Národního muzea v Praze* 14/1–2: 1–91.
- Webové zdroje:** <http://www.geology.sk>, <http://geo.enviroportal.sk/atlassr/>

RECENZOVAL

Prom. hist. Jozef Moravčík, Pittsburská 7/80, 010 08 Žilina; jozef.moravcik@azet.sk

ÚZKOROZCHODNÁ LESNÁ ŽELEZNICA ILAVA – ZLIECHOV – GÁPEL

NARROW-GAUGE FOREST RAILWAY ILAVA – ZLIECHOV – GÁPEL

IVAN ŽILINČÍK

Hollého 219/66, 015 01 Rajec; ivan.zilincik@post.sk

Abstract: This study, based on archive sources, presents a complete overview of the history of the narrow-gauge forest railway Ilava – Zliechov – Gápel, beginning with the preparations for its building and development in 1921 and ending with its decline in 1929. This work gives complex information about building of the railway, management of the line, constructional and technical parameters, railway vehicles, operation, speculation about the introduction of passenger trains, and its fall into disuse.

Keywords: forest railway, rail operations management, steam engine, wood transportation

ÚVOD

V prvých desaťročiach 20. storočia boli v oblasti Strážovských vrchov a priľahlej Ilavskej kotliny vybudované 3 úzkorozchodné priemyselné lesné železnice, ktoré sa využívali na odvoz dreva z hôr do kotliny na ďalšie spracovanie alebo na vývoz Považskou železnicou do iných častí krajiny. V roku 1916 vybuďovala firma Domový a lesný priemysel z Budapešti 9 km dlhú lesnú železnicu vedúcu z Dubnice nad Váhom do lesných oddelení Oparovec a Dubnica v Strážovských vrchoch. Ďalšia priemyselná lesná železnica viedla z obce Ladce do lokality Tlstá hora, vybuďovala ju miestna firma na výrobu vápna a spracovanie dreva. Do prevádzky bola daná v roku 1921 a mala dĺžku 7,2 km. Používala sa na dopravu drevnej suroviny a úsek po km 3.5 sa využíval aj na dopravu vápenca. Obe železnice boli vybudované s úzkym rozchodom 600 mm, rovnaký rozchod mala aj ďalšia lesná železnica, vedúca z Ilavy do Zliechovskej hornatiny v Strážovských vrchoch (obr. 1). Vlastníkom lesov v tejto oblasti bol Cirkevný študijný fond v Bratislave. Roku 1920 s ním uzavrela zmluvu Banka československých légii (Legiobanka) v Prahe na prenájom lesov a exploatáciu lesných porastov v priestore obce Zliechov a jeho osady Gápel. Odhadom sa plánovalo vyťažiť cca 600 000 kubických metrov dreva.¹ Na jeho odvoz z hôr sa ako najekonomickejšie riešenie naplánovalo vybudovanie úzkorozchodnej lesnej železnice (LŽ), ktorej cieľová stanica mala byť v katastrálnom území obce Ilava v blízkosti trate Považskej železnice Bratislava – Žilina. V stanici LŽ sa drevo malo prekladať na vozne normálneho rozchodu (1435 mm) a následne dopravovať vlečkou do železničnej stanice Ilava, odkiaľ by sa po trati Považskej železnice a sieti železníc, na ktoré bola táto významná železnica napojená, dopravovalo do blízkosti odbytových trhov v hospodársky vyspelejších častiach krajiny i v zahraničí. Legiobanka zriadila na vybudovanie a prevádzku lesnej železnice drevársku firmu TUZ, s. r. o., centrála firmy bola v Prahe, riaditeľstvo v Ilave.

¹ Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív Bytča, pobočka Považská Bystrica (ďalej len MV SR, ŠA PB), fond Obvodný notársky úrad (ďalej len ONÚ) Zliechov, K 3, Protokol technicko-policajnej skúšky (TPS) zo 14. 1. 1927, kde sa spomínajú zmluvy zo 17. 7. a 10. 8. 1920 a list správcu prevádzky lesnej železnice županovi Považskej župy zo dňa 19. 10. 1927, kde sa uvádza aj údaj o množstve dreva plánovaného na vyťaženie.

Obr. 1 Schéma lesnej železnice Ilava – Zliechov – Gápel.

Fig. 1 A routing scheme of the forest railway Ilava – Zliechov – Gápel.

BUDOVANIE ŽELEZNICE

Prvé kroky k vybudovaniu železnice z Ilavskej kotliny dolinou Podhradského potoka do Zliechovskej hornatiny v Strážovských vrchoch sa uskutočnili na začiatku roku 1921, keď Župný úrad v Trenčíne vydal na žiadosť firmy TUZ v Ilave povolenie na zameriavacie práce pre stavbu úzkorozchodnej lesnej železnice z Ilavy cez Košecu, Valaské Podhradie, Košecké Rovné, Zliechov do osady Gápel.² Zároveň s meračskými prácami začala firma prenajímať pozemky pod plánovanou trasou železnice.³ Dňa 1. 7. 1922 požiadala banka ako záujemca o koncesiu na výstavbu a prevádzku LŽ Ministerstvo železníc v Prahe o povolenie na stavbu úzkorozchodnej lesnej dráhy Ilava – Zliechov s rozchodom 600 mm a parným pohonom a v auguste 1922 predložila na schválenie projekt I. časti LŽ, ktorý vypracoval Ing. Václav Říha z Prahy.⁴ Projektant potom vypracoval postupne aj projekty ostatných častí lesnej železnice, plánovanej sčasti na pozemkoch vo vlastníctve súkromných osôb, s ktorými sa uzatvárala dohoda o prenájme alebo sa museli vyvlastňovať, a sčasti na pozemkoch prenajatých od cirkevného študijného fondu.

Prvá časť železnice, km 0.0 – 9.780 (Ilava – Kopec)

Po preštudovaní a schválení projektu ministerstvo železníc (MŽ) výnosom č. 35 334 z 18. 9. 1922 poverilo Župný úrad (ŽÚ) v Trenčíne vykonaním administratívnej pochôdzky (AP) I. časti plánovanej LŽ Ilava – Zliechov v úseku Ilava – Košeca – Podhradie – Kopec. ŽÚ stanovil pochôdzku výnosom č. 30 329/1922 zo dňa 10. 10. 1922 na dni 26. a 27. októbra, poprípade aj 30. – 31. októbra 1922.⁵ Pochôdzka sa uskutočnila 26. 10. 1922, komisia určila koncesné,

2 MV SR, ŠA PB, ONÚ Košeca, K 20, Spoločnosť TUZ, prosba o stavenie lesnej dráhy, Trenčianska župa, č. 3733/21, 9. 2. 1921.

3 MV SR, ŠA PB, ONÚ Ilava, K 7, Prenájomná zmluva medzi J. Kohnom a drev. podnikom TUZ od 1. 2. 1921.

4 MV SR, ŠA PB, ONÚ Zliechov, K 3, Evidenčný list (lesnej dráhy), nesignovaný, nedatovaný (podľa v ňom uvedených údajov môžeme predpokladať, že bol vytvorený začiatkom roku 1927).

5 MV SR, ŠA PB, ONÚ Košeca, K 20, oznam TŽ č. 30329/1922 z 10. 10. 1922 o admin. pochôdzke LD Ilava – Zliechov.

stavebné a prevádzkové podmienky I. časti plánovanej železnice v km 0.0 – 9.780, ktoré potom potvrdilo MŽ v Prahe výnosom č. 58 821 z 11. 12. 1922, povolenie na stavbu a prevádzku bolo udelené Banke československých légii v Prahe na obdobie 35 rokov od 11. 12. 1922.⁶ Práce na budovaní železnice sa hneď začali, pri zemných prácach medzi Ilavou a Košecou sa našli rôzne archeologické artefakty: popolnice, bronzové predmety a pod., ktoré od robotníkov prevzal staviteľ Ing. Urban.⁷ Po vybudovaní takmer 10 km dlhej I. časti lesnej železnice požiadala Banka čsl. légii o technicko-polícajnú skúšku (TPS) vybudovanej železnice, ktorú MŽ stanovilo výnosom č. 12 686 zo dňa 6. 3. 1923 na 16. 3. 1923. Po TPS udelila komisia ústne užívacie povolenie, ktoré potom MŽ potvrdilo výnosom č. 12 686 zo dňa 30. 3. 1923.⁸ Vybudovaná prvá časť železnice viedla z priestoru medzi obcami Ilava a Košeca, jej začiatok bol v susedstve tovarne na zinkové farby a ďalej viedla Podhradskou dolinou po rázcestie v chotári obce Kopec.

Druhá časť železnice, km 9.780 – 16.350 (Kopec – Zliechov)

Banka čsl. légii predložila na MŽ projekt II. časti železnice, ministerstvo po jeho preštudovaní zaslalo 6. 4. 1923 Župnému úradu v Martine pokyn, aby po predložení doplneného projektu bankou úrad vykonal podľa platných zákonov a nariadení administratívnu pochôdzku projektovanej II. časti lesnej dráhy v km 9.780 – 16.350.⁹ Po doplnení projektu ho banka 26. 4. 1923 predložila župnému úradu a požiadala o stanovenie termínu komisionálnej pochôdzky.¹⁰ Župný úrad nariadením č. 18 249 zo 4. 5. 1923 stanovil uskutočnenie AP na 30. 5. 1923¹¹, po zistení, že na uvedený termín je už stanovená pochôdzka III. časti tej istej železnice, zmenil termín AP na 20. 6. 1923.¹² Administratívna pochôdzka II. časti úzkorozchodnej lesnej dráhy Ilava – Zliechov – Gápel, km 9.780 – 16.350, sa uskutočnila v určený deň, predsedom komisie bol Ing. B. Vokál z MŽ, komisia na základe zmocnenia MŽ č. 56 602 zo 6. 4. 1923 vydala ústne stavebné povolenie na II. časť LŽ. MŽ potom potvrdila stavebné povolenie výnosom č. 53 701 z 1. 9. 1923 s tým, že platia tie isté koncesné, stavebné a prevádzkové podmienky, ktoré sú ako integrujúca časť pripojené k protokolu AP I. časti železnice; zmena oproti I. časti nastala len v stavebných podmienkach, najväčšie povolené stúpanie bolo zvýšené na 40 ‰ a takisto nastala zmena v najmenšom povolenom polomere oblúkov, ktorý bol znížený z 50 m na 40 m.¹³ Po vybudovaní II. časti požiadala banka o technicko-polícajnú skúšku a kolaudáciu vybudovanej časti železnice, MŽ výnosom č. 66 058 z 19. 10. 1923 nariadila technickú revíziu trate na 24. 10. a TPS na 26. 10. 1923.¹⁴ Ešte predtým uskutočnil ŽÚ v dňoch 22. a 23. 8. 1923 miestne šetrenie na stanovenie protipožiarneho opatrení. Počas TPS žiadali zástupcovia Legiobanky, aby bolo upustené od protipožiarneho opatrení, pričom sa banka zaviazala vykurovať rušne koksom v tých častiach trate, ktoré spadajú do požiarneho obvodu pri zachovaní všetkých podmienok, stanovených výnosom ministerstva č. 64 416 z 18. 10. 1923 v odpovedi na ich žiadosť o upustenie od protipožiarneho opatrení. V rámci týchto opatrení mal každý parný rušeň baňatý komín s vloženou sieťovou ružicou proti vyletovaniu iskier. Napriek vyhovujúcemu výsledku TPS nevyužila komisia zmocnenie na vydanie užívacieho povolenia MŽ č. 66 058 (dôvodom bola práve žiadosť Legiobanky o upustenie od protipožiarneho opatrení) a prenechala

6 MV SR, ŠA PB, ONÚ Zliechov, K 3, Evidenčný list (lesnej dráhy).

7 MV SR, ŠA PB, ONÚ Zliechov, K 3, list župana TŽ z 12. 11. 1922 hlavnému slúžnovskému Slúžnovského úradu v Ilave.

8 MV SR, ŠA PB, ONÚ Zliechov, K 3, Evidenčný list (lesnej dráhy).

9 MV SR, Štátny archív Bytča (ŠA By), fond Župa Považská (ŽP), K 322, list MŽ č. 56 602-IV/1 zo 6. 4. 1923.

10 MV SR, ŠA By, ŽP, K 322, list č. 67 394 z 26. 4. 1923.

11 MV SR, ŠA By, ŽP, K 322, list ŽÚ č. 18 249/1923 zo 4. 5. 1923.

12 MV SR, ŠA By, ŽP, K 322, list Riaditeľstva čs. štátnych železníc v Bratislave ŽÚ v Martine z 22. 5. 1923.

13 MV SR, ŠA By, ŽP, K 322, list Riaditeľstva čs. štátnych železníc v Bratislave ŽÚ v Martine z 22. 5. 1923.

14 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, Protokol TPS z 26. 10. 1923.

rozhodnutie na Ministerstvo železníc v Prahe.¹⁵ Ministerstvo potom výnosom zo 14. 11. 1923 súhlasilo s upustením od protipožiarnych opatrení a dalo súhlas s prevádzkou železnice.¹⁶ Táto časť železnice sa pripájala na už skôr vybudovanú prvú časť a pokračovala juhovýchodným smerom Rovnianskou dolinou do obce Zliechov (obr. 2).

Obr. 2 Lesná železnica v obci Zliechov. Foto zo zbierky Trenčianskeho múzea v Trenčíne.

Fig. 2 The forest railway in the village of Zliechov. Photo from the collections of the Trenčín museum in Trenčín.

Budovanie odbočky v Zliechove, km 16.350 – 18.032

Súčasne s budovaním II. časti železnice sa budovala provizórna odbočka, ktorá viedla zo Zliechova od koncového bodu II. časti východným smerom ku skládke dreva pod vrchom Strážov. Projekt odbočky v Zliechove predložila Banka čsl. légii na ministerstvo 30. 1. 1923 súčasne s projektom prekladiska v Košeci. Už projekt konštatoval, že odbočka bude predovšetkým zo stránky výškovej náročná, na konci mala trať dosiahnuť nadmorskú výšku 645 m n. m., v km 17.4 od začiatku železnice bolo na dĺžke 350 m stúpanie 50 ‰, na konci odbočky dosiahlo stúpanie na dĺžke 156 m hodnotu až 61,2 ‰.¹⁷ Po odbornom preskúmaní schválilo ministerstvo oba predložené projekty a výnosom č. 6550 z 27. 3. 1923 vydalo pokyn Župnému úradu v Turčianskom Svätom Martine, aby uskutočnil administratívnu pochôdzku, ŽÚ vyhláškou č. 16 977 z 28. 4. 1923 stanovil pochôdzku na 29. 5. 1923.¹⁸ V uvedený deň sa konala komisionálna pochôdzka odbočky železnice (časť III. A), ktorá podľa projektu mala odbočovať v km 16.642 z hlavnej trate a viedla východným smerom ku skládke dreva pod Strážovom, plánovaný koniec bol pôvodne v km 18.118. Predseda komisie Ing. A. Michna po vyhovujúcom výsledku pochôdzky udelil ústne stavebné povolenie, ktoré potom MŽ potvrdilo výnosom č. 42 166 z 20. 7. 1923.¹⁹

15 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, Protokol TPS z 26. 10. 1923.

16 MV SR, ŠA By, ŽP, K 322, MŽ č. 66 058-IV/1 zo 14. 11. 1923.

17 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, Technická sprievodná správa časti II. z 27. 1. 1921.

18 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, MŽ č. 6550-IV/1 z 27. 3. 1923 a Zápisnica z AP zo dňa 29. 5. 1923.

19 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, MŽ č. 42 166-IV/1 z 20. 7. 1923.

Technicko-policiálna skúška a kolaudácia trate odbočky v Zliechove sa uskutočnila súčasne s TPS a kolaudáciou II. časti LŽ. Podľa stavebníka bola odbočka vybudovaná ako provizórna a po skončení ťažby dreva v revíri Hluchá, čo sa predpokladá v priebehu jedného roka, bude zrušená. Parný pohon sa plánoval len po km 16.575 a odtiaľ až po skutočný koniec odbočky v km 18.032 mal byť pohon animálny. Už pri AP však komisia konštatovala, že podľa ďalších vyjadrení plánuje prevádzkovateľ parný pohon na celej odbočke. Dňa 25. 9. 1923 uskutočnil Župný úrad miestne šetrenie o protipožiarnych opatreniach, ministerstvo potom prijalo podobné opatrenia ako pri II. časti LŽ.²⁰ Výnosom zo 14. 11. 1923 ministerstvo súhlasilo s upustením od protipožiarnych opatrení a dalo súhlas s prevádzkou odbočky železnice, ktorá viedla od km 16.350 po km 18.032.²¹ Pri budovaní III. časti LŽ sa zmenilo jej pôvodné pripojenie na II. časť z km 16.350 na 16.561, tým sa posunul na uvedený km aj začiatok odbočky.²²

Tretia časť železnice, km 16.561 – 27.272 (Zliechov – Gápel)

Projekt III. časti železnice vedúcej z obce Zliechov do jeho miestnej časti Gápel predložila Legiobanka na MŽ, ktoré po jeho schválení stanovilo AP projektovaného úseku nariadením č. 14 176 zo dňa 10. 4. 1923 na deň 30. 5. 1923. Stavebné povolenie udelil ústne vedúci komisie po vyhovujúcom výsledku pochôdzky uskutočnenej v určený deň. MŽ potom vzalo na vedomie výsledok AP a potvrdilo stavebné povolenie výnosom č. 42 165 z 25. 8. t. r. s tým, že pre túto trať platia tie isté koncesionárske, stavebné a prevádzkové podmienky ako pre I. časť tejto železnice s tou zmenou, že najväčší sklon môže byť 45 ‰.²³ Počas budovania III. časti železnice dochádzalo zo strany miestneho obyvateľstva k násilnostiam proti robotníkom budujúcim železničnú trať. Príčinou násilností bola nedoriešená situácia okolo pozemkov, po ktorých budovaná železnica viedla; nespokojní obyvatelia sa stále považovali za majiteľov časti pozemkov pod budovanou železnicou, pretože pred začatím výstavby sa neuskutočnilo vyvlastnenie.²⁴

Po vybudovaní trate do Gápela požiadala Legiobanka o TPS, MŽ výnosom č. 40 311 z 15. 8. 1925 určilo vykonanie TPS a kolaudácie trate na dni 9. – 11. 9. 1925, za vedúceho komisie bol určený Ing. A. Michna.²⁵ Po kolaudácii a TPS komisia konštatovala, že všetky zariadenia boli vybudované v súlade s predchádzajúcimi ustanoveniami MŽ, ako aj s koncesionárnymi, stavebnými a prevádzkovými podmienkami zahrnutými do protokolu z AP I. časti LŽ zo dňa 26. 10. 1922 a v protokole z AP III. časti LŽ z 30. 5. 1923 s výnimkou najväčšieho povoleného sklonu; ten bol povolený maximálne 45 ‰, trať v záreze na začiatku tejto časti LŽ mala v dĺžke 82 m sklon 50 ‰. Komisia konštatovala, že z dopravného hľadiska je tento sklon prípustný a keďže na už vybudovanej časti železnice bol na odbočke do Zliechova povolený sklon až 61,2 ‰, navrhla, aby bola podmienka najväčšieho povoleného sklonu zmenená na 50 ‰. Ďalej komisia zobrala na vedomie odchýlky vo výstavbe trati, najmä mierne posunutie začiatku pripojenia na už vybudovanú II. časť; pôvodne to malo byť v km 16.350, výhodnejšie sa ukázalo pripojenie v km 16.561 a zriadenie spojovacej koľaje medzi hlavnou traťou a oboma vetvami železnice (odbočenie pod Strážov a odbočenie hlavnej trate na juh do Gápela) koľajovým trojuholníkom, trianglom (v čase výstavby sa používal termín trojúvrať). Vybudovaná tretia časť železnice viedla zo Zliechova južným smerom Zliechovskou dolinou k osade Slávici, kde zmenila smer a pokračovala po koniec trate v osade Gápel pri miestnej továrni na výrobu skla. Komisia ústne udelila užívacie povolenie na III. časť lesnej dráhy v dĺžke 10,711 km, ministerstvo ho potvrdilo dňa 15. 6. 1926 výnosom č. 45 826.²⁶

20 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, Protokol TPS z 26. 10. 1923.

21 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, Protokol TPS z 26. 10. 1923.

22 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, Protokol TPS z 11. 9. 1925.

23 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, Protokol TPS z 11. 9. 1925.

24 MV SR, ŠA PB, fond Okresný úrad Ilava, K 71, list čet. stanice Košecké Rovné z 17. 10. 1923, č. 1081.

25 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, Protokol TPS z 11. 9. 1925.

26 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, Protokol TPS z 11. 9. 1925.

Štvrtá časť železnice, predĺženie do dolín Babulová a Kohútová

Banka čsl. légii sa rozhodla predĺžiť vybudovanú železnicu, končiacu sa v osade Gápel, ďalej do dolín ležiacich za osadou, kde bol dostatok drevnej hmoty, ktorá sa mala v nasledujúcom období vyťažiť. Legiobanka plánovala zároveň vybudovať odbočné výhybky v km 27.5/6, neďaleko od začiatku predĺženia ku sklárni. Majiteľ LŽ mal v pláne uzavrieť dohodu s prevádzkovateľom sklárne o preprave jej výrobkov do Ilavy a potom požiadať MŽ o súhlas s touto dopravou.

Legiobanka predložila 25. 7. 1925 na MŽ detailný projekt predĺženia LŽ do dolín Babulová a Kohútová, žiadosť ešte doplnila ďalším podaním zo 4. 8. t. r. Ministerstvo po preštudovaní projektu a jeho schválení vypísalo výnosom č. 40 311 z 15. 9. t. r. AP na 20. – 21. 10. 1925, za vedúceho komisie menovali Ing. A. Fischera.²⁷ Plánované predĺženie sa začínalo v km 27.272, kde sa končila III. časť LŽ, v km 27.991 bolo plánované rozvetvenie, jedna vetva mala viesť do doliny Babulová, po km 28.150 sa plánovala trvalá trať, ostatná trať až po koniec odbočky v km 29.2/3 a pomocnej odbočky do doliny Okrúhla, odbočujúcej v km 28.7/8, bola plánovaná ako dočasná, prevádzka na nej mala byť podľa potreby ťažby dreva. Druhá vetva viedla do doliny Kohútová a plánované ukončenie bolo v km 30.3/4.²⁸ Vedúci komisie po vyhovujúcom výsledku pochôdzky ústne udelil stavebné povolenie na vyššie uvedené predĺženie LŽ²⁹, MŽ ho potvrdilo výnosom č. 4482 zo dňa 9. 3. 1926.³⁰

Žiadosťou z 24. 10. 1925 požiadala banka o povolenie dočasnej dopravy materiálových vlakov a výnimočne aj vlastnej lesnej ťažby na budovaných tratiach od km 27.272 do doliny Babulová do km 28.150 a doliny Kohútová do km 30.390. MŽ povolilo žiadanú dopravu s platnosťou do 1. 5. 1926 za predpokladu riadneho vybudovania trate,³¹ dodatočne potom predĺžilo termín do 15. 7. 1926.³²

Banka po vybudovaní predĺženia požiadala o TPS žiadosťami zo 7. 7., 31. 7. a 19. 9. 1926, ministerstvo železníc stanovilo uskutočnenie technicko-polícanej skúšky výnosom č. 44 446 z 27. 12. 1926 na 14. 1. 1927, vedúcim komisie bol určený Ing. A. Fischer.³³ Pochôdzka sa uskutočnila na predĺžení do doliny Babulová od km 27.272 po km 29.35 s dočasnou odbočkou v km 28.719 do doliny Okrúhla s dĺžkou 1,134 km a na predĺžení do doliny Kohútová od km 27.991 po km 30.390, odborná revízia vybudovaných tratí sa uskutočnila v dňoch 12. – 13. 1. 1927. Náročné boli sklonové pomery, na odbočke Babulová bol najväčší sklon 73 ‰, ale v provizórnej časti za km 29.235 až 95 ‰, na odbočke Okrúhla bol najväčší sklon 93 ‰ a v Kohútovej doline bol sklon až 96 ‰. Po vyhovujúcom výsledku udelil predseda komisie užívacie povolenie na predĺženia do dolín Babulová a Kohútová a na dve odbočky do sklárne.³⁴

Vybudovanie prekladiska v Košeci

Lesná železnica sa začínala v priestore medzi obcami Ilava a Košeca v susedstve Cinkbarvovej továrne G. Thun a spol. Majiteľ lesnej železnice odkúpil pozemky pri stanici LŽ a plánoval tam zriadiť veľký sklad a prekladisko dreva s napojením vlastnou vlečkou na vlečku továrne na farby vedúcu do stanice Považskej železnice v Ilave, čím by pre lesnú železnicu získal priame spojenie s významnou železnicou. Projekt prekladiska spoločne s projektom odbočky v Zliechove predložila 30. 1. 1923 Banka čsl. légii na MŽ, ktoré po jeho preskúmaní a schválení výnosom

27 MV SR, ŠA By, ŽP, K 503, Protokol AP z 20. a 21. 10. 1925.

28 MV SR, ŠA By, ŽP, K 503, Protokol AP z 20. a 21. 10. 1925.

29 MV SR, ŠA By, ŽP, K 503, Protokol AP z 20. a 21. 10. 1925.

30 MV SR, ŠA By, ŽP, K 503, Výnos MŽ č. 4482-IV/1-26 z 9. 3. 1926.

31 MV SR, ŠA By, ŽP, K 503, Výnos MŽ č. 4482-IV/1-26 z 9. 3. 1926.

32 MV SR, ŠA By, ŽP, K 503, MŽ 28989-IV/1-1926 z 28. 6. 1926.

33 MV SR, ŠA PB, ONÚ Zliechov, K 3, Protokol TPS zo 14. 1. 1927.

34 MV SR, ŠA PB, ONÚ Zliechov, K 3, Protokol TPS zo 14. 1. 1927.

č. 6550 z 27. 3. 1923 požiadalo Župný úrad v T. Sv. Martine o uskutočnenie administratívnej pochôdzky.³⁵ ŽÚ vyhláškou č. 16 927 stanovil termín AP na 29. 5. 1923.³⁶ Prekladisko bolo plánované s dvoma normálne rozchodnými koľajami v dĺžke cca 350 m, ktoré mali odbočovať v km 0.625 vlečky továrne na farby, a dvoma úzkokoľajnými (600 mm) koľajami vedúcimi obľukovito po okraji prekladiska. Projekt predpokladal aj vybudovanie výhrevne pre 4 rušne.³⁷ Podľa uznesenia komisie bol výsledok vyhovujúci, vedúci komisie Ing. A. Michna ústne udelil stavebné povolenie, ktoré MŽ výnosom č. 42 166 zo dňa 20. 7. 1923 potvrdilo.³⁸ Po vybudovaní prekladiska požiadala banka podaniami z 25. 7. a 8. 8. 1925 o TPS, ministerstvo vyhovel žiadosti a kolaudáciu a TPS prekladiska a odbočky v Zliechove stanovilo na 11. 9. 1925, prehliadky trate a dokladov sa uskutočnili v predchádzajúce dni 9. a 10. 9., vedúcim komisie bol opätovne Ing. A. Michna.³⁹ Komisia konštatovala, že prekladisko je vybudované úplne odlišne od schváleného projektu. Vybudovalo sa v menšom rozsahu, ako bolo plánované, vybudovaná bola len jedna normálne rozchodná vlečka, z ktorej v km 0.235 odbočovala odvrtná úzkorozchodná koľaj. Projekt upravenej vlečky schválilo Riaditeľstvo štátnych železníc v Bratislave výnosom č. 952/III zo dňa 11. 7. 1924, zároveň týmto výnosom bolo udelené aj stavebné povolenie na uvedenú vlečku. Z tohto dôvodu MŽ v Prahe zrušilo vyššie uvedený výnos č. 42 166 týkajúci sa stavebného povolenia na prekladisko a dodatočne schválil úzkokoľajnú vlečku na prekladisku podľa predloženého plánu. Pri TPS žiadali zástupcovia riaditeľstva železníc, aby odvrtná koľaj odbočujúca v km 0.235 bola povinne zamknutá v polohe na túto koľaj a predpisom sa presne stanovilo, za akých podmienok je dovolené zámok odomknúť a výhybku prestaviť na hlavnú trať; komisia to nepovažovala za bezprostredne nutné pre bezpečnosť prevádzky. Komisia vydala pre úzkorozchodnú vlečku na prekladisku užívacie povolenie, ktoré MŽ potvrdilo 15. 6. 1926 výnosom č. 45 826 s tým, že platia pre ňu rovnaké stavebné podmienky stavebného povolenia I. časti LŽ Ilava – Zliechov – Gápel z 11. 12. 1922 č. 58 821.⁴⁰

VEDENIE TRATE

Hlavná trať

Začiatok lesnej železnice bol v priestore drevoskladu, ktorý ležal medzi obcami Ilava a Košeca. Drevosklad spoločne s oboma vlečkami zasahoval do katastrálnych území oboch obcí, trať potom pokračovala juhovýchodným smerom územím obce Košeca a ďalej sledujúc smer župnej cesty viedla Podhradskou dolinou proti prúdu Podhradského potoka územiami obcí Veľké Košecké Podhradie a Malé Košecké Podhradie po rázcestie v km 9.780, kde sa k župnej ceste pripájala od juhu cesta z Kopeckej doliny v chotári vtedajšej obce Kopec. Železnica ďalej pokračovala juhovýchodným smerom Rovnianskou dolinou cez obec Košecké Rovné do obce Zliechov, kde sa v km 16.561 otočila smerom na juh a ďalej viedla Zliechovskou (terajšou Slávikovou) dolinou popri Slávikovom potoku po km 23.7, tam sa za osadou Slávicí otočila smerom na severovýchod a proti prúdu potoka Jasenina pokračovala do osady Gápel, miestnej časti (do roku 1960) obce Zliechov, ku sklárni, kde sa končila v km 27.272.⁴¹

35 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, MŽ č. 6550-IV/1 z 27. 3. 1923.

36 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, Zápisnica z AP zo dňa 29. 5. 1923.

37 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, Zápisnica z AP zo dňa 29. 5. 1923.

38 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, MŽ 42 166-IV/1 z 20. 7. 1923.

39 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, MŽ č. 40 311-IV/1 z 15. 8. 1925.

40 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, MŽ č. 45 826/25-IV/1 z 15. 6. 1926.

41 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, Protokol TPS z 26. 10. 1923 a Protokol TPS z 11. 9. 1925.

Odbočky

V km 16.651 v obci Zliechov odbočovala východným smerom odbočka ku skladu dreva pod vrchom Strážov, kde sa končila v km 18.032. Dĺžka odbočky bola 1,471 km, vybudovaná bola ako provizórna, po vyťažení dreva v revíri Hluchá mala byť znesená.

Ďalšie odbočky, v niektorých materiáloch uvádzané ako predĺženie trate, boli vybudované od koncovej stanice v osade Gápel. Jedna odbočka viedla do doliny Babulová, začínala sa v km 27.272 a končila sa v km 29.622, celková dĺžka odbočky bola 2,350 km, v km 28.719 z nej vľavo odbočovala provizórna odbočka Okrúhla v celkovej dĺžke 1,134 km. Ďalšia odbočka viedla do doliny Kohútová, začínala sa v km 27.991 trate do Babulovej a končila sa v km 30.390, jej celková dĺžka bola 2,399 km.⁴²

V km 27.547 boli pôvodne plánované 2 odbočky do sklárne (jedna k prednému, druhá k zadnému vchodu), pri technicko-polícajnej skúške dňa 14. 1. 1927 je v zápisnici uvedené, že v uvedenom km bude zriadené odbočenie do sklárne, komisia vydala užívacie povolenie aj na 2 odbočky do sklárne. Preprava sklárskych výrobkov železnicou by bola pre skláraň ekonomicky výhodná, výrobky by sa nakladali na vozne priamo v továrni, a tak by odpadla zdĺhavá a ekonomicky náročná preprava takmer 40 km dlhou cestou k stanici vicinálnej železnice v Novákoch.

Výhybne a nákladiská

Na trati boli vybudované viaceré staničné zariadenia; išlo o miesta s odbočnou koľajou, ktoré slúžili na križovanie vlakov (*výhybne*) alebo odbočná koľaj slúžila ako manipulačná koľaj na nakládku vagónov (*nákladiská*):

- v km 10.656 – 10.766 s jednou koľajou s užitočnou dĺžkou 75,6 m v sklonoch 23,2 ‰ a 35 ‰;
- v km 14.055 – 14.1459 s jednou koľajou s užitočnou dĺžkou 64,3 m v sklone 16,6 ‰;
- na odbočke v Zliechove v km 16.554 – 16.657 s jednou koľajou s užitočnou dĺžkou 65,7 m v sklone 19,1 ‰,⁴³ po vybudovaní III. časti do osady Gápel vznikla v km 16.6 trojuholníková spojka umožňujúca priamu jazdu vlakov z Gápla po koniec odbočky v Hluchej;

- v km 16.9/10 bola vybudovaná výhybňa s jednou vedľajšou koľajou na pravej strane s užitočnou dĺžkou 115 m, na ľavej strane bola 1 koľaj vedúca do dielne a 2 koľaje do výhrevne, každá v dĺžke 55 m;

- v km 21.183 odbočovala na ľavej strane koľaj, ktorá viedla do zrušenej píly v Brodečnom, užitočná dĺžka 20 m, provizórna, plánované znesenie;

- v km 21.710 odbočovala slepá koľaj do Čerenkovej doliny používaná na ručné odstavovanie vozňov, jej dĺžka je 110 m, sklon 10 ‰, plánované znesenie;

- v km 23.527 – 23.716 bola výhybňa s jednou vedľajšou koľajou na pravej strane s užitočnou dĺžkou 150 m a sklonom 18,4 ‰⁴⁴;

- v km 28.7/0 v doline Babulová s užitočnou dĺžkou 150 m;

- v km 1.0 na odbočke Okrúhla s užitočnou dĺžkou 48 m;

- v km 29.2/4 na odbočke Kohútová s užitočnou dĺžkou 80 m;

- v km 29.6/7 s užitočnou dĺžkou 50 m;

- v km 30.3/4 s užitočnou dĺžkou 38 m;

- v km 26.850 – 26.976 pred koncom III. časti bola zriadená nová výhybňa s 1 vedľajšou koľajou s užitočnou dĺžkou 100 m;

- v km 27.570 odbočovala 40 m dlhá koľaj ku sklárni, prevádzkovaná ručne, rovnaká odbočka ku sklárni s užitočnou dĺžkou 20 m a tiež ručne prevádzkovaná mala byť zriadená aj v km 27.547.⁴⁵

42 MV SR, ŠA PB, ONÚ Zliechov, K 3, Protokol TPS zo 14. 1. 1927.

43 MV SR, ŠA PB, ONÚ Zliechov, K 3, Protokol TPS zo 14. 1. 1927.

44 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, Protokol TPS z 11. 9. 1925.

45 MV SR, ŠA PB, ONÚ Zliechov, K 3, Protokol TPS zo 14. 1. 1927.

ŽELEZNIČNÉ TELESO

Spodná stavba bola vybudovaná podľa plánov schválených pri AP I. úseku, rovnaké stavebné podmienky platili aj na ostatných častiach železnice; šírka koruny bola minimálne 2,60 m, svahy násypov a výkopov sa upravili primerane podľa povahy zeminy. Na ochranu trate boli v III. časti vybudované oporné múry v celkovej dĺžke 620 m. Najmenší polomer oblúkov bol 50 m, výnimočne aj menej, pri TPS II. čiasťky a odbočky v Zliechove sa uvádzal najmenší polomer oblúka 30 m, na odbočke v Okrúhlej 35 m, najmenšia dĺžka priamok v protioblúkoch bola 6,5 m v km 26.3/4.⁴⁶ Železnica na mnohých miestach prekračovala vodné toky, najväčší most bol v km 19.3/4, mal 6 polí, celková svetlosť medzi poľami bola 31,8 m, rozpätie najväčšieho poľa bolo 5,5 m.⁴⁷ Vrchná stavba pozostávala z koľajníc s rozdielnou hmotnosťou, v každom úseku bola rôzna: v I. časti mali koľajnice hmotnosť 9,2 kg na meter dĺžky, v II. časti 12 kg/m, v III. časti 9,3 kg/m a 12 kg/m, v IV. časti 9 kg/m a 10,3 kg/m, koľajnice mali dĺžku 5 – 9 m. Najťažšie koľajnice s hmotnosťou 12 kg/m boli použité spravidla na miestach s väčším sklonom, koľajnice s hmotnosťou 10,3 kg/m sa použili na železné podvaly v úseku v km 27.3 – 27.991 na začiatku predĺženia do dolín Babulová a Kohútová v obci Gápel. Voľné styky boli v oblúkoch opatrené obojstrannými uhlovými spojkami, v priamkach z vnútornej strany plochými a z vonkajšej strany uhlovými spojkami so štyrmi skrútkami, podkladnice sa použili v súlade s predpismi. Pri budovaní predĺženia v doline Kohútová sa použil koľajový materiál zakúpený zo zrušenej lesnej železnice Hnúšťa – Likier.⁴⁸ Okrem už spomínaných železných podvalov na krátkom úseku boli ostatné podvaly z tvrdého dreva (väčšinou buk, v III. časti aj dub) s minimálnou dĺžkou 120 cm a najmenším prierezom 12×14 cm (I. časť), 140 cm a 12×15 cm (II. časť a odbočka v Zliechove), 130 cm a 14×16 cm (III. časť) a 130 cm a 12×12 cm (odbočky v Gápeli), najväčšia vzdialenosť medzi nimi bola spravidla 60 cm, na odbočkách v Gápeli len 50 cm, na stykoch bol rozstup podvalov 30 cm. Štrkové lôžko bolo z kopaného alebo riečneho štrku, na odbočke Kohútová z tlčeného vápenca, celková hrúbka bola 25 cm, minimálna výška podvalmi 10 cm.⁴⁹

POZEMNÉ STAVBY

V km 17.00 vľavo bola vybudovaná výhrevňa s dvoma koľajami pre 6 rušňov a vodárenskou stanicou s obsahom 6,7 m³, zámočnícka dielňa, budova pre traktor, dielne i drevený dom pre strážnika, v km 16.9/10 bol na pravej strane betónový sklad na oleje a mazivá, sklad na náhradné súčiastky vozového parku, technického materiálu, náradia a nástrojov, v km 17.1 vybudovali drevený sklad na uhlie.⁵⁰ Na konci odbočky v Zliechove v km 18.00 bola vybudovaná drevená výhrevňa s dvoma miestami, po zrušení odbočky ju mali premiestniť do Ilavy.⁵¹

46 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, Protokol TPS z 26. 10. 1923, Protokol TPS z 11. 9. 1925 a MV SR, ŠA PB, ONÚ Zliechov, K 3, Protokol TPS zo 14. 1. 1927.

47 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, Protokol odbornej prehliadky a zatažkávacej skúšky mostných objektov v časti III., 10. 9. 1925.

48 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, Technická sprievodná správa z 13. 1. 1923, Protokol TPS z 26. 10. 1923, Protokol TPS z 11. 9. 1925 a MV SR, ŠA PB, ONÚ Zliechov, K 3, Protokol TPS zo 14. 1. 1927.

49 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, Technická sprievodná správa z 13. 1. 1923, Protokol TPS z 26. 10. 1923, Protokol TPS z 11. 9. 1925 a MV SR, ŠA PB, ONÚ Zliechov, K 3, Protokol TPS zo 14. 1. 1927.

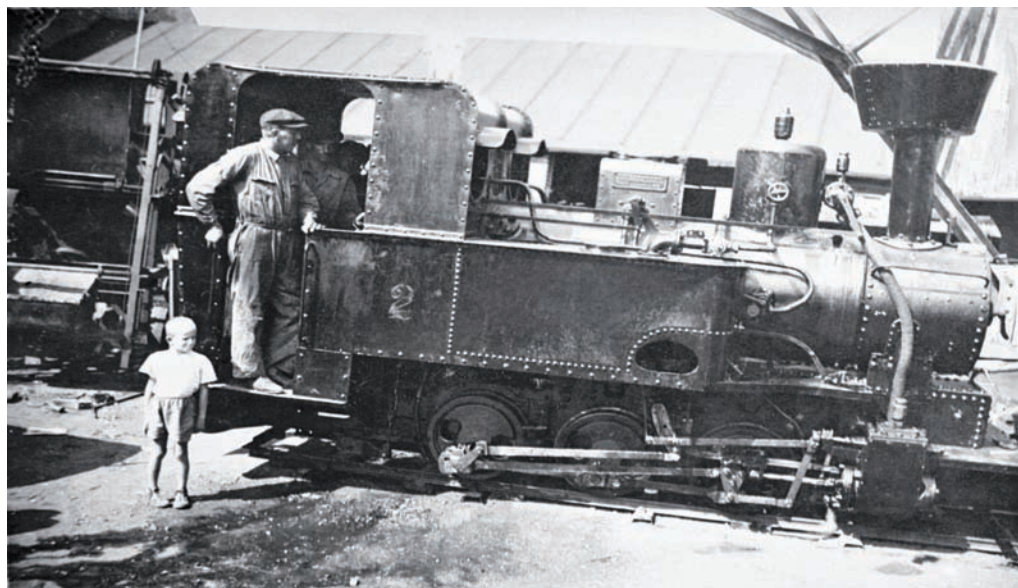
50 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, Protokol TPS z 11. 9. 1925.

51 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, Protokol TPS z 26. 10. 1923.

KOLAJOVÉ VOZIDLÁ

Rušňový park

Železnica po dobudovaní a začatí riadnej prevádzky na celej trati využívala ako hnacie vozidlá parné rušne, v inventári ich mala spolu 6, označené boli číslami 1 – 6. Pretože Legiobanka chcela LŽ využívať len dočasne počas exploatacie drevnej suroviny, rušne nekupovala, ale si ich zapožičala. Štyri z nich požičal staviteľ Urban v zahraničí.⁵² Rušne boli tendrové s rozchodom 600 mm od výrobcov Orenstein & Koppel z Berlína (obr. 3, 2 kusy, č. 8706/1918 a č. 8708/1919, oba štvornápravové, hmotnosť v službe 13 ton, vykurované výhradne kusovým uhlím, efektívna hnacia sila bola 75 – 100 HP, t. j. 55 – 73,3 kW, tlak 15 atm.), od výrobcu První Českomoravská strojírna (PČM) v Libni (2 kusy, č. 780/1918, obr. 4 a č. 795/1918, oba trojnápravové, hmotnosť v službe 10,4 t, vykurovanie drevom a uhlím, výkon 50 – 60 HP, t. j. 36,6 – 44 kW, tlak 12 atm.) a Sigl z Wiener Neustadt (2 kusy, č. 5578/1918 a č. 5595/1918, oba trojnápravové, hmotnosť v službe 8,4 t, vykurovanie drevom a uhlím, výkon 40 – 50 HP, t. j. 29,3 – 36,6 kW, tlak 12 atm.).⁵³ Na odbočke v Zliechove bol pôvodne plánovaný animálny pohon, ale už pri vyhotovovaní projektu sa to zmenilo na motorický pohon, od výhybne pod Košeckým Rovným v km 14.50 až po koniec odbočky sa mal ako hnacie vozidlo využívať benzínový rušeň, konečným riešením nakoniec bolo využitie parného rušňa aj v tomto úseku.⁵⁴

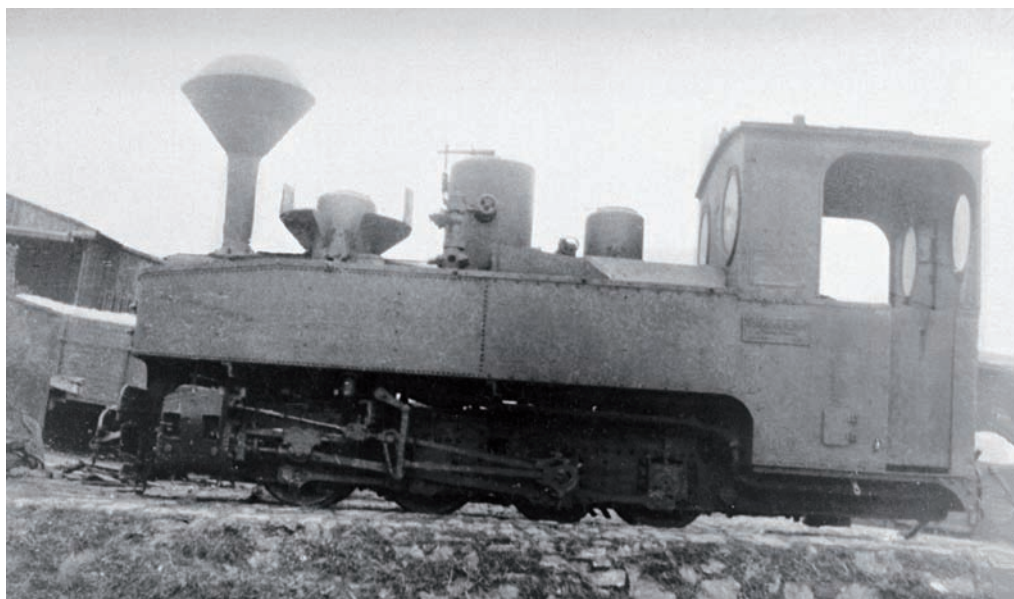
Obr. 3 Jeden z rušňov Orenstein & Koppel na trati lesnej železnice. Foto: Jaroslav Werner, zbierka: Zdeněk Hrdina.

Fig. 3 A steam locomotive Orenstein & Koppel on the forest railway. Photo: Jaroslav Werner, collection: Zdeněk Hrdina.

⁵² MV SR, ŠA PB, ONÚ Zliechov, K 3, List firmy TUZ obvodnému notárovi v Zliechove z 22. 9. 1927.

⁵³ MV SR, ŠA PB, ONÚ Zliechov, K 3, Evidenčný list (lesnej dráhy). Za výrobné čísla a roky výroby rušňov ďakujem Zdeňkovi Hrdinovi. Podľa neho mali rušne O&K efektívnu hnaciu silu okolo 55 HP.

⁵⁴ MV SR, ŠA By, ŽP, K 322, Technická sprievodná správa z 10. 11. 1922.

Obr. 4 Rušeň lesnej železnice č. 2 (PČM č. 780/1918), ktorý po skončení prevádzky odkúpila aj s ostatnými rušňami sprostredkovateľská firma F. J. Wernera, Štěrboholy, na dvore firmy. Foto: Jaroslav Werner, zbierka: Zdeněk Hrdina.

Fig. 4 Steam locomotive No. 2 (PČM No. 780/1918) was purchased after the final close of the railway operation by the company F. J. Werner, Štěrboholy. Photo was taken at the yard of the company by Jaroslav Werner, collection: Zdeněk Hrdina.

Vozňový park

Železnica bola zriadená na odvoz dreva a stavebných hmôt koncesionára, preto vozňový park tvorili len nákladné vozne. Po dobudovaní železnice bolo v stave 62 vozňov, z toho 54 plošínových otvorených, 7 klanícových a 1 polouzavretý, každý vozeň mal brzdu.⁵⁵

PREVÁDZKA ŽELEZNICE

Správa železnice sídlila v Zliechove, prvým správcom prevádzky bol staviteľ Václav Urban, ktorý pôsobil v tejto funkcii ešte pri kolaudácii a TPS II. časti LŽ a odbočky do Zliechova na jeseň roku 1923.⁵⁶ Potom sa správcom prevádzky stal Leo Křemének, ktorý bol vo funkcii potvrdený výnosom MŽ č. 56 697 zo dňa 22. 11. 1924. Mal prideleného F. Müllera, vyučeného zámočníka. Udržovanie celej trate z Ilavy do Gápela zabezpečovali 3 čaty, v každej bol 1 predák a 8 traťových robotníkov. Denne sa vypravovalo okolo 6 vlakov, každý mal 8 vozňov naložených drevom. Prevádzka sa uskutočňovala 2 vlakmi súčasne, križovali sa vo výhybni v km 10.656 – 10.776.⁵⁷

Najvyššia povolená rýchlosť vlakov bola 15 km, v úseku od km 27.4 po km 28.4 a na celej odbočke Kohútová to bolo 10 km/h a úsek od km 27.4 po koniec odbočky Babulová a celá odbočka Okružlá mali povolenú najvyššiu rýchlosť 6 km/h.⁵⁸ Na služobné účely sa využívala gravitačná drezina.

55 MV SR, ŠA PB, ONÚ Zliechov, K 3, Evidenčný list (lesnej dráhy).

56 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, Protokol TPS z 26. 10. 1923.

57 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, Protokol TPS z 11. 9. 1925 a MV SR, ŠA PB, ONÚ Zliechov, K 3, zápisnica zo zasadnutia obecnej rady z 12. 7. 1927.

58 MV SR, ŠA By, ŽP, K 501, Technická sprievodná správa z 13. 1. 1923, Protokol TPS z 26. 10. 1923, Protokol TPS z 11. 9. 1925 a MV SR, ŠA PB, ONÚ Zliechov, K 3, Protokol TPS zo 14. 1. 1927.

ÚVAHY O OBMEDZENEJ VEREJNEJ DOPRAVE

V júli 1926 začal obvodný notár v Zliechove z poverenia vedenia obce oslovovať okolité obce, ležiace v dostupnosti železnice, so žiadosťou, aby požiadali ministerstvo železníc o zavedenie obmedzenej osobnej a nákladnej dopravy na lesnej železnici Ilava – Zliechov – Gápel.⁵⁹ Tieto obce nemali žiadne dopravné spojenie s okresným mestom Ilava, kam museli občania chodiť povozmi alebo pešo. Obce Zliechov, Košecké Rovné a neďaleké Čičmany z okresu Žilina predložili v jeseň 1926 na Ministerstvo železníc v Prahe žiadosť o povolenie obmedzenej verejnej dopravy osôb a tovaru na lesnej železnici Ilava – Zliechov – Gápel. Ministerstvo nemalo námietky za predpokladu, že budú dodržané platné predpisy bývalého uhorského ministerstva verejných prác a dopravy č. 37 553 z roku 1888 a bude zabezpečený taký stav železnice a jej vystrojenia, ktorý zaručí bezpečnú a pravidelnú prevádzku. Zároveň MŽ upozornilo Župný úrad v T. Sv. Martine, aby oznámil uvedeným obciam, že povolenie môže vydať len majiteľovi železnice, t. j. Banke čsl. légii. Súčasne podali podobnú žiadosť o povolenie obmedzenej verejnej dopravy aj obce Valaská Belá a Čavoj z Nitrianskej župy, ktoré ležali tiež v dostupnosti uvedenej LŽ.⁶⁰ Splnenie podmienok uvedeného ministerského nariadenia vyžadovalo pomerne značné náklady. V liste Banky čsl. légii z 30. 3. 1927 adresovanom Predstavenstvu obce Ilava sa uvádzalo, že bude potrebné vytvoriť nový vozový park zodpovedajúci predpisu osobnej dopravy, vybudovať nástupištia, kryté skládky, muselo by sa zriadiť telefónne spojenie, postaviť konečná stanica a vybudovať všetky zariadenia potrebné pre osobnú a nákladnú dopravu. Zároveň banka vyzvala obec Ilavu, že osobná i nákladná doprava sa bude týkať aj obce a žiadala od nej oznámenie, či je ochotná o tom rokovať.⁶¹ Vlastník železnice vypracoval rozpočet investičných nákladov na zavedenie obmedzenej verejnej dopravy. Náklady boli v celkovej sume 553 810 Kč, potrebné práce na zavedenie verejnej dopravy boli najmä:

- úprava trate (výmena spolu 15-tisíc podvalov, doplnenie trate štrkom, podbitie, výmena nosných mostných konštrukcií a pod.) v celkovej sume 175 883 Kč;
- doplnenie vozového parku o 4 osobné, 2 nákladné a 1 poštový vozeň v sume 151 000 Kč;
- zriadenie telefónnej siete v dĺžke 31 km z Ilavy do Gápela za 99 013 Kč;
- vybudovanie osobných nástupíšť (Ilava, jedno spoločné pre V. a M. Podhradie, Košecké

Rovné, Zliechov, Gápel, Valaská Belá a zástavka pre obec Kopec) a nákladných staníc. Zároveň bol vypracovaný aj druhý variant, ktorý predpokladal okrem uvedených prác aj vybudovanie odbočky v dĺžke 2,501 km z výhybky v km 23.67 pri Ševelovom mlyne po lokalitu Klin, čím by sa železnica bližšie priblížila k obyvateľom obcí Valaská Belá, Čavoj a Temeš; predbežný rozpočet predpokladal náklady 257 449 Kč.⁶²

Banka čsl. légii určila percentuálny podiel a výšku nákladov jednotlivých obcí na celkových nákladoch na zavedenie obmedzenej verejnej dopravy pri oboch variantoch:

Ilava	27,5 %, t. j. 152 297,88 Kč (s odbočkou 223 096,55 Kč)
Košeca	5 %, t. j. 27 690,52 Kč (40 561,01 Kč)
Veľké Podhradie	2,5 %, t. j. 13 845,26 Kč (20 281,50 Kč)
Malé Podhradie	1,5 %, t. j. 8 307,16 Kč (12 168, 97 Kč)
Kopec	1 %, t. j. 5 538,10 Kč (8 112, 60 Kč)
Zliechov, K. Rovné, Gápel	35 %, t. j. 193 833,66 Kč (283 941,06 Kč)
Val. Belá, Temeš, Čavoj	27,5 %, t. j. 152 297,88 Kč (223 096,55 Kč)
Spolu	553 810,46 Kč (811 260,24 Kč)⁶³

59 MV SR, ŠA PB, ONÚ Zliechov, K 3, list ONÚ Zliechov č. 1711/1926 zo 17. 7. 1926 vedúcemu notariátu v obci Valaská Belá.

60 MV SR, ŠA By, ŽP, K 503, List MŽ č. 39 348-IV/1/1926 zo 17. 11. 1926 ŽÚ v Martine.

61 MV SR, ŠA PB, ONÚ Ilava, K 10, list č. 73 256 z 30. 3. 1927.

62 MV SR, ŠA PB, ONÚ Ilava, K 10, rozpočet z 30. 5. 1927

63 MV SR, ŠA PB, ONÚ Ilava, K 10, č. 134 079 z 13. 6. 1927.

Správna rada Banky čsl. légií schválila na základe predchádzajúcich rokovaní na zasadnutí 8. 6. 1927 úvery pre jednotlivé obce s úrokom 6,5 % a splatením za 15 rokov.⁶⁴ Banka sa zaviazala, že bude dopravu uskutočňovať za tarify stanovené na základe dohody s MŽ. Zároveň však oznámila, že dopravu bude uskutočňovať len dovtedy, pokiaľ neukončí exploatáciu lesných porastov, čo sa odhaduje za približne 2 roky. Na zaistenie ďalšej prevádzky by bolo potrebné vytvoriť spoločnosť zo zainteresovaných obcí, prípadne aj štátu, ktorej by banka železnici predala.⁶⁵

Všetky zainteresované obce sa snažili o to, aby prevádzka LŽ pokračovala aj po ukončení ťažby dreva firmou TUZ. Ich postoj k zavedeniu obmedzenej verejnej dopravy bol rôzny. Košeca, obe Podhradia a Kopec dali zamietavé stanovisko práve z dôvodu zatiaľ nezaistenej dopravy po skončení vývozu dreva Legiobankou, Temeš a Čavoj boli za, ale odmietali finančnú účasť, Valaská Belá mohla prispieť na celkové náklady maximálne 20 % z požadovanej sumy, Ilava, Zliechov (vrátane miestnej časti Gápel) a Košecké Rovné súhlasili.⁶⁶ Po spoločnej porade zainteresovaných strán dňa 8. 2. 1928 v Zliechove upravila Legiobanka rozpočet na 344 160,46 Kč s tým, že obce si postavlia osobné a nákladné stanice samy (úspora 107 500 Kč) a zároveň sama prispieje sumou 100 000 Kč.⁶⁷

Zdlhavé rokovania o zavedení verejnej dopravy, neistota okolo ďalšieho fungovania železnice po ukončení ťažby dreva i začatie budovania cesty Ilava – Horná Poruba – Valaská Belá viedli k tomu, že na zasadnutí obecného zastupiteľstva v Ilave dňa 23. 4. 1928 odstúpilo okresné mesto Ilava od súhlasu so zavedením obmedzenej verejnej dopravy.⁶⁸

ZASTAVENIE PREVÁDZKY A ZÁNİK ŽELEZNICE

Veľké snehové záveje na trati na začiatku roku 1929 viedli k tomu, že drevárska firma TUZ dňom 19. 1. 1929 zastavila prevádzku lesnej železnice Ilava – Zliechov – Gápel.⁶⁹ O pár dní neskôr, 5. februára, zastavila prevádzku aj skláreň, ktorú mala od 26. 2. 1925 v prenájme firma Göpefrt a Tichý; firma mala problémy s dovozom surovín na výrobu skla a odvozom svojich výrobkov.⁷⁰ Posledné obdobie svojej prevádzky skláreň využívala služby lesnej železnice, v liste zo 14. 2. 1929 adresovanom Okresnému úradu v Ilave firma uvádza, že „Lesná dráha firmy TUZ zastavila pre veľké snehové záveje prevádzku už 19. 1. 1929 a od tej doby dopravovala podpísaná firma (t. j. skláreň – poznámka autora) suroviny s veľkou námahou a nebezpečím vlastnými poťahmi.“⁷¹

Dohodu o využívaní LŽ na prepravu výrobkov sklárne do Ilavy medzi Legiobankou a sklárňou schválilo MŽ 8. 2. 1928.⁷² Doprava dreva asi nebola pravidelná, usudzovať tak môžeme podľa listu nájomcu sklárne z 25. 3. 1929, adresovaného ministerstvu sociálnej starostlivosti, kde sa uvádza, že „skláreň je vzdialená od dráhy 30 km, takže režijné výdavky s udrzaním prevádzky následkom tejto veľkej vzdialenosti sú značne vyššie ako u podniku v blízkosti železnice.“⁷³ Zdlhavé rokovania o zavedení osobnej a nákladnej dopravy na lesnej železnici sa teda nedotiahli do konca a zastavenie prevádzky sklárne ich úplne ukončilo.

64 MV SR, ŠA PB, ONÚ Ilava, K 10, list banky Predstavenstvu obce Ilava z 9. 6. 1927.

65 MV SR, ŠA PB, ONÚ Ilava, K 10, list banky Predstavenstvu obce Ilava z 9. 6. 1927.

66 MV SR, ŠA PB, ONÚ Zliechov, K 3, list správcu prevádzky lesnej železnice županovi Považskej župy zo dňa 19. 10. 1927.

67 MV SR, ŠA PB, ONÚ Zliechov, K 3, list banky č. 42 682 notariátom dotknutých obcí, 14. 2. 1928.

68 MV SR, ŠA PB, ONÚ Ilava, K 10, Zápisnica z 23. 4. 1928.

69 MV SR, ŠA PB, ONÚ Zliechov, K 4, list firmy Göpefrt a Tichý Okresnému úradu v Ilave zo dňa 14. 2. 1929.

70 MV SR, ŠA PB, ONÚ Zliechov, K 4, list firmy Göpefrt a Tichý Ministerstvu sociálnej starostlivosti zo dňa 25. 3. 1929.

71 MV SR, ŠA PB, ONÚ Zliechov, K 4, list firmy Göpefrt a Tichý Okresnému úradu v Ilave zo dňa 14. 2. 1929.

72 Údaj poskytol Z. Hrdina.

73 MV SR, ŠA PB, ONÚ Zliechov, K 4, list firmy Göpefrt a Tichý Ministerstvu sociálnej starostlivosti zo dňa 25. 3. 1929.

Železnica napriek tomu svoju prevádzku ešte neskončila. Legiobanka prenechala ešte v roku 1929 lesy v oblasti obcí Zliechov a Gápel firme Panta z Bratislavy, ktorej poskytla aj svoju lesnú železnicu. Ťažba dreva a prevádzka LŽ sa zastavila v októbri 1930, obnovenie ťažby dreva, a tým aj prevádzky železnice malo nastať po zlepšení situácie na trhu s drevom. Pretrvávajúca svetová hospodárska kríza situáciu na trhu s drevom nezlepšovala. V roku 1933 zistilo MŽ prostredníctvom Krajinského úradu v Bratislave, že lesná železnica bola zrušená.⁷⁴

RECENZOVAL

Zdeněk Hrdina, Šantrochova 1863, 162 00 Praha 6, ČR; zdenekpaluv@centrum.cz

⁷⁴ MV ČR, Národní archiv Praha, fond Ministerstvo železnic I., K 1223 a K 1634. Za poskytnuté údaje ďakujem Zdeňkovi Hrdinovi.

Z HISTÓRIE VÝŠIVKY SO ZRETEĽOM NA REGIÓN STREDNÉHO POVAŽIA

HISTORY OF EMBROIDERY WITH SPECIAL ASPECT TO THE REGION OF THE MIDDLE VÁH RIVER VALLEY

VIERA PRAŽENICOVÁ

Vlastivedné múzeum v Považskej Bystrici, Ul. odborov 244/8, 017 01 Považská Bystrica;
viera.prazenicova@muzeumpb.tsk.sk

Abstract: Embroideries as decoration on textiles were used in Slovakia in the past firstly on clothes of the ecclesiastical and aristocratic social classes. At the aristocratic residences, there used to be established manufactures where wealthy as well as villain girls made needlework to prepare trousseau for noble brides. From such manufactures the embroidery decorations came later to the folk traditions. A difficult technique of a “break-embroidery” was used to decorate the folk canvas called a “corner sheet” which was used as a curtain to separate a woman who has just given birth from other family members in one of the corners of a room. This technique is still used in the villages of Zliechov, Kamenná Poruba, Valaská Belá and Čičmany in the region of the Middle Váh River Valley to decorate aprons as parts of the folk costumes. Comparing the ornamental motifs used in large scale areas showed that the embroidery is mostly based on the oriental ornaments. In general, embroidery was established in Slovakia due to the influence of the western civilisation.

Keywords: bird motif, “corner sheet”, embroidery techniques

ÚVOD

Výšivky, ktorých existencia sa v súčasnosti pripisuje takmer výlučne ľudovému prostrediu a spomína sa v týchto reláciách najčastejšie, prešli dlhodobým vývojom, kým sa do tohto prostredia dostali. Stali sa dekoratívnym prvkom ľudového odevu a úžitkového textilu. Genézu výšivkového ornamentu treba hľadať vo funkčných stehoch, ktorých účelom bolo spevňovať alebo spájať tkaninu. Tam, kde mali vhodné podmienky na svoj ďalší vývoj, sa rozvinuli do dekoratívnych kompozícií. Vývoj výšivkového ornamentu bol ovplyvňovaný rôznymi historickými a kultúrnymi vplyvmi, ale z hľadiska vývoja bolo dôležité aj hospodárske a sociálne postavenie nositeľa. Prvým bádateľom, ktorý sa komplexne venoval problematike slovenskej výšivky, bol Vilém Pražák.¹

CESTY VÝŠIVKY NA SLOVENSKU

Dejiny výšivky, podobne ako dejiny ostatných druhov textilu, nie sú dostatočne objasnené. Textilné predmety, na rozdiel od iných artefaktov hmotnej kultúry, sa oveľa ťažšie uchovávajú a skorej podliehajú opotrebovaniu, v dôsledku čoho máme málo dokladov zo starších období. Nejasnosti prameniace zo samotného predmetu bádania sa snažíme vyplniť štúdiom ikonografických a archívnych prameňov. Obrazový materiál dokumentuje síce ornament a farby, v mnohých prípadoch je však ťažké identifikovať techniku a materiál. Podobné úskalía prinášajú archívne údaje, kde sa málo hovorí o charaktere ornamentu.

1 Pražák V., 1933: K dejinám slovenského výšivkového ornamentu. – Slovenské vydavateľstvo, Bratislava, p. 56.

Už v období gotiky sa na Slovensku vyskytovali vyšívane kňazské rúcha. Výšivky boli realizované na látkach dovezených zo severného Talianska.² Biskupi na oltárnom triptychu zo Strážok majú svoje rúcha ozdobené geometrickou výšivkou, vytvárajúcou na ornáte kríž. Triptych je datovaný z rokov 1450 – 1460.³ Podobnú kosoštvorcovú výšivku nachádzame na okraji pláštia svätej Alžbety na oltárnom triptychu v Janovciach z roku 1497, ktorého autorom je Majster Martin.⁴ Za prvý obrazový doklad výšivky na Slovensku sa pokladá freska v kostole v Žehre. Pochádza z druhej polovice XIV. storočia. Je na nej zobrazený vyšívajúci obrus, ktorý môžeme považovať aj za plachtu.⁵

V XIV. a XV. storočí sa použitie výšivky ako dekoratívneho prvku obmedzovalo pravdepodobne len na cirkevné textilie. „Výšivkou sa zaoberali väčšinou v kláštoroch, kde sa ňou ozdobovali najmä kostolné rúcha z drahocenných cudzozemských materiálov. Aby sme si vedeli vytvoriť predstavu o vtedajšej hodnote kostolného rúcha vyšitého zlatom a striebrom na drahých brokátach, uvedieme výpis z inventárneho zoznamu v Bardejove, podľa ktorého Katarína Weidrichová z roku 1439 venovala 100 zlatých na vyhotovenie omšového rúcha. Hodnota živého vola bola len dve zlatky.“⁶ Skutočnosť, že výšivka v XV. storočí bola rozšírená v cirkevných kruhoch, dokumentujú mnohé ďalšie nástenné maľby na Slovensku i v Čechách. Na týchto ikonografických prameňoch sa výšivka vyskytuje na odeve vysokých cirkevných hodnostárov alebo svätcov.

O všeobecné rozšírenie výšivky ako zdobiaceho prvku odevu a bytového textilu sa zaslúžila renesancia. Živnú pôdu na rozsiahle zmeny v kultúre, v spôsobe života pripravovala nová filozofia. „Oficiálnou filozofiou v tomto období ešte ostávala scholastika, no vznik kultúry humanizmu, obnovenie antického filozofického dedičstva a významné úspechy v oblasti prírodných vied viedli k tomu, že pokroková renesančná filozofia prestáva byť slúžkou teológie, rozvíjajú sa v nej protischolastické smery.“⁷

Táto zmena v myslení bola impulzom na zmenu spôsobu života bohatej šľachty a mešťanov najskôr v Taliansku. Túžba po pohodlnejšom a luxusnejšom živote sa odrazila aj v bytovej a odevnej kultúre. Nové myšlienky vznikajúce v Taliansku sa veľmi rýchlo ujali vďaka podmienkam geografickým, hospodárskym, spoločenským aj politickým. „V tomto období bolo Taliansko bezpochyby natoľko bohaté, že ho nemožno ani porovnať so Severom, lebo talianski obchodníci mali prístup k východným zdrojom prepychového tovaru, ako korenie a hodváb, po ktorom dychtivo volala celá Európa.“⁸

Na Slovensko prenikli prvky talianskej renesancie prostredníctvom pompézneho dvora Mateja Huňadyho. Vyrážal si ho na Budínskom hrade a pôsobili na ňom aj viacerí učitelia talianskeho pôvodu.⁹ S umeleckými predmetmi dovezenými z Talianska sa dostala do styku úzka spoločnosť, ktorá k nim mala len konzumný vzťah. Preto tu ešte nemožno hovoriť o väčšom rozšírení renesančnej kultúry na Slovensku. Ku koncu XV. storočia vzrastá dovoz umeleckých predmetov, odevných a bytových textílií najmä do Viedne.¹⁰

Dopyt, ale hlavne vysoká cena textilných materiálov vyvolali domácu produkciu, prostredníctvom ktorej sa renesančný ornament rozšíril v širšom geografickom i spoločenskom zábere.

2 Menclová D., 1938: Umělecké výšivky středověku. – In: Šourek K. (ed.), Umění na Slovensku, Melantrich, Praha, p. 43.

3 Vaculík K., 1978: Staré slovenské umenie. – Tatran, Bratislava, obr. 105, 106.

4 Vaculík K., c. d., tab. XIV.

5 Šourek K. (ed.), 1938: Umění na Slovensku. – Melantrich, Praha, obr. 249 (nástenná maľba „Posledná večera“, druhá polovica XIV. storočia, Žehra pri Spišskom Podhradí, 196 × 148,5 cm).

6 Diváld K., 1929: A magyar iparművészet története – Budapest, p. 136.

7 Rozentaľ M. M., 1972: Filozofický slovník. – Bratislava, p. 445 (heslo renesančná filozofia).

8 Martindale A., 1972: Renesancia. – Vydavateľstvo Pallas, Bratislava, p. 210.

9 Holotík L., 1972: Dejiny Slovenska I. – Vydavateľstvo SAV, Bratislava, p. 225.

10 Radvánszky B., 1879: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. II. kötet. – Magyar Tudományos Akadémia Bérházában, Budapest, 406 p. (Obsahuje veľa záznamov o nákupoch prepychového tovaru.)

Pri prijímaní prvkov talianskeho renesančného umenia významnú úlohu malo domáce prostredie, ktoré si už z hotových útvarov vyberalo, hodnotilo, pretváralo a opäť komponovalo nové formy. „Čo akým dôležitým zdrojom inšpirácie bolo Taliansko, prijímané formy sa takmer vždy pretavovali a prispôbovali miestnym zvláštnostiam a tradíciám, takže nijaký Talian by v nich už nevybadal taliansky pôvod.“¹¹ Prostredníctvom tohto prúdu motívy talianskeho renesančného ornamentu pravdepodobne veľmi málo prenikli do výšivky na Slovensku, keďže jeho stopy nie sú badateľné.

V Čechách na maľbách z konca XV. storočia sa vyskytujú výšivky už vo veľkej miere. Na nástennej maľbe v kaplnke Chrámu sv. Barbory v Kutnej Hore sú ženy odeté do odevov renesančnej módy, košeľe a oplecká majú bohato zdobené výšivkou. Ornament je geometrický, kosoštvorcové motívy sú usporiadané v rytme plynulom a striedavom. Výšivka ozdobuje výstrih, rukávy a turbany, ktoré majú dámy na hlavách. Košeľe sú riasené pomocou výšivky. V Čechách sa teda renesančná móda, i keď len u vládnucich vrstiev, uplatnila skôr ako v Uhorsku. Prvky renesancie sa v Čechách mohli ujať skôr aj vďaka predchádzajúcim panovníkom, a to Karolovi IV. (1346 – 1378) a Václavovi IV. (1378 – 1419), ktorí boli významnými podporovateľmi umenia. Svojou činnosťou vytvorili prostredie, ktoré bolo vnímavé k umeniu aj v neskorších obdobiach. Renesančná móda sa do Uhorska dostala nielen priamo z Talianska prostredníctvom dovážaného tovaru, ale aj sprostredkované z Čiech.

V Uhorsku sa odev šľachticov začal ozdobovať až ku koncu XVI. storočia. V maďarsky písaných inventároch sa správy o vyšívanom textile vyskytujú od posledného desaťročia XVI. storočia.¹² Zo XVII. storočia sú časté zmienky nielen o výšivkách, ale aj o nakupovanej priadzi a pomôckach pri vyšívaní.¹³ Ozdobovanie panského textilu výšivkou vyvolali a zároveň aj podporili vzorníky výšiviek vydávané v XVI. a XVII. storočí najskôr v Taliansku, Nemecku, Francúzsku, Anglicku, odkiaľ sa rozšírili po celej Európe.¹⁴ „Sú to spravidla ornamenty, ktoré vypracovala v hotové ornamentálne kompozície stredomorská kultúra grécko-byzantská, čerpajúca zo starších vzorov perzských a doplnená vzormi arabskými.“¹⁵

Neskoršie vydania vzorníkov čerpali vzory z predchádzajúcich. Na naše územie sa dostali hlavne vzorníky z Nemecka, autorom ktorých bol Johann Sibmacher. Jeho prvý vzorník vyšiel v Norimbergu roku 1591 s titulom *Neues Modelbuch in Kupfer gemacht*. Tento prvý vzorník vyšiel ešte raz roku 1597, druhý vyšiel r. 1602 a 1604.¹⁶ Súpis majetku v Uhorsku spomínajú knihy s predlohami výšiviek v polovici XVII. storočia.¹⁷ Opätovné vydania vzorníkov nasvedčujú, že boli veľmi žiadané. Šľachtické sa okrem vzdelávania v cudzích jazykoch a hudbe venovali i vyšívaniu. Na svojich sídlach si zriaďovali dielne, ktoré samy viedli. Obraz takejto dielne prináša i titulný list jedného Sibmachovho vzorníka.

Záznam o dielni z nášho územia, v ktorej by sa pracovalo s textilom, máme z Bytče z roku 1592.¹⁸ V dielni spracovávali ľan dovážaný na pltiach z Oravy. Prácu viedol zmluvný tkáč a pomáhali mu dvaja pomocníci. Priadzu priadli šľachtické panny a zajaté Turkyne. Nejestvujú žiadne správy, ktoré by vylučovali hypotézu, že sa v dielni vyšívalo. Pramene spomínajúce tkáčovňu od roku 1592 do roku 1526 sa nezmieňujú o počte tam pracujúcich žien. V zozname

11 Martindale A., 1972: *Renesancia*. – Vydavateľstvo Pallas, Bratislava, p. 105.

12 Radvánszky B., c. d., p. 76 a nasledujúce.

13 Pražák V., 1933: *K dejinám slovenského výšivkového ornamentu*. – Slovenské vydavateľstvo, Bratislava, p. 252.

14 Pražák V., c. d., p. 252.

15 Pražák V., c. d., p. 254.

16 Pražák V., c. d., p. 252–253.

17 Radvánszky B., c. d., II., p. 329–330.

18 Jeršová M., 1964: *Valašské obyvatelstvo a textilná výroba valašská v 17. storočí*. – Věstník NSČ pri ČSAV a SNS pri SAV 1: 22.

tovaru nakúpeného 3. januára 1614 vo Viedni na zasnuby Ylony Turzovej sa okrem látok rôznych druhov a kvalít spomína šijací hodváb, červený hodváb karmazínový¹⁹, hodváb na poľskú výšivku²⁰, jeden funt hodvábu na vyšívanie, jeden funt zlatej a striebornej nite.²¹

V záznamoch nákupov Turzovcov, ktoré sa vyznačujú presnosťou, vyšívacie priadze sa spomínajú na niekoľkých miestach. Je nepravdepodobné, že by množstvo nakúpených vyšívacích priadzí spotrebovali na vyšívanie samy šľachticné. Z týchto údajov môžeme usudzovať, že v dielni sa aj vyšívalo, na čo okrem zajatých Turkýň boli zamestnané i poddanské dievčatá. Turzove dcéry patrili medzi najprepychovejšie sa obliekajúce ženy Uhorska.²² Podľa množstva výšiviek uvedených v súpisoch nestačili by samy vyrobiť také množstvo výšiviek, aké potrebovali k svojmu prepychovému životu. Práca poddanských žien bola jedným z mostov, ktorým sa ornamentika panskej výšivky dostala do styku s ľudovými vrstvami. Na strednom Považí mali svoje sídla i ďalšie šľachtické rody, ktoré tam žili najmä počas leta a teda mohli tu prezentovať svoju kultúru odievania. Navyše šľachticné darúvali do kostolov prikrývadlá a iné obradové textilie.

Vo vizitačných protokoloch sa spomína „turecké šitie“²³ a „turecká robota“.²⁴ Počas XVI. a XVII. storočia bolo územie Slovenska vystavené tureckému vplyvu. Od roku 1499 turecký obchodník mal zaručený voľný pohyb a možnosť predaja tovaru na celom území.²⁵ Od roku 1529, ale hlavne 1530 prichádza obyvateľstvo Slovenska do priameho kontaktu s Turkami.²⁶ Na zachovaných štvorcových šatkách tureckej proveniencie sa vyskytuje rastlinná ornamentika.²⁷ Predkreslená výšivka dávala možnosť vzniku variantov, čím sa postupne stieral pôvodný charakter ornamentu. Motívy podliehali výberu a často boli preštylizované podľa miestneho vkusu. Poddaný ľud sa dostal do styku s tureckými vyšívanými šatkami len sprostredkované. Šľachta ich darúvala dedinským kostolom, kde sa používali ako prikrývadla na kalich a misku.²⁸

Vizitačné protokoly poskytujú obraz o tom, v ktorých sociálnych skupinách sa výšivka vyskytovala. Ako donátori sú okrem šľachty menovaní aj zemaní. „Zastieradlá a prikrývadlá darúvala najviac zámožná šľachta, ale na prestieradlá zmohli sa už aj mešťania a sedliaci.“²⁹ V XVII. storočí sa teda výšivka dostáva do meštianskych a sedliackych vrstiev. V odevu sa vyskytuje na pôlke. Zachariáš Lány vo vizitačnom protokole z roku 1644 uvádza pôlku s výšivkou vo Frývalde.³⁰ Z roku 1707 existuje zápis Daniela Krmana: „Puolka s racami, druha s černyma koncy“.³¹

Začiatkom XVIII. storočia výšivka už bezpečne prenikla do odevu nižších mestských vrstiev. Šľachta a mestský patriciát v snahe, aby sa diferenciacia v odevu zachovávala, vydávali nariadenia, v ktorých obyvateľom mesta stanovili formu odevu. Listina zo 14. decembra 1723 z Banskej Bystrice delí obyvateľstvo na tri stavy. Väčšina nariadení je adresovaná dvom nižším stavom. V štrnástom bode sa zakazuje remeselníkom nosiť odevy z holandského a anglického

19 Radvánszky B., c. d., II., p. 200.

20 Radvánszky B., c. d., II., p. 201.

21 Radvánszky B., c. d., II., p. 202.

22 Radvánszky B., c. d., II., p. 170.

23 Sochán P., 1907: Staré kostolné rúcha v cirkvách evanjelických horno-trenčianskeho (žilinského) kontubernia. – Slovenské pohľady 27: 529.

24 Sochán P., c. d., p. 530.

25 Šťastná I., 1977: Príspevok k štúdiu štýlových prvkov v slovenskom ľudovom ornamente. – Zborník SNM 71: 194–195.

26 Holotík L. & Tibenský J., 1961: Dejiny Slovenska I. – Vydavateľstvo SAV, Bratislava, p. 257–265.

27 Palotay G., 1940: Oszmán-török elemek a magyar himzésben. – Magyar Történeti Múzeum, Budapest, 145 p., obr. 9 a ďalej.

28 Sochán P., c. d., p. 351–359, 521–530.

29 Sochán P., c. d., p. 523.

30 Sochán P., c. d., p. 524.

31 Sochán P., c. d., p. 524.

súkna, hodvábne pásy, sobolie klobúky a pod.³² Všetky tieto odevné materiály sa spomínajú v inventárnych súpisoch šľachtických rodín. V XVI. storočí bol luxusný textil prístupný len príslušníkom šľachty. Posledné body adresované ženám nižších stavov sú vymenované ďalšie druhy látok a ozdôb: „...buducne se prjsně zakazujj nasledujcýv věcy; totižto, se zlatými Partičkami a nebo Galonmi Flory, jako y pod Florem zlaté a strjbrné Pásy, sobolové Klobuky a Rukávnjky, s zlatými a strjbrnými Tresnjčmi a nebo šnúrami Mentéky; Prokatové, a ze zlata orramované životky, drahé šatky na hrdlo. Dlhé Kožuchy, Karmažjnské Čizžmi, nádherné a drahé s zlatými a strjbrnými špisniami Židovské, jako a jiné zlatém a strjbrem šyte a pletene Haubne a Čzepce, na ten spůsob udělané Náčelnjky, a z Taffatu pripravené dlhé Kukli, hedbávné a zlatými a strjbrnými kljny Punčochy a nebo Pompa, a v šatách novej Mody, aneb nového Kroju vynalezenj a vymyšlenj.“³³ Nariadenie je dokladom zlepšujúcej sa hospodárskej a sociálnej situácie v mestách.

Na vidieku sa však životná úroveň dvíhala len veľmi pomaly z hranice, na ktorú klesala v XVII. storočí v dôsledku hospodárskych a politických kríz. Ľud žijúci v severných častiach Uhorska sa v tom čase živil rozomletou kôrou stromov, zomieral hladom.³⁴ V takejto situácii nemohli nastať zmeny v ľudovom odevu, neodlišoval sa od odevu v predchádzajúcich storočiach. Na drevorytoch z XV. i XVII. storočia sú odevy roľníkov jednoduché a krátke, aby neprekážali v práci. Vzhľadom na hospodársku situáciu ešte i v XVIII. storočí bol ľudový odev zdobený minimálne. Na ženskom odevu z Valaskej Belej, ktorý je podobný odevu v Zliechove a v Čičmanoch, sa vyskytujú väčšie ornamentálne vyšívané pásy až v polovici XIX. storočia (obr. 1). Najväčší rozvoj ľudovej výšivky na Slovensku nastal až v druhej polovici XIX. storočia. Vtedy začali o výšivky prejavovať záujem rozličné spolky, ktoré si kládli za cieľ podporovať produkciu domáckej výroby.

V druhej polovici XIX. storočia vznikali v Uhorsku krajinské a stoličné spolky, ktorých úlohou bolo organizovať domácku výrobu a skupovať jej produkty. V roku 1875 vznikol v Budapešti Ústredný spolok domáceho priemyslu. Činnosť spolkov sa orientovala najmä na Slovensko a produkty slovenskej ľudovomeleckej výroby boli propagované a predávané ako „uhorská práca“, čím sa zatajovala ich pravá proveniencia.³⁵

Uznesenie valného zhromaždenia Živeny v roku 1884 môžeme teda pokladať za reakciu na počínanie maďarských spolkov. Na valnom zhromaždení bol prednesený návrh na usporiadanie výstavy slovenských krojov a výšiviek. Ambro Pietor otvoril výstavu 3. augusta 1887 v Turčianskom Svätom Martine slávnostnou rečou, v ktorej sa okrem iného hovorí o celi výstavy: „Cieľom našej výstavy je: podať dôkaz, že tieto výšivky sú naše, slovenské, a dľa možnosti poistiť si, aby za také aj od iných uznané boli. Ďalším cieľom je: ušpôsobiť jedno druhé pre praktickú potrebu prenesením jednotlivých čiastok ako ornamentov do všetkých odvetví priemyslu a výtvarného umenia, aby tak k platnosti prišla nadanosť nášho ľudu, a aby dľa možnosti otvorily sa aj nové pramene dôchodkov.“³⁶

Živena sa starala aj o propagáciu výšiviek v zahraničí a slovenské výšivky zasielala na mnohé výstavy, kde získali aj ocenenia. „Od roku 1887 získali slovenské výšivky a čipky ceny vo Viedni v rokoch 1893 a 1897, v Paríži v roku 1892, 1897, 1900 a 1925. V Spojených štátoch amerických (St. Louis) 1904, v Brugách 1956 a v Bruseli 1958.“³⁷

Koncom minulého storočia sa k Slovensku vzťahovala činnosť maďarského spolku „Izabella“, ktorý mal na starosti zveľaďovanie textilnej domáckej výroby. Ustanovujúce zhro-

32 Sasínek F. V., 1723: Zákas skvostu (luxusu). – Slovenský letopis, p. 251.

33 Sasínek F. V., 1723: c.d., p. 251.

34 Janšák Š., 1933: Slovensko v dobe uhorského feudalizmu. – Kurat. Čs. zemědel. muzea, Bratislava, p. 23.

35 Kusý M., 1974: Od remesla po design. – Vydavateľstvo Tatran, Bratislava, p. 136, 142.

36 Pietor A., 1887: Slávnostná reč pri otvorení výstavy výšiviek roku 1887. – Národné Noviny 18: 90.

37 Marková E., 1967: Prečo tradičná ľudová výroba. – SV Čs. sväzu žien, Bratislava, p. 7.

maždenie sa konalo v Bratislave 10. mája 1895. Jednou z prvých žúp, ktorá prejavila záujem o činnosť spolku, bola Trenčianska župa. Táto iniciatíva prispela k tomu, že už v roku 1898 mohli byť založené školy špecializované na výšivkárstvo v Dubnici nad Váhom a v Podhradí.³⁸ Pravdepodobne i vďaka pôsobeniu týchto škôl výšivkárstvo v regióne stredného Považia pretrvalo ako doplnkové zamestnanie žien do konca 80. rokov XX. storočia.

V XX. storočí Živena naďalej propagovala výšivkársku činnosť, a to najmä vo svojom časopise Živena. Pavel Sochán v prvom čísle časopisu Živena z roku 1910 uverejnil článok: „Niečo z dejín výšivkárskej akcie“.³⁹ V tom istom roku bolo založené účastinárske družstvo Lipa v Martine, ale aj Družstvo pre speňaženie domáceho priemyslu v Skalici, ktoré distribuovalo výšivky, čipky a hračky.⁴⁰ Pokračovateľmi činnosti týchto spolkov v druhej polovici XX. storočia sa stali organizácie Detva, Slovakia a ÚEUV.

STOPY RENESANČNEJ VÝŠIVKY V REGIÓNE STREDNÉHO POVAŽIA

V zbierkotvornej oblasti Vlastivedného múzea v Považskej Bystrici sa nachádza niekoľko lokalít, v ktorých akoby sa konzervovali starobylé výšivky realizované technikou prelamovania. Výšivkárstvo bolo doplnkovým zamestnaním najmä v obciach Zliechov, Horná Poruba a Košecké Podhradie. Ešte koncom XX. storočia tu pôsobili vyšívačky, ktoré túto techniku dokonale ovládali a venovali sa jej vo svojom voľnom čase.

Starobylé ľudové zdobené plachty sa nachádzajú najmä v zbierkach Etnografického múzea SNM v Martine, ale aj v iných regionálnych múzeách a podrobnejšie boli uvedené v katalógu Ľudové zdobené plachty od Magdalény Stehlíkovej.⁴¹ Na plachtách sú motívy, ktoré pochádzajú z renesančných vzorníkov a sú vyšíte náročnou technikou prelamovania.

Oblasť stredného Považia je bohatá geograficky členená a boli tu vytvorené prírodné podmienky na vznik pomerne izolovaných sídiel, čo je predpokladom dlhodobého zachovávania tradícií. Úzke doliny, tiahnuce sa takmer kolmo na riekú Váh po jej oboch stranách, boli osídlené na základe valašského práva. Obyvateľstvo sa zaoberalo poľnohospodárstvom a chovom dobytky. Sídla situované vysoko v horách boli odľahlé a ich hospodárstva boli sebestačné. Jednotlivé gazdovstvá si vyrobili nielen dostatok potravín, ale i textilie na odevy a kožušiny na vrchné zimné odevy. Odľahlosť sídiel, ako aj nedobré hospodárske pomery prispeli k tomu, že sa tu tradičný spôsob života, a teda i ľudový odev zachoval oveľa dlhšie ako v prístupnejších lokalitách.

Remeselné sa začalo vyrábať plátno na Slovensku v XV. storočí.⁴² Najbližšie k obciam Horná Poruba a Zliechov sa nachádzal cech tkáčov v Ilave v XVII. storočí, čo dokladajú cechové artikuly.⁴³ V Púchove, najbližšom remeselníckom centre k Dohňanom a Záriečiu, bol cech tkáčov v XVIII. a XIX. storočí, súkennícky cech jestvoval už v XVII. storočí.⁴⁴ Napriek blízkosti centier remeselnej výroby plátna obyvatelia skúmaných lokalít dlho zostávali pri používaní plátien domácej výroby. Dôvodom boli nielen hospodárske príčiny, ale treba ich vidieť aj v nariadeniach vrchností a cechov. Podľa tovarišských artikúl z roku 1638, vzťahujúcich sa k mestu Žilina a Púchov, bolo zakázané na trhu predávať textil „sedlskej a valasskej roboty“.⁴⁵ Takýmto spô-

38 Vydra J., rok neudaný: Slovenskí vlastenci a ich práca pre výšivkárstvo pred prevratom. – Bratislava, p. 9–10.

39 Sochán P., 1910: Niečo z dejín výšivkárskej akcie. – Živena 1/1: 8–10, 11–13.

40 Kusý M., c. d., p. 12.

41 Stehlíková M., 1966: Ľudové zdobené plachty. – Stredoslovenské vydavateľstvo, Banská Bystrica, p. 116.

42 Kusý M., c. d., p. 1.

43 Houdek I., 1943: Cechovníctvo na Slovensku. – Vydavateľstvo Pallas, Martin, p. 51.

44 Houdek I., c. d., p. 60.

45 Jeršová M., 1964: Valašské obyvatelstvo a textilná výroba valašská v 17. storočí. – Věstník NSČ při ČSAV a SNS při SAV, 1: 23.

sobom boli osadníci dedín prinútení používať odevné materiály vlastnej výroby. Predaj, a teda aj získanie financií boli nemožné a výmena tovaru sa pre obchodníkov s jemnejšími látkami javila ako nevýhodná. Domáce plátno bolo hrubšie ako remeselné vyrobené. Dosvedčujú to i inventárne záznamy zo XVII. a XVIII. storočia, ktoré diferencujú plachty na hrubé – sedliacke a jemné. Výskyt výšiviek je menovaný len na kusoch textilu z jemného plátna.⁴⁶ Výšivky boli vyšité na jemnejšie kupované plátno a všité do úžitkových a odevných kusov textilu.

Najstaršími pamiatkami ľudového textilu zo stredného Považia sú plachty z konca XVIII. a začiatku XIX. storočia.⁴⁷ V ľudovom prostredí sa výšivka uplatnila najskôr na obradových plachtách a až neskôr na odevu. Maďarsky písané inventárne súpisy nasvedčujú, že v šľachtickom prostredí bol tento proces opačný. V roku 1530 šľachtičná Katarína Páksyová mala vo svojom vene dvadsať pánskych košiel zlatom a hodváhom vyšívaných.⁴⁸ Avšak plachty ozdobené výšivkou sa prvý raz spomínajú v súpisoch majetku až v roku 1588, a to vo vene Anny Barcajovej.⁴⁹ V panskom prostredí sa plachty používali ako prikrývka na posteľ.

V ľudovom prostredí sa zdobené plachty používali pri celom cykle rodinných obradov spravidajúcich človeka po celý život, od narodenia až po uloženie do rakvy. Z tohto dôvodu sa zachovalo pomerne málo plachiet zdobených prelamanou výšivkou, keďže plachta bola poslednou výbavou človeka na tejto pozemskej púti.⁵⁰ V skúmanej oblasti sa plachta tohto druhu nazývala „prosceradlo“. Skladala sa z dvoch širok plátna dlhých 200 cm, po dĺžke spojených mriežkou alebo jednoduchým neozdobným stehom. Na okraj, kolmý na šev, bola prišitá výšivka široká 15 – 30 cm (obr. 3).

Vo všetkých štyroch lokalitách sa najčastejšie vyskytovala prelamaná výšivka s vtáčim motívom a osemcípá hviezda, ktorú niekde nazývali i lalia. Motívy boli usporiadané v striedavom rytme a-b alebo a-b-b-a. Plachta s výšivkou na jednom konci sa v Zliechove a v Hornej Porube používala vo funkcii kútnej plachty alebo prikrývky novorodeniatka cestou do kostola na krst. V Záriečí a Dohňanoch „prosceradlo“ predstavuje archaickú súčiastku ovinovacieho odevu. Na obidvoch užších koncoch tejto odevnej súčiastky bola výšivka. „Prosceradlo“ sa nosilo prehodené cez plecia nevesty na sobáš tak, že vpredu bola výšivka v rovnakej výške na pravej i ľavej strane tela. Do tejto odevnej súčiastky zavinuli mladú ženu i vtedy, keď bola uvedená do kostola na tzv. „vácku“, čo bolo vlastne uvedenie ženy do spoločnosti po šiestonedelí.

V druhej polovici XIX. storočia sa sviatočný odev v Záriečí a Dohňanoch už šiel z plátna vyrábaného v manufaktúrach. Do ľudového odevu v Hornej Porube sa kupovaný materiál dostáva na prelome XIX. a XX. storočia a v Zliechove sa začal používať vo väčšej miere až po prvej svetovej vojne. V tomto období sa v skúmaných lokalitách v ľudovom odevu naplno rozvinula dekoratívna funkcia výšivkového ornamentu.

Textilné artefakty zhotovené prelamanou technikou pochádzajú hlavne z XIX. a zo začiatku XX. storočia, keď sa v danej oblasti najviac používali. Niekoľko plachiet dokladá ich výskyt už i v XVIII. storočí. V 20. a 30. rokoch XX. storočia sa kútne plachty stali predmetom záujmu súkromných zberateľov a z terénu takmer vymizli.

Náročnú textilnú techniku, prelamanie, ovládali takmer všetky ženy, keďže každá si musela vyhotoviť výbavu sama. Niektoré ženy však dosahovali skutočne úroveň technickej virtu-

46 Radvánszky B., c. d., p. 21, 72, 74, 101, 154, 285, 339.

47 Stehlíková M., 1966, c. d.

48 Radvánszky B., c. d., p. 7.

49 Radvánszky B., c. d., p. 72.

50 Počas odbornej praxe sa mi podarilo získať len jeden kus takejto textilnej súčiastky, a to do zbierok Považského múzea v Žiline. Múzeu ju ponúkla pani, ktorá ju zdedila po svojej matke z Čičmian. V pohnutých časoch druhej svetovej vojny zomrela u svojej rodiny mimo trvalého bydliska a nebolo možné plachtu dopraviť, keďže tadiaľ prechádzal front.

zity. Z praktických dôvodov sa ornament vyšil na samostatný pás látky, ktorý sa podľa potreby všil do úžitkového textilu alebo odevnej súčiastky. Vo všetkých štyroch skúmaných lokalitách sa pásy prelamovanej výšivky vyskytovali na viacúčelových plachtách. V Zliechove a Hornej Porube prenikli do sviatočného odevu žien a uplatnili sa pri výzdobe zástery.

Najfrekventovanejším motívom na týchto vložkách je motív vtáka, označovaný v literatúre ako „kohútí“ motív. V skúmaných lokalitách sa v 70. rokoch XX. storočia používal názov „na vtáky“ alebo „na kone“. (Pod pojmom „kohútí motív“ rozumeli informátorky kohúty vyšívané krížikovou technikou takmer naturalistickej štylizácie.)

Motív vtáka na vložkách vytvárajú krátke úsečky, nadväzujúce na seba väčšinou v uhle 45 a 90 stupňov. Prírodná predloha je preštylizovaná do geometrickej podoby, ktorú si vyžaduje samotný spôsob vyšívania. Hlavu vtáka tvorí rovnostranný trojuholník. Vo väčšine prípadov sa nad hlavou klenie hrebienok, abstrahovaný do podoby dvojdielnej korunky, ktorej dve ramená sú rovné, lomené alebo oblé. Telo vtáka tvorí šesťstranný alebo osemstranný geometrický útvar, z ktorého dvoch strán ide diagonálne chvost. Chvost vtáka siaha až po základňu, rovnako ako noha v pravom uhle vyrastajúca na dolnej strane šesťstranného geometrického útvaru, ktorý tvorí telo vtáka. V polovici chvosta vertikálne alebo diagonálne vyrastá stopka, na konci ktorej je tulipán, vetvička alebo osemcípá hviezda. Diagonálne idúca stopka na rozdiel od vertikálnej sa v pravom uhle rozvetvuje na dve, na konci ktorých sú vyššie uvedené detaily. Kridlo býva naznačené jedno- až päťdierkovým výrezom. Varianty sa odlišujú detailmi na chvoste, štylizáciou nohy, počtom pásov tvoriacich krk, korunkou na hlave.

Pre staršie práce je charakteristická biela farba. Sieť je vyšívaná spriadanou lanovou alebo bavlnenou niťou. Samotný motív sa vyšíval nespriadaným hodvábom, ktorého lesklý povrch pôsobil zvlášť efektne na matnom podklade. Hodváb mal bielu alebo prírodnú farbu. Na ľudových výšivkách miestnej proveniencie sú zoomorfne motívy vyšité lanovou niťou a čiernou vlnou, v dôsledku čoho nie je výšivka taká jemná a vzhľadná, ako keď sa realizovala hodvábom. Vyšívanie vlnou ako negatívny jav posudzuje už začiatkom tohto storočia František Kretz.⁵¹

Na odevných súčiastkach sú vtáky ústredným motívom ornamentálnej kompozície a z hľadiska farebnosti sú bohatšie. Motívy na zásterách z Hornej Poruby sú vyšité terakotovým, žltým a zeleným hodvábom. Pre zliechovskú výšivku sú typické nelomené odtiene žltej, hnedej, oranžovej a červenej farby. Vtáčie motívy sa vyšívali v tejto farebnej kombinácii, pričom dominujúca bola oranžová alebo červená farba.

Prelamované výšivky na plachtách, ktoré boli rozšírené vo všetkých štyroch skúmaných lokalitách, sú vždy biele, prípadne čierno-biele. Motívy sú radené v horizontálnych pásoch, rytmus býva väčšinou plynulý – a-a-a, metrum pravidelné. Všetky vtáky sú orientované jedným smerom, doľava alebo doprava. Menej častý je rytmus a-b-a, pričom sú vtáky obrátené chrbtom k motívu b – kvetine, granátovému jablku, ktorý tvorí motív chvosta. Takto komponované vtáky sa objavujú v 70. rokoch XX. storočia na vankúšoch, ktoré sa vyrábali ako darčekový artikel.

Uvedený vtáci motív bol rozšírený na plachtách a odevu v skúmaných a blízkych obciach v niekoľkých variantoch. Prehľad variantov prináša obr. 2, zostavený na základe katalógu zbierok slovenských múzeí, ktorý vydal EÚ SNM v Martine, katalógu Národného múzea v Prahe, katalógu ÚEUV v Bratislave a na základe literatúry, ako aj výskumu v zbierkových fondoch slovenských múzeí.

Podľa literatúry sa na kútnych plachtách nachádzal aj motív koníka či jelenčeka, o ktorom Pavel Sochán píše ako o motíve jelenom, ktorý sa vyvinul z posvätného škriatka a mal ochran-

51 Kretz F., 1907: Na Zliechov a Belú. – Naše Slovensko 1: 63.

nú funkciu.⁵² Telo je v podstate štylizované ako telo vtáka, nemá však diagonálne idúci chvost, ale pokračuje smerom horizontálnym a na chrbte má vkomponovaný vegetabilný detail. Pri pohľade na tvar motívu sa ponúka otázka, či nie je analógiou motívu gryfa, ktorý tiež vznikol kontamináciou vtáka a štvornožca. V inventárnych záznamoch sa motív gryfa spomína v roku 1670⁵³ a tiež v roku 1688⁵⁴, vyhotovený recovou technikou. Porovnanie motívu, ktorý vyšívачky nazývali „na vtáky“ alebo „na kone“, s ruskými výšivkami⁵⁵ nám dáva možnosť uvažovať o tom, že tieto motívy majú svoj pôvod skôr na východe. Je však potrebné vykonať oveľa väčší porovnávací výskum v zbierkach múzeí na širšom slovanskom území, aby sme mohli potvrdiť túto hypotézu.

V zbierkach Vlastivedného múzea v Považskej Bystrici je takmer 200 kusov ženských a mužských odevných súčiastok tradičného ľudového odevu. Väčšina odevov pochádza zo Zliechovskej a Púchovskej doliny.

Na odevoch zo Zliechova, Kamennej Poruby a Košeckého Podhradia sa zachovala starobylá renesančná výšivka, ktorá sa vyznačuje náročnou technikou prelamovania. Nakoľko je to výšivka cez počítané nite, je pre ňu charakteristická geometrická štylizácia. Najčastejšie motívy, ktoré sa vyskytujú na ženských rukávcoch a mužských košeliach prezentujú fotografie (obr. 4, 5 a 6). Vyšívачky vytvárali rôzne varianty kombináciou motívov a farieb, ktoré si tvorkyne odovzdávali z generácie na generáciu. Do dnešných dní sa tak zachovali v ľudovom prostredí vzory, ktoré poznáme z renesančných vzorníkov, ale i z obrazov slávnych renesančných majstrov.

ZÁVER

Prelamované výšivky s vtáčím motívom boli rozšírené najmä na západnom a strednom Slovensku. Náročnú techniku prelamovanej výšivky sa šľachtické a poddané devy naučili na panských sídlach, kde sa vyšívali výbavy pre urodzené nevesty. Postupne vznikali výšivkárske dielne pri šľachtických sídlach a odtiaľ sa výšivky podomovým obchodom dostali do odľahlých oblastí Uhorska.⁵⁶ Najväčšie centrá prelamovaných výšiviek sú lokalizované v oblasti Žiliny, Trenčína a Dubnice nad Váhom, kde sa nachádzali veľké šľachtické sídla. Prvé prelamované výšivky sa dostali do lokalít Dohňany, Záriečie, Horná Poruba a Zliechov pravdepodobne z vyššie uvedených centier. Prelamované výšivky vyrábané profesionálne sa vyznačujú väčšou mriežkovou plochou ako výšivky miestnej proveniencie. Ľudové prostredie čerpalo inšpiráciu z panskej textilnej kultúry, ale prichádzalo i s vlastnou invenciou, o čom svedčí porovnávacie štúdium motívov. Ich pôvod má korene v orientálnej ornamentike, avšak na Slovensko sa výšivka dostávala cestou vplyvu západnej kultúry. Fenomén ľudovej výšivky potvrdzuje, že Slovensko bolo od nepamäti križovatkou obchodných a kultúrnych ciest, historických bojov a zvrátov, vďaka ktorým sa kreovali zaujímavé skutočnosti i na poli textilnej kultúry.

RECENZOVALA

PhDr. Iveta Géczyová, Hornonitrianske múzeum v Prievidzi, Košovská cesta 9, 971 01 Prievidza; iveta.geczyova@muzeumpd.sk

52 Sochán P., 1887: Slovenské ľudové výšivky. – Národné Noviny 18/115: 120.

53 Radvánszky B., c. d., II., p. 349.

54 Radvánszky B., c. d., II., p. 378.

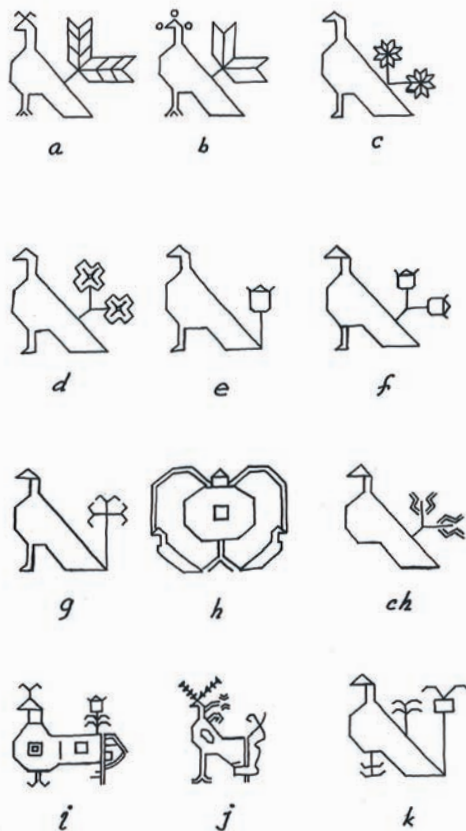
55 Boguslavskaja I. Ja., 1972: Russkaja narodnaja výšivka. – Iskusstvo, Moskva, 151 p.

56 Pražák V., c. d., p. 378.

Obr. 1 J. Mánes, Marína Kurincová z Valaskej Belej, akvarel, 1854

Fig. 1 J. Mánes, Marína Kurincová from Valaská Belá, water-colour, 1854

Obr. 2 Motívy vtákov na prelamovaných výšivkách z kútnych plachiet. Tabuľka je zostavená na základe katalógov muzeálnych zbierok, výskumov v múzeách a v teréne. Zostavila V. Praženicová.

Fig. 2 Schemes of bird motifs used to decorate the „corner sheets“ by a netting technique of „break-embroidery“. The schemes come from research of the museum catalogues, museum collections and field research. Collected by V. Praženicová.

Obr. 3 Vyšívateľný pás s motívom „na kohúti“, označovanom i termínom „na koňe“, všitý do stredu ženskej zástery tradičného ľudového odevu. Podľa hustoty tkaniny a kvality výšivky usudzujeme, že práca pochádza z výšivkarskej dielne v Dubnici nad Váhom. Jemná štruktúra tkaniny, výšivka vyšitá nespríadaným hodváhom. Dubnica nad Váhom, polovica XIX. storočia. Foto: O. Trnka.

Fig. 3 A strip of embroidery with a cock or a horse motif placed in the middle of woman's apron of a folk costume. The denseness of the cloth and quality of embroidery indicate that the needlework comes from an embroidery manufacture in Dubnica nad Váhom. Fine structure of the cloth, embroider in silk. Dubnica nad Váhom, middle of 19th century. Photo: O. Trnka.

Obr. 4 Prelamovaná výšivka s motívom „na kohúti“ alebo „na koňe“, všitá do stredu ženskej zástery tradičného ľudového odevu. Hrubšia štruktúra textílie nasvedčuje, že výšivka bola vyhotovená v ľudovom prostredí nespríadaným hodváhom. Zliechov, 2. polovica XIX. storočia. Foto: O. Trnka.

Fig. 4 A „break-embroidery“ technique with a cock or a horse motif placed in the middle of woman's apron of a traditional folk costume. Coarse cloth indicates that the needlework was made in the folk conditions using a silk thread. Zliechov, second part of 19th century. Photo: O. Trnka.

Obr. 5 Výšivka s motívom „na perá“ a „na srcká“ z mužskej sviatočnej košeľe. Výšivka vyšitá bavlnenou priadzou. Zliechov, okolo roku 1990. Foto: O. Trnka.

Fig. 5 An embroidery with feather and heart motifs on a man's festive shirt. Needlework was made using a cotton thread. Zliechov, around 1990. Photo: O. Trnka.

Obr. 6 Výšivka s motívom „na hádence“, všitá do rukávov oplecka. Výšivka vyšitá bavlnenou priadzou. Zliechov, polovica XX. storočia. Foto: O. Trnka.

Fig. 6 An embroidery with a snail motif on sleeves. Needlework was made using a cotton thread. Zliechov, middle of 20th century. Photo: O. Trnka.

ULITNÍKY (GASTROPODA) V ZBIERKOVOM FONDĚ VLASTIVEDNÉHO MÚZEA V POVAŽSKÉ BYSTRICI

GASTROPODS (GASTROPODA) IN COLLECTION OF THE HOMELAND MUSEUM IN POVAŽSKÁ BYSTRICA

TOMÁŠ ŽILINČÍK

Vlastivedné múzeum v Považskej Bystrici, Ul. odborov 244/8, 017 01 Považská Bystrica;
tomas.zilincik@muzeum-pb.tsk.sk

Abstract: The paper provides list of 78 species of gastropods stored in collections of the Homeland museum in Považská Bystrica. The research area is located in the north-western part of Slovakia.

Keywords: areotyp, ecoelement, gastropods, Homeland museum in Považská Bystrica, mollusc, museum collections, zoology

ÚVOD

Bezstavovce tvoria značnú časť zbierok zoologického charakteru zhromaždených vo Vlastivednom múzeu v Považskej Bystrici. S prihliadnutím na obmedzený rozsah tohto zborníka, rôznorodosť zberateľov a taxonomických skupín sa v tomto príspevku budem venovať len jednej triede, konkrétne ulitníkom (Gastropoda). Ulitníky sú v rámci Slovenska pomerne dobre faunisticky preskúmané. Táto práca prináša prehľad ucelenej malakologickej zbierky prof. Jozefa Šteffeka, ktorú Vlastivedné múzeum v Považskej Bystrici získalo v roku 1987. Lokality zberov sa nachádzajú v okresoch Považská Bystrica, Púchov a Ilava, ako aj v ich najbližšom okolí.

METODIKA

Malakologická zbierka prof. Šteffeka pochádza zo zberov realizovaných v rokoch 1983, 1984 a 1987 v orografických celkoch Javorníky, Biele Karpaty, Strážovské vrchy, Súľovské vrchy a Malá Fatra v zmysle práce Mazúr & Lukniš (1984). Tvoria ju ulity v sklenených skúmavkách uzatvorených vatou. Sú uložené v plechových zásobníkoch na drobný železiarsky tovar značky Mars s rozmermi 30,5 × 50,5 × 14,5 cm. V plastových priehradkách veľkosti 5 × 14 × 3,5 cm sú voľne položené aj rozmernejšie ulity. Podkladom pre menný zoznam bola prírastková kniha Vlastivedného múzea v Považskej Bystrici, zoznam autora ku katalogizačnej karte č. 246/1-130 a samotný zbierkový materiál. Nomenklatúra ulitníkov je revidovaná podľa práce Horsák et al. (2010). Zaradenie druhov do areotypov a ekoelementov som vykonal v zmysle práce Lisický (1991) s použitím zoznamu Mañas (2012). Pri hodnotení relatívnej početnosti ulitníkov boli orientačne použité nasledujúce značky podľa Maňasa (2004): + ojedinelý (do 3 jedincov na lokalite), ++ roztrúsený (3 až 20 jedincov na lokalite), +++ hojný (viac ako 20 jedincov na lokalite). Na základe datovania zberov, publikovaných prác a profesijného životopisu autora zbierky je možné identifikovať niekoľko etáp terénnych prác, počas ktorých sa zbery realizovali. Ide o tábory ochrancov prírody, ktoré sa konali v rokoch 1983 a 1984 v bývalých okresoch Považská Bystrica a Žilina, a inventarizačný výskum v Bielych Karpatoch. Vzhľadom na čas zberov neboli tieto výsledky zohľadnené v práci Lisický (1991). Autor však vo svojej bohatej bibliografii

publikoval faunistické údaje z týchto výskumov vo viacerých článkoch. Prof. Šteffek vykonal i determináciu materiálu, ktorý zahŕňa 79 druhov. Druhy reprezentujú širokú škálu s rôznymi ekologickými nárokmi od lesných druhov až po stepné, od hygrikolných až po xerikolné. V zozname priloženom ku katalogizačnej karte č. 246/1-130 neboli urobené nijaké zmeny okrem odkazov na dnes platné vedecké mená, ktoré sú uvedené v zátvorkách. Pôvodný zoznam lokalít zberov prof. Šteffeka bol doplnený o mapovacie štvorce Databanky fauny Slovenska (Stloukal & Grujbárová 2012). Žiaľ, prof. Šteffek lokality zberov nezaznačil do mapy, preto je dnes nemožné určiť ich presné zemepisné súradnice. V niekoľkých prípadoch je opis viacerých lokalít identický (napr. L17 – L20, L28 a L30), pravdepodobne však ide o rôzne nespojité miesta, ktoré autor zbierky v zozname podrobnejšie nedefinoval.

ZOZNAM LOKALÍT PROF. ŠTEFFEKA KU KATALOGIZAČNEJ KARTE Č. 246/1-130

Informácie sú uvedené v tomto poradí: kód lokality, názov lokality (orografický celok), popis, štvorec mapovania DFS.

- L1 Brezovská dolina (Biele Karpaty), travertínový močiar, 6974 b
- L2 Vršatecké hradné bralo (Biele Karpaty), vápencová skala v lese, 6974 b
- L3 Vršatecké babky (Biele Karpaty), úpätie vápencových stien, 6974 b
- L4 Vršatecké babky (Biele Karpaty), vápencové skalné steny, 6974 b
- L5 Vršatecké bradlá (Biele Karpaty), pri potoku, 6974 b
- L6 Vršatecké bradlá (Biele Karpaty), vápencové bralo, 6974 b
- L7 Vršatecké hradné bralo (Biele Karpaty), úpätie brala, 6974 b
- L8 Chmeľová (Biele Karpaty), 6974 b
- L9 Košecký hradný vrch (Strážovské vrchy), xerothermný svah, 6975 d
- L10 Lietavský hrad (Súľovské vrchy), múry hradu, horná časť, 6878 a
- L11 Lietavský hrad (Súľovské vrchy), múry hradu, dolná časť, 6878 a
- L12 Považský hrad (Javorníky), nádvorie hradu, 6876 d
- L13 Červený Kameň (Biele Karpaty), úpätie vápencových stien, 6975 a
- L15 Lednický hrad (Biele Karpaty), úpätie vápencového brala, 6875 c
- L16 Lednický hrad (Biele Karpaty), vápencové bralo, 6875 c
- L17 Sedlo pod Chmeľovou (Biele Karpaty), 6974 b
- L18 Sedlo pod Chmeľovou (Biele Karpaty), 6974 b
- L19 Sedlo pod Chmeľovou (Biele Karpaty), 6974 b
- L20 Sedlo pod Chmeľovou (Biele Karpaty), 6974 b
- L21 Lietavský hrad (Súľovské vrchy), úpätie hradnej skaly, 6878 a
- L22 Lietavský hrad (Súľovské vrchy), hradná skala, 6878 a
- L23 Slnčné skaly (Súľovské vrchy), xerothermný svah a skaly, 6878 c
- L24 Reváň (Malá Fatra), les, 7077b
- L25 Kľak (Malá Fatra), ruderalne spoločenstvo a okraj lesa, 7077b
- L26 Kľak (Malá Fatra), les, 7077b
- L27 Slnčné skaly (Súľovské vrchy), vrchol vápencovej skalky, 6878 c
- L28 Slnčné skaly (Súľovské vrchy), 6878 c
- L29 Slnčné skaly (Súľovské vrchy), úpätie skál, 6878 c
- L30 Slnčné skaly (Súľovské vrchy), 6878 c
- L31 Kľak, vrchol (Malá Fatra), vrchol vápencovej skalky 7077b
- L32 Slnčné skaly (Súľovské vrchy), vápencové skalné steny 6878 c

POUŽITÉ SKRATKY

EKOELEMENTY (upravené podľa práce Lisický 1991)

1. Lesné druhy (SILVICOLAE) – prísne lesné druhy, ktoré len výnimočne vystupujú aj mimo lesa, SI, Sip.
2. Prevažne lesné druhy, ktoré však môžu žiť aj na iných miestach, najmä v mezofilných biotopoch (záhrady, parky, kriačiny i hygrikolné druhy), SIth, SI(AG), SI(HG).
3. Silne hygrolfilné lesné ulitníky lesných mokradí (močiarov), SIh.
4. Stepné druhy (STEPPICOLAE) – žijú na suchých výslunných miestach, najmä s bylinným podrastom a veľmi malým zastúpením drevín. ST(SI) žijú i v opade listov v lesostepných podmienkach, ST, STp, ST(SI).
5. Druhy obývajúce bezlesie (patentikolné a silvifóbné PT(SI) sa okrajovo môžu vyskytnúť i v podmienkach riedkeho zápoja, PT, PT(SI), SIS (SILVISTEPPICOLAE) žijú v kriačinách, xerotermných stanovištiach a prenikajú aj do riedkych hájov.
6. Xerikolné druhy (XERICOLAE) sú termofilné a xerotolerantné, XR.
7. Mezofilné druhy (AGRICOLAE) sú väčšinou euryvalentné, AG, AGp, Sip.
8. Druhy s vyššími nárokmi na vlhkosť (HYGRICOLAE), nie sú však bezprostredne viazané na vodu, prípadne na mokrade, HG.
9. Druhy mokradí s vysokými nárokmi na vlhkosť (RIPICOLAE), RP.
10. Vodné druhy (FONTICOLAE), FN, druhy žijúce v prameňoch.

Skratky použité pri jednotlivých typoch ekoelementov:

h – hygrolfilný (vlhkomilný), p – petrofilný (žijúci na kameňoch), th – thamnofilný (krovinný druh), t – temporalia (prechodný)

AREOTYPY (podľa práce Lisický 1991)

I. SKUPINA EURYCHORNÝCH AREOTYPOV: I.b – holarktický, I.c – palearktický.

II. SKUPINA EUROSIBÍRSKÝCH AREOTYPOV: II.a – eurosibírsky, II.e – európsky, II.f – západopalearktický.

III. SKUPINA ZAPADOEURÓPSKÝCH AREOTYPOV: III.a – západoeurópsky, III.b – stredo- a západoeurópsky, III.c – atlantický.

IV. SKUPINA STREDOEURÓPSKÝCH AREOTYPOV: IV.a – stredoeurópsky, IV.b – stredo- a východoeurópsky, IV.c – stredoeurópsko-sarmatský, IV.d – stredo- a severoeurópsky, IV.e – stredo- a juhovýchodoeurópsky, IV.f – moeticko-stredoeurópsky, IV.g – balticko-dácko-stredoeurópsky, IV.h – mediteránny a stredoeurópsky.

V. SKUPINA KARPATSKÝCH AREOTYPOV: V.a – karpatský, V.b – alpsko-karpatský, V.c – alpsko-západokarpatský, V.d – východoalpsko-karpatský, V.h – západokarpatský, V.f – balkánsko-subkarpatský.

VI. SKUPINA ALPSKÝCH AREOTYPOV: VI.c – alpsko-juhovýchodoeurópsky, VI.d – alpsko-mediterránný.

VII. SKUPINA PONTICKÝCH AREOTYPOV: VII.a – pontický, VII.e – ponticko-panónsky.

VIII. SKUPINA MERIDIONÁLNYCH AREOTYPOV: VIII.a – stredoeurópsko-meridionálny, VIII.b – alpsko-meridionálny, VIII.c – atlanticko-meridionálny, VIII.d – ponticko-meridionálny.

VÝSLEDKY

Zoznam „Mäkkýše okresu Považská Bystrica“¹ ku katalogizačnej karte č. 246/1-130

Informácie sú uvedené v tomto poradí: druh, kód lokality/počet kusov, relatívna početnosť v zmysle Maňasa (2004).

- *Bythinella austriaca*: L1/45 +++, L4/1 +
- *Acicula polita* (*Platyla polita* Horsák et al.): L3/5 ++, L4/12 ++, L6/8 ++, L14/1 +
- *Cochlicopa lubrica*: L1/1 +, L5/2 +, L10/17 ++, L11/5 ++, L14/6 ++, L19/1 +, L22/2 +, L24/2 +, L31/4 ++
- *Cochlicopa lubricella*: L2/2 +, L3/3 ++, L4/1 +, L8/3 ++, L9/18 ++, L12/2 +, L13/5 ++, L17/3 ++, L21/7 ++, L22/1 +, L27/2 +, L31/5 ++
- *Pyramidula rupestris* (*Pyramidula pusilla* Horsák et al.): L2/70 +++, L3/52 +++, L4/58 +++, L6/70 +++, L7/47 +++, L8/21 +++, L9/3 ++, L10/5 ++, L11/3 ++, L13/24 +++, L14/18 ++, L15/32 +++, L18/60 +++, L21/4 ++, L22/19 ++, L23/8 ++, L26/10 ++, L29/12 ++
- *Truncatellina cylindrica*: L2/13 ++, L3/48 +++, L4/35 +++, L6/33 +++, L7/300 +++, L8/6 ++, L9/27 +++, L10/1 +, L11/2 +, L12/20 ++, L21/1 +, L22/30 +++, L23/38 +++, L29/6 ++, L30/3 ++
- *Vertigo alpestris*: L2/3 ++, L3/28 +++, L4/3 ++, L10/1 +, L14/1 +, L23/2 +, L25/11 ++, L29/9 ++
- *Vertigo pusilla*: L2/2 +, L3/34 +++, L4/6 ++, L6/8 ++, L15/3 ++, L17/1 +, L24/1 +, L27/3 ++, L29/3 ++
- *Vertigo pygmaea*: L15/18 ++, L24/1 ++
- *Vertigo angustior*: L1/1 +
- *Orcula dolium*: L2/40 +++, L3/22 +++, L4/15 ++, L6/56 +++, L7/10 ++, L8/3 ++, L9/3 ++, L10/10 ++, L11/29 +++, L14/4 ++, L15/22 +++, L18/27 +++, L21/2 +, L22/45 +++, L25/57 +++, L26/2 +, L31/18 ++
- *Orcula dolium brancsiki*: L20/39 +
- *Orcula doliolum* (*Sphyradium doliolum* Horsák et al.): L2/1 +, L3/1 +, L4/1 +, L6/1 +
- *Chondrina clienta*: L2/15 ++, L3/14 ++, L4/20 ++, L6/16 ++, L7/80 +++, L8/17 ++, L9/20 ++, L10/2 +, L12/1 +, L15/8 ++, L17/50 +++, L23/16 ++, L27/5 ++, L30/5 ++
- *Granaria frumentum*: L7/47 +++, L8/6 ++, L12/26 ++, L15/1 +, L17/20 ++, L18/60 +++, L20/2 +, L29/2 +, L30/34 +

¹ Názov použil prof. Šteffek.

- *Pupilla muscorum*: L2/5 ++, L7/50 +++, L8/1 +, L9/4 ++, L10/2 +, L12/2 +, L13/4 ++, L21/2 +, L22/10 ++
- *Pupilla triplicata*: L2/8 ++, L3/11 ++, L12/1 +, L27/2 +
- *Pupilla sterrii*: L3/48 +++, L4/42 +++, L11/5 ++, L18/20 ++
- *Acanthinula aculeata*: L1/4 ++, L12/1 +, L14/1 +
- *Vallonia costata*: L1/1 +, L2/43 +++, L3/83 +++, L4/43 +++, L6/50 +++, L7/38 +++, L8/2 +, L11/12 ++, L13/35 +++, L15/110 +++, L17/20 ++, L18/8 ++, L20/1 +, L22/30 +++, L23/1 +, L27/12 ++
- *Vallonia pulchella*: L2/18 ++, L3/3 ++, L4/2 +, L6/7 ++, L7/27 +++, L9/8 ++, L13/13 ++, L18/5 ++, L22/10 ++, L23/2 +, L27/2 +, L29/25 +
- *Ena obscura* (*Merdigera obscura* Horsák et al.): L2/1 +, L9/1 +, L10/1 +
- *Ena montana*: L24/1 +, L26/3 ++
- *Discus rotundatus*: L2/3 ++, L3/1 +, L10/3 ++, L11/25 ++, L12/10 ++, L19/1 +, L22/2 +
- *Punctum pygmaeum*: L1/1 +, L2/5 ++, L3/27 +++, L4/23 +++, L6/18 ++, L8/1 +, L9/2 +, L11/1 +, L14/1 +, L15/3 +, L17/46 +++, L18/1 +, L21/4 ++, L23/25 +++, L25/17 ++, L26/1 +, L27/2 +, L29/8 ++, L31/1 +
- *Vitrina pellucida*: L2/3 ++, L3/6 ++, L4/4 ++, L6/10 ++, L7/28 +++, L10/8 ++, L11/6 ++, L13/10 ++, L15/13 ++, L17/3 ++, L18/3 ++, L20/2 +, L21/4 ++, L22/7 ++, L23/1 +, L24/2 +, L25/1 +, L26/1 +
- *Carychium tridentatum*: L5/13 ++
- *Carychium minimum*: L1/1 +
- *Columella edentula*: L5/1 +, L12/4 ++, L31/1 +
- *Succinea oblonga* (*Succinella oblonga* Horsák et al.): L5/8 ++
- *Aegopinella minor*: L2/2 +, L3/1 +, L6/13 ++, L9/6 ++, L13/3 ++, L14/1 +, L15/1 +, L24/1 +, L32/1 +
- *Aegopinella pura*: L2/20 ++, L3/13 ++, L4/26 +++, L5/16 ++, L6/5 ++, L7/5 ++, L9/4 ++, L10/22 +++, L12/13 +++, L13/8 ++, L14/4 ++, L15/2 +, L19/1 +, L21/14 ++, L24/2 +, L25/5 ++, L26/2 +, L27/1 +, L29/1 +, L31/1 +
- *Aegopinella nitens*: L19/2 +, L24/2 +, L26/3 ++
- *Daudebardia rufa*: L2/1 +, L3/2 +, L5/5 ++, L8/1 +, L9/2 +, L10/3 ++, L19/1 +, L25/1 +
- *Daudebardia brevipes*: L1/1 +, L5/2 +, L17/1 +
- *Oxychilus cellarius*: L7/1 +, L11/1 +, L15/1 +, L19/4 ++
- *Oxychilus glaber*: L2/1 +, L5/1 +, L8/1 +, L10/4 ++, L12/16 ++, L13/1 +, L21/8 ++, L22/2 +, L24/1 +, L29/4 ++
- *Oxychilus inopinatus*: L9/3 ++
- *Oxychilus depressus*: L2/2 +, L3/1 +, L7/1 +, L8/1 +, L17/1 +, L25/1 +
- *Vitrea contracta*: L2/1 +, L3/3 ++, L5/1 +, L17/1 +, L18/2 +, L22/3 ++
- *Vitrea diaphana*: L3/5 ++, L5/4 ++, L12/16 ++, L14/1 +, L19/4 ++, L26/3 ++
- *Vitrea crystallina*: L2/22 +++, L3/8 ++, L4/25 +++, L6/3 ++, L10/15 ++, L13/1 +, L21/17 ++, L24/3 ++
- *Vitrea subrimata*: L11/2 +, L14/2 +, L25/28 +
- *Vitrea transsylvanica*: L14/1 +, L26/2 +
- *Nesovitrea hammonis* (*Perpolita hammonis* Horsák et al.): L1/1 +, L3/18 ++, L4/6 ++, L8/1 +, L27/4 ++, L29/1 +
- *Nesovitrea petronella* (*Perpolita petronella* Horsák et al.): L31/1 +
- *Oxyloma elegans*: L1/5 ++
- *Euconulus fulvus*: L1/1 +, L2/9 ++, L3/9 ++, L4/5 ++, L5/1 +, L6/5 ++

- *Balea perversa*: L2/2 +, L7/7 ++
- *Clausilia parvula*: L2/14 ++, L3/84 +++, L4/20 ++, L6/42 +++, L7/34 +++, L8/16 ++, L9/54 +++, L10/1 +, L11/5 ++, L12/4 ++, L13/30 +++, L15/22 +++, L17/36 +++, L18/40 +++, L20/3 ++, L22/29 +++, L25/19 ++
- *Ruthenica filograna*: L2/4 ++, L3/8 ++, L4/6 ++, L26/8 ++
- *Clausilia dubia*: L7/5 ++, L8/12 ++, L12/6 ++, L14/1 +, L15/16 ++, L18/40 +++, L20/3 ++, L25/32 +++, L26/1 +, L28/6 ++
- *Clausilia dubia ingenua*: L17/22 +++, L21/4 ++, L22/20 ++
- *Clausilia dubia carpatica*: L2/40 +++, L3/23 +++, L4/3 ++, L6/10 ++
- *Cochlodina cerata*: L15/9 ++
- *Cochlodina laminata*: L5/4 ++, L16/1 +, L18/1 +, L19/4 ++, L23/1 +, L26/20 ++, L29/1 +
- *Cochlodina orthostoma*: L3/4 ++, L8/1 +, L24/3 ++, L25/2 +, L32/1 +
- *Laciniaria biplicata* (*Alinda biplicata* Horsák et al.): L2/3 ++, L3/4 ++, L4/1 +, L5/5 ++, L6/2 +, L7/10 ++, L8/4 ++, L10/10 ++, L11/69 +++, L12/60 +++, L13/23 +++, L15/22 +++, L18/1 +, L19/1 +
- *Macrogastra ventricosa*: L5/6 ++
- *Bradybaena fruticum* (*Fruticicola fruticum* Horsák et al.): L1/1 +, L5/1 +
- *Arianta arbustorum*: L5/5 ++
- *Cepaea vindobonensis*: L1/1 +, L7/2 +
- *Cepaea hortensis*: L1/1 +
- *Helicella obvia* (*Xerolenta obvia* Horsák et al.): L13/3 ++, L19/1 +, L32/2 +
- *Helicigona faustina* (*Faustina faustina* Horsák et al.): L2/17 ++, L3/11 ++, L4/3 ++, L5/1 +, L6/5 ++, L8/1 +, L10/5 ++, L11/1 +, L17/1 +, L19/3 ++, L21/5 ++, L22/2 +, L25/1 +
- *Helicigona cingulella* (*Faustina cingulella* Horsák et al.): L15/2 +, L18/7 ++, L31/2 +
- *Helicigona rossmaessleri* (*Faustina rossmaessleri* Horsák et al.): L24/1 +, L25/1 +, L26/1 +
- *Helix pomatia*: L1/1 +
- *Isognomostoma isognomostomos*: L2/1 +, L3/2 +, L5/1 +, L8/1 +, L12/1 +, L19/3 ++, L23/1 +, L24/3 ++
- *Monachoides incarnata* (*Monachoides incarnatus* Horsák et al.): L4/1 +, L5/10 ++, L8/1 +, L19/7 ++, L21/1 +, L24/1 +, L32/2 +
- *Monachoides vicina* (*Monachoides vicinus* Horsák et al.): L19/2 +
- *Trichia villosula* (*Trochulus villosulus* Horsák et al.): L16/3 ++, L32/1 +
- *Trichia lubomirskii* (*Plicutera lubomirskii* Horsák et al.): L2/1 +, L7/5 ++, L13/2 +, L15/2 +, L22/8 ++, L25/3 ++, L31/1 +
- *Trichia unidentata* (*Petasina unidentata* Horsák et al.): L2/7 ++, L3/5 ++, L4/3 ++, L5/7 ++, L10/1 +, L14/2 +, L19/2 +, L21/1 +, L23/3 ++, L24/1 +, L25/3 ++
- *Helicodonta obvoluta*: L13/1 +
- *Euomphalia strigella*: L2/1 +, L5/1 +, L8/1 +, L9/3 ++, L20/1 +, L22/8 ++, L29/1 +
- *Eucobresia nivalis*: L26/1 +

Systematicko-ekologický prehľad

Informácie sú uvedené v tomto poradí: čeľaď, druh, areotyp, ekoelement. Poradie čeľadí zodpovedá systematickému prehľadu podľa práce Horsák et al. (2010).

Familia: Aciculidae

Platyla polita (Hartmann 1840), areotyp IV.a, ekoelement 1 SI.

Familia: Hydrobiidae

Bythinella austriaca (von Frauenfeld 1857), areotyp V.d, ekoelement 10 FN.

Familia: Carychiidae

Carychium minimum (O. F. Müller 1774), areotyp II.a, ekoelement 9 RP.

Carychium tridentatum (Risso 1826), areotyp II.e, ekoelement 8 HG.

Familia: Succineidae

Oxyloma elegans (Risso 1826), areotyp I.c, ekoelement 9 RP.

Succinella oblonga (Draparnaud 1801), areotyp II.a, ekoelement 8 HG.

Familia: Cochlicopidae

Cochlicopa lubrica (O. F. Müller 1774), areotyp I.b, ekoelement 7 AG.

Cochlicopa lubricella (Rossmässler 1835), areotyp I.b, ekoelement 6 XR.

Familia: Orculidae

Orcula dolium dolium (Draparnaud 1801), areotyp V.c, ekoelement 7 Sip.

Orcula dolium brancsiki (Clessin 1887), areotyp V.h, západokarpatský endemit, 7 Sip.

Sphyradium doliolum (Bruguière 1792), areotyp IV.h, ekoelement 1 SI.

Familia: Chondrinidae

Granaria frumentum (Draparnaud 1801), areotyp IV.h, ekoelement 4 ST.

Chondrina clienta (Westerlund 1883), areotyp VI.c, ekoelement 4 STp.

Familia: Pupillidae

Pupilla muscorum (Linné 1758), areotyp I.b, ekoelement 5 PT.

Pupilla sterrii (Voith 1840), areotyp I.c, ekoelement 4 ST.

Pupilla triplicata (Studer 1820), areotyp IV.h, ekoelement 4 ST.

Familia: Pyramidulidae

Pyramidula pusilla (Vallot 1801), areotyp VI.d, ekoelement 4 ST.

Familia: Valloniidae

Vallonia costata (O. F. Müller 1774), areotyp I.b, ekoelement 5 PT(SI).

Vallonia pulchella (O. F. Müller 1774), areotyp I.b, ekoelement 5 PT.

Acanthinula aculeata (O. F. Müller 1774), areotyp II.f, ekoelement 1 SI.

Familia: Vertiginidae

Columella edentula (Draparnaud 1805), areotyp I.b, ekoelement 8 HG.

Truncatellina cylindrica (A. Férussac 1807), areotyp II.e, ekoelement 5 PT.

Vertigo alpestris (Alder 1838), areotyp I.c, ekoelement 7 Sip.

Vertigo angustior (Jeffreys 1830), areotyp II.e, ekoelement 8 HG.

Vertigo pusilla (O. F. Müller 1774), areotyp II.e, ekoelement 1 SI.

Vertigo pygmaea (Draparnaud 1801), areotyp I.b, ekoelement 5 PT.

Vertigo substriata (Jeffreys 1833), areotyp IV.c, ekoelement 8 HG.

Familia: Buliminidae

Ena montana (Draparnaud 1801), areotyp IV.a, ekoelement 1 SI.

Merdigera obscura (O. F. Müller 1774), areotyp II.e, ekoelement 2 SIth.

Familia: Clausiliidae

Cochlodina cerata (Rossmässler 1836), areotyp V.a, ekoelement 2 SIth.

Cochlodina laminata (Montagu 1803), areotyp II.e, ekoelement 1 SI.

Cochlodina orthostoma (Menke 1828), areotyp IV.g, ekoelement 1 SI.

Ruthenica filograna (Rossmässler 1836), areotyp IV.g, ekoelement 1.

Macrogastra ventricosa (Draparnaud 1801), areotyp II.e, ekoelement 3 SIh.

Clausilia dubia (Draparnaud 1805), areotyp II.e, ekoelement 7 Sip.

Clausilia dubia carpatica (Brancsik 1888), areotyp V.h, západokarpatský endemit, 7 Sip.

Clausilia dubia ingenua (Hudec et Brabenec), areotyp V.h, západokarpatský endemit, 7 Sip.

Clausilia parvula (A. Férussac 1807), areotyp II.e, ekoelement 7 AGp.

Clausilia pumila (C. Pfeiffer 1828), areotyp IV.g, ekoelement 3 SIh.

Alinda biplicata (Montagu 1803), areotyp IV.f, ekoelement 2 SI(AG).

Balea perversa (Linnaeus 1758), areotyp III.c, ekoelement 7 AGp.

Familia: Punctidae

Punctum pygmaeum (Draparnaud 1801), areotyp I.c, ekoelement 7 AG.

Familia: Discidae

Discus rotundatus (O. F. Müller 1774), areotyp III.b, ekoelement 2 SI(AG).

Familia: Euconulidae

Euconulus fulvus (O. F. Müller 1774), areotyp I.b, ekoelement 7 AG.

Familia: Zonitidae

Vitrea contracta (Westerlund 1871), areotyp II.e, ekoelement 7 AG.

Vitrea crystallina (O. F. Müller 1774), areotyp II.e, ekoelement 2 SI (HG).

Vitrea diaphana (Studer 1820), areotyp VIII.b, ekoelement 1 SI.

Vitrea subrimata (Reinhardt 1871), areotyp VIII.b, ekoelement 1 SI.

Vitrea transsylvanica (Clessin 1877), areotyp V.a, ekoelement 1 SI.

Aegopinella minor (Stabile 1864), areotyp IV.h, ekoelement 2 SIh.

Aegopinella nitens (Michaud 1831), areotyp IV.a, ekoelement 1 SI.

Aegopinella pura (Alder 1830), areotyp II.e, ekoelement 1 SI.

Perpolita hammonis (Ström 1765), areotyp I.c, ekoelement 7 AG.

Perpolita petronella (L. Pfeiffer 1853), areotyp II.a, ekoelement 8 HG.

Oxychilus cellarius (O. F. Müller 1774), areotyp III.b, ekoelement 7 AG.

Oxychilus depressus (Sterki 1880), areotyp IV.e, ekoelement 1 SI.

Oxychilus glaber (Rossmässler 1835), areotyp IV.e, ekoelement 2 SI(AG).

Oxychilus inopinatus (Uličný 1887), areotyp V.f, ekoelement 4 ST.

Familia: Daudebardiidae

Daudebardia brevipes (Draparnaud 1805), areotyp VIII.a, ekoelement 1 SI.

Daudebardia rufa (Draparnaud 1805), areotyp VIII.a, ekoelement 1 SI.

Familia: Vitrinidae

Vitrina pellucida (O. F. Müller 1774), areotyp I.c, ekoelement 7 AG.

Eucobresia nivalis (Dumont et Mortillet 1854), areotyp V.b, ekoelement 1 SI.

Familia: Bradybaenidae

Fruticicola fruticum (O. F. Müller 1774), areotyp II.e, ekoelement 2 SI(AG).

Familia: Hygromiidae

Helicodonta obvoluta (O. F. Müller 1774), areotyp VII.a, ekoelement 1 SI.

Euomphalia strigella (Draparnaud 1801), areotyp IV.b, ekoelement 5 SIS.

Trochulus villosulus (Rossmässler 1838), areotyp V.h, ekoelement 8 HG.

Petasina unidentata (Draparnaud 1805), areotyp V.c, ekoelement 1 SI.

Plicuteria lubomirskii (Slósarskii 1881), areotyp V.h, ekoelement 7 AG.

Xerolenta obvia (Menke 1828), areotyp VII.a, ekoelement 4 ST.

Monachoides incarnatus (O. F. Müller 1774), areotyp IV.a, ekoelement 2 SI(AG).

Monachoides vicinus (Rossmässler 1842), areotyp V.a, ekoelement 3 SIh.

Familia: Helicidae

Arianta arbustorum (Linnaeus 1758), areotyp IV.d, ekoelement 2 SI(AG).

Faustina cingulella (Rossmässler 1837), areotyp V.h, ekoelement 5 PTP.

Faustina faustina (Rossmässler 1835), areotyp V.a, ekoelement 1 SI.

Faustina rosmaessleri (L. Pfeiffer 1842), areotyp V.h, ekoelement 1 Sip.
Isognomostoma isognomostomos (Schröter 1784), areotyp IV.a, ekoelement 1 SI.
Cepaea hortensis (O. F. Müller 1774), areotyp III.a, ekoelement 2 SI(AG).
Cepaea vindobonensis (Férussac 1821), areotyp VII.e, ekoelement 4 ST(SI).
Helix pomatia (Linnaeus 1758), areotyp IV.e, ekoelement 2 SIth.

Tab. 1 Percentuálne zastúpenie skupín areotypov v zbierke ulitníkov Vlastivedného múzea v Považskej Bystrici.

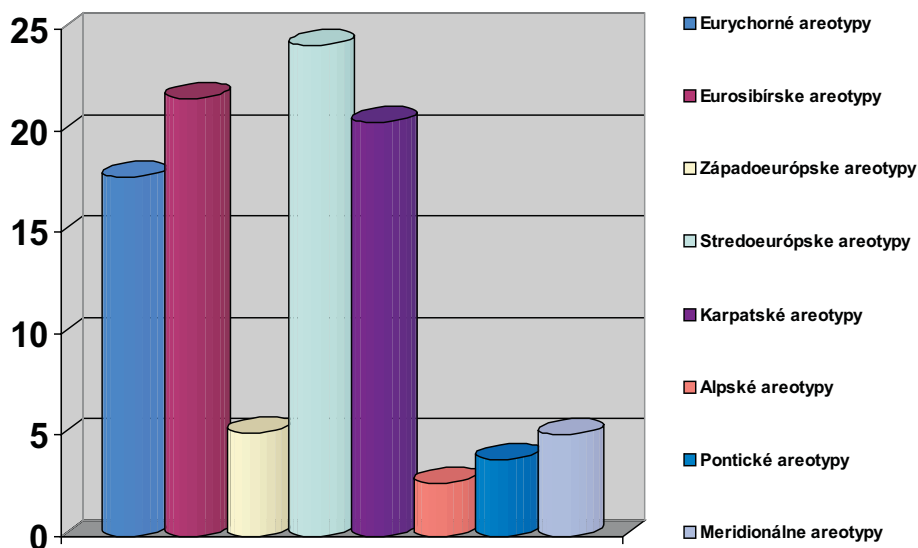
Table 1 Percentage representation of areotyp groups in the collection of gastropods stored in the Homeland Museum in Považská Bystrica.

Skupina areotypov	Areotyp	Počet druhov	% zastúpenie v zbierke
Eurychorné areotypy	I.b – holarktický	8	10,1
	I.c – palearktický	6	7,6
	Spolu	14	17,7
Eurosibírske areotypy	II.a – euro-sibírsky	3	3,8
	II.e – európsky	13	16,5
	II.f – západopalearktický	1	1,3
	Spolu	17	21,6
Západoeurópske areotypy	III.a – západoeurópsky	1	1,3
	III.b – stredo a západoeurópsky	2	2,5
	III.c – atlantický	1	1,3
	Spolu	4	5,1
Stredoeurópske areotypy	IV.a – stredoeurópsky	5	6,3
	IV.b – stredo a východoeurópsky	1	1,3
	IV.c – stredoeurópsko-sarmatský	1	1,3
	IV.d – stredo a severoeurópsky	1	1,3
	IV.e – stredo a juhovýchodoeurópsky	3	3,8
	IV.f – moeticko-stredoeurópsky	1	1,3
	IV.g – balticko-dácko-stredoeurópsky	3	3,8
	IV.h – mediteránný a stredoeurópsky	4	5,1
	Spolu	19	24,2
Karpatské areotypy	V.a – karpatský	4	5,1
	V.b – alpsko-karpatský	1	1,3
	V.c – alpsko-západokarpatský	2	2,5
	V.d – východoalpsko-karpatský	1	1,3
	V.h – západokarpatský	7	8,9
	V.f – balkánsko-subkarpatský	1	1,3
	Spolu	16	20,4
Alpské areotypy	VI.c – alpsko-juhovýchodoeurópsky	1	1,3
	VI.d – alpsko-mediterránný	1	1,3
	Spolu	2	2,6
Pontické areotypy	VII.a – pontický	2	2,5
	VII.e – ponticko-panónsky	1	1,3
	Spolu	3	3,8
Meridionálne areotypy	VIII.a – stredoeurópsko-meridionálny	2	2,5
	VIII.b – alpsko-meridionálny	2	2,5
	Spolu	4	5,0
Všetky areotypy	Spolu	79	100

Tab. 2 Percentuálne zastúpenie ekoelementov v zbierke ulitníkov Vlastivedného múzea v Považskej Bystrici.

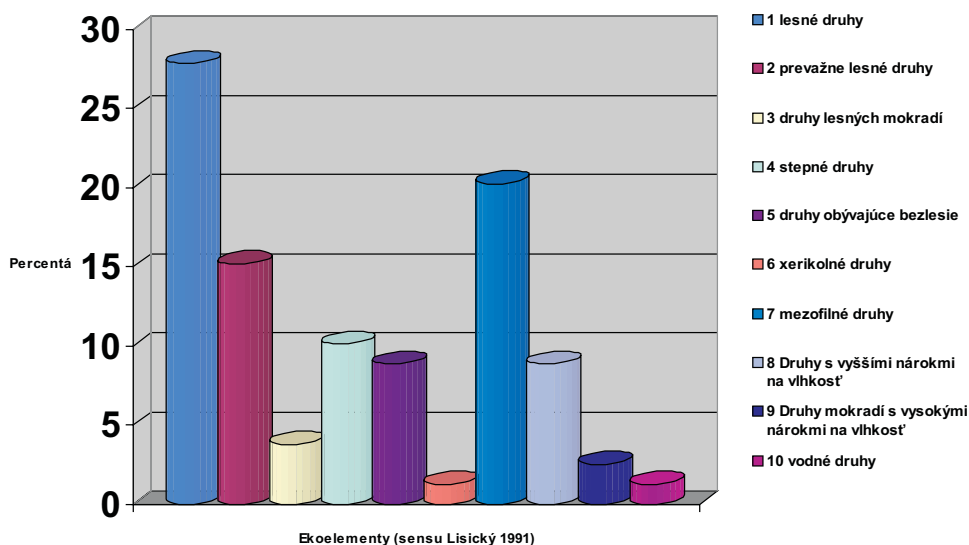
Table 2 Percentage representation of ecoelements in the collection of gastropods stored in the Homeland Museum in Považská Bystrica.

Ekoelement	Počet druhov	% zastúpenie v zbierke
1 Lesné druhy	22	27,8
1 Si	21	26,5
1 Síp	1	1,3
2 Prevažne lesné druhy	12	15,2
2 SI(AG)	7	8,9
2 SI(HG)	1	1,3
2 SIth	4	5,0
3 Druhy lesných mokradí	3	3,8
3Sih	3	3,8
4 Stepné druhy	8	10,1
4 ST	6	7,5
4 STp	1	1,3
4 ST(SI)	1	1,3
5 Druhy obývajúce bezlesie	7	8,9
5 PT	4	5,0
5 PTp	1	1,3
5 PT(SI)	1	1,3
5 SIS	1	1,3
6 Xerikolné druhy	1	1,3
6 XR	1	1,3
7 Mezofilné druhy	16	20,2
7 AG	8	10,1
7 AGp	2	2,5
7 SIp	6	7,6
8 Druhy s vyššími nárokmi na vlhkosť	7	8,9
8 HG	7	8,9
9 Druhy mokradí s vysokými nárokmi na vlhkosť	2	2,5
9 RP	2	2,5
10 Vodné druhy	1	1,3
10 FN	1	1,3
Spolu	79	100

Obr. 1 Percentuálne zastúpenie skupín areotypov v zbierke ulitníkov Vlastivedného múzea v Považskej Bystrici. Grafické spracovanie dát z tab. 1.

Fig. 1 Percentage representation of areotyp groups in the collection of gastropods stored in the Homeland Museum in Považská Bystrici. Processed data are from table 1.

Obr. 2 Percentuálne zastúpenie ekoelementov v zbierke ulitníkov Vlastivedného múzea v Považskej Bystrici. Grafické spracovanie dát z tabuľky 2.

Fig. 2 Percentage representation of ecoelements in the collection of gastropods stored in the Homeland Museum in Považská Bystrici. Processed data are from table 2.

ZÁVER

Mäkkýše patria medzi faunisticky dobre preskúmané živočíšne skupiny na území Slovenska. K tomu bezpochyby výraznou mierou prispel aj prof. Šteffek. Výsledky výskumu, ktorý bol podkladom pre zbierku deponovanú vo Vlastivednom múzeu v Považskej Bystrici, boli publikované vo viacerých článkoch. Zbierku treba chápať ako doklad, ucelený súbor, ktorý ako celok nebol doteraz prezentovaný. Dokumentuje stav malakofauny vybraných území pred takmer 30 rokmi a umožňuje ho porovnať so súčasným stavom. Kolekciu ulitníkov Vlastivedného múzea v Považskej Bystrici tvorí 79 druhov, čo predstavuje viac ako tretinu všetkých v prírode žijúcich mäkkýšov SR (235 druhov, Čejka 1999).

Medzi zaujímavé druhy patrí napríklad západokarpatský endemit *Orcula dolium brancsiki*. Doložený je zo sedla Chmeľová v Bielych Karpatoch. Ďalším je *Clausilia dubia carpatica* (obr. 4), vzácny západokarpatský endemit. Všetky lokality výskytu tohto druhu sú z oblasti Vráta. Zber príbuzného druhu *Clausilia dubia ingenua* pochádza zo sedla Chmeľová v Bielych Karpatoch a Lietavského hradného brala v Súľovských vrchoch. *Clausilia dubia carpatica* i *Clausilia dubia ingenua* sú taxónmi národného významu. Ako čiastočne komerčne využívaný (zber na konzumáciu) si zaslúži pozornosť druh *Helix pomatia*. V rámci zbierky pochádza jeho doklad z travertínového jazierka (penovcové pramenisko) v Brezovskej doline v Bielych Karpatoch. Z rovnakej lokality je doložený i druh európskeho významu *Vertigo angustior* (obr. 3). Z ustupujúcich až zanikajúcich ohrozených druhov (Čejka 1999) je v našej zbierke *Faustina rossmaessleri*. Tento druh bol zaznamenaný na troch lokalitách v oblasti Revňá a dvakrát na vrchu Klák, vo všetkých prípadoch v lese.

V rámci skupín areotypov (Lisický 1991) sú najviac zastúpené: stredoeurópske areotypy 24,2 %, eurosibírske areotypy 21,6 % a karpatské areotypy 20,4% (obr. 1, tab. 1). Čo sa týka zastúpenia jednotlivých areotypov, najčastejší je II.e európsky (13 druhov), I.b holoarktický (8 druhov) a V.h západokarpatský (7 druhov). Viac ako polovicu (50 druhov) tvoria zástupcovia troch skupín ekoelementov, konkrétne 1. lesné druhy (22 druhov), 7. mezofilné druhy (16 druhov) a 2. prevažne lesné druhy (12 druhov), (obr. 2, tab. 2).

Obr. 3 *Vertigo angustior*, foto: O. Trnka.

Fig. 3 *Vertigo angustior*, photo: O. Trnka.

Obr. 4 *Clausilia dubia carpatice*, foto: O. Trnka.

Fig. 4 *Clausilia dubia carpatice*, photo: O. Trnka.

LITERATÚRA

- Čejka T., 1999: Naše mäkkýše z pohľadu ekosoziológie. – Chránené územia Slovenska 41: 14–15.
- Horsák M., Juříčková L., Beran L., Čejka T. & Dvořák L., 2010: Komentovaný seznam měkkýšů zjištěných ve volné přírodě České a Slovenské republiky. – Malacologica Bohemoslovaca, Suppl. 1: 1–37.
- Lisický M. J., 1991: Mollusca Slovenska. – Veda, Bratislava, 341 p.
- Mañas M., 2012: Tabulka měkkýšů (Mollusca) České republiky a Slovenska. – URL: <http://www.mollusca.cz/table/>
- Mañas M., 2004: Měkkýši (Mollusca) PR Panské louky. – Msc., depon in Sagittaria, Olomouc, 8 p.
- Mazúr E. & Lukniš M., 1984: Geomorfologické členenie SSR 1 : 500 000. – Slovenská kartografia, Bratislava.
- Stloukal E. & Grujbárová Z., 2012: Databáza lokalít pre mapovanie fauny na území Slovenska. – URL: <http://www.dfs.sk>

RECENZOVAL

Prof. RNDr. Peter Holec, CSc., Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta, Katedra biológie a ekológie, Námestie A. Hlinku 56/1, 034 01 Ružomberok;
petoholec1@gmail.com

STANOVENIE VEĽKOSTI POPULÁCIE A POPULAČNEJ ŠTRUKTÚRY DRUHU MEDVEĎ HNEDÝ (*URSUS ARCTOS*) V CHRÁNENEJ KRAJINEJ OBLASTI STRÁŽOVSKÉ VRCHY NA ZÁKLADE VEĽKOPLOŠNÉHO SČÍTANIA

SNOW TRACKING SURVEY TO DETERMINE POPULATION SIZE AND POPULATION STRUCTURE OF BROWN BEAR (*URSUS ARCTOS*) IN PROTECTED LANDSCAPE AREA STRÁŽOVSKÉ VRCHY MTS

PAVOL PEPICH¹ & KAROL PEPICH²

¹ Žilinská univerzita, Ústav cudzích jazykov, Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina;

pavol.pepich@ucj.uniza.sk

² Štátna ochrana prírody SR, Správa CHKO Strážovské vrchy, Orlové 189, 017 01 Považská Bystrica; karol.pepich@sopsr.sk

Abstract: Population size estimates are crucial for the proper conservation and management of species on both national and local level. Their aim is to determine better conservation, management of species, protection of natural habitats and elimination of conflicts etc. Many diverse methods have been used all over the world to estimate the size of Brown bear (*Ursus arctos*) populations and to monitor their distribution, social structure and development. These estimates are usually difficult to obtain, especially for rare and elusive species with wide home range territory (e.g. *Ursus arctos*). Their accuracy level depends on the application of a specific method over a longer time period. To avoid biased results we are often required to use large amounts of systematic fieldwork (preferably a combination of more methods) over a longer time period.

At the present time there are several methods available to determine population size and structure of large carnivores. Most commonly used methods include genetic analysis, camera trapping and sign surveys (tracks, faeces and the like). A combination of these methods over a longer period can give fairly exact and realistic data on the studied animals.

In Strážovské Mt. the method of snow sign survey has so far been used 3 times. Most recently it was within the Protected Landscape Area (PLA) and adjacent areas on 31th October 2012 in a study area of c. 400 km².

Keywords: Brown bear, population size estimates, population structure, Protected landscape area Strážovské vrchy, tracking survey, tracks

ÚVOD

Veľkosť a štruktúra celkovej alebo lokálnej populácie medveďa hnedého (*Ursus arctos*) sú kľúčové údaje na stanovenie vhodného stupňa ochrany tohto druhu. Na základe týchto údajov môžeme presnejšie stanoviť vhodný pomer medzi jeho ochranou a poľovným využívaním. Systém na Slovensku spočíva v tom, že celoslovenský údaj sa získava spočítaním menších (lokálnych) populácií v jednotlivých pohoriach, chránených krajinných oblastiach (CHKO), národných parkoch (NP) alebo poľovných združeniach. Presnosť jednotlivých údajov závisí od použitia špecifickej metódy, vhodných prírodných podmienok, skúseností mapovateľov a finančných možností. Na zistenie

populačného trendu je potrebné vykonať zisťovanie početnosti opakovane. Presné údaje o veľkosti a štruktúre populácií sa však z viacerých dôvodov získavajú pri tomto druhu veľmi ťažko.

Podľa Rigga & Adamca (2007) bol na Slovensku vykonaný len čiastočný výskum zameraný na veľkosť a štruktúru populácie medveďa hnedého. Jeho výsledky však poukazujú na navzájom si odporujúce čísla s rozptylom od 700 do 2500 jedincov. Podobná situácia je aj v CHKO Strážovské vrchy, kde sa rôzne odhady medzi ochranárskou a poľovníckou verejnosťou líšia až o 250 %. Dôvodom týchto veľkých rozdielov je podľa Hella & Sládeka (1974) a Rigga & Adamca (2007) duplicitné sčítanie jedincov nahlasované poľovními združeniami.

Celkovo sa odhaduje, že pred prvou svetovou vojnou na Slovensku žilo ešte okolo 120 medvedov. Intenzívnym odstrelom sa však ich stav znižoval, takže v r. 1928 zaznamenali len 40 jedincov a v r. 1932 už len okolo 20 jedincov (Hell & Slamečka 1999). Obrat nastal až od roku 1932, keď sa prvýkrát vyhlásila zákonná ochrana medveďa. Počet medvedov sa začal zvyšovať a vyskytli sa aj tam, kde predtým vymizli. Podľa údaju P. Turčeka z roku 1949, ktorý sa uvádza v práci Hella & Slamečka (1999) ako aj podľa Feriancovej (1955) sa však medvede ešte stále nevyskytovali v Strážovských vrchoch. Prvú zmienku o 4 migrujúcich medvedoch v Strážovských vrchoch spomína až Škultéty (1970) a Randík (1971) zo spoločného sčítania medvedov v roku 1966 a 1968. V súčasnosti sa podľa Štátnej ochrany prírody SR, Správy CHKO Strážovské vrchy odhaduje početnosť medveďa na cca 25 jedincov (zdroj aktuálna databáza CHKO Strážovské vrchy).

Hoci sa v súčasnosti populácia medveďa hnedého nepokladá na území Slovenska za ohrozenú, mnoho odborníkov stále považuje problém medveďa za nevyriešený. Podľa Rigga & Adamca (2007) je populácia dokonca znova dostatočne veľká na to, aby prežila aj menší poľovnícky tlak. Veľkým problémom však ostáva rozdielny názor medzi ochranárskou a poľovníckou verejnosťou na veľkosť celoslovenskej populácie (ale aj jednotlivých lokálnych populácií) a následný spôsob regulácie daného počtu. Iní odborníci viac poukazujú na vážnejšie a akútnejšie problémy, akým sú napr. fragmentácia, degradácia a ničenie vhodných biotopov, neexistujúce alebo nedostatočné údaje o efektívnej veľkosti populácií, populačnom trende, sociálnej štruktúre, miere prežitia (survival rate) a miere nelegálneho lovu (poaching rate).

V súčasnosti sa vo svete a aj na Slovensku používajú rôzne metódy monitoringu, pomocou ktorých dokážeme zistiť cenné údaje o jednotlivých populáciách veľkých šeliem. Podľa intenzity zásahu do populácie rozdeľujeme tieto metódy na invázne a neinvázne. Ide predovšetkým o rádio-telemetriu, genetické analýzy, využitie fotopascí, priame pozorovania, celoročný monitoring stôp, veľkoplošné sčítanie a monitoring iných pobytových znakov. Pomocou týchto metód sa dokážeme dopracovať k dôležitým údajom o populácii, ako sú napr. početnosť, štruktúra, trend jednotlivej populácie, veľkosť domovského okrsku, príbuzenské vzťahy a správanie. Kombináciou uvedených metód a systematickou prácou v dlhšom časovom horizonte môžeme získať celkom reálne údaje o sledovaných druhoch veľkých šeliem na určitom území.

V chránenej krajinej oblasti Strážovské vrchy sa používajú rôzne odborné metódy na zisťovanie rozličných údajov o veľkosti a štruktúre danej populácie. Sčítanie veľkých šeliem na základe mapovania pobytových znakov na prvom jesennom snehu sa doteraz uskutočnilo trikrát (2008, 2010, 2012). V každom roku išlo o jednoduché sčítanie. Naposledy to bolo v rámci Chránenej krajinej oblasti Strážovské vrchy a v priľahlom okolí v termíne 31. októbra 2012 na ploche cca 40 000 ha. Okrem samotného územia CHKO sa sčítanie uskutočnilo aj v 2 hlavných biokoridoroch spájajúcich CHKO Strážovské vrchy s Malou Fatrou a Malou Magurou, celým horským komplexom Šádeckých vrchov a ostatnými priľahlými oblasťami hraničiacimi s juhovýchodnou, južnou a juhozápadnou časťou CHKO. Výsledky predošlých veľkoplošných sčítaní (2008, 2010) nemôžeme brať do úvahy pre zlé poveternostné podmienky počas monitoringu (sneženie / rok 2008), ako aj neskorý termín sčítania (koniec novembra / rok 2008, 2010), keď väčšina medvedov už brložila.

CHARAKTERISTIKA ÚZEMIA

CHKO Strážovské vrchy bola vyhlásená v roku 1989 na rozlohe 30 979 ha. Pre svoje prírodné hodnoty bolo územie CHKO zaradené v rokoch 2004 a 2009 do európskej sústavy chránených území členských štátov EÚ s názvom NATURA 2000. Hlavným cieľom tejto sústavy je zachovanie európskeho prírodného dedičstva. Konkrétne ide o Navrhované územie európskeho významu Strážovské vrchy SKÚEV0256 s výmerou 29 366 ha (r. 2004) a Chránené vtáčie územie Strážovské vrchy SKCHVÚ028 s výmerou 59 586 ha (r. 2009). Prvé s cieľom ochrany vzácnych a ohrozených druhov rastlín a živočíchov a ich biotopov a druhé s cieľom ochrany vtáctva.

Chránená krajinná oblasť Strážovské vrchy (obr. 1) sa nachádza na strednom Slovensku a viaže sa na dva samostatné orografické celky – Strážovské vrchy a Súľovské vrchy. Zo severozápadu oddeľuje územie CHKO od masívu Javorníkov Považské podolie s mestom Považská Bystrica. Na juhu nadväzuje územie CHKO na južnú časť Strážovských vrchov (Malá Magura, Trenčianska vrchovina) a z východu ho od Malej Fatry oddeľuje Žilinská kotlina. Územie nemá ústredný chrbát, ale je rozdelené sústavou kotlín a údolí. Týmto sa odlišuje od iných pohorí západných Karpát. Charakteristická je tiež nevšedná geomorfologická členitosť – veľké rozpätie nadmorských výšok na pomerne malom území. Nadmorská výška vrcholov a hrebeňov sa pohybuje medzi 600 – 1213 m, dolín a kotlín 315 – 500 m. Prevažnú časť tvorí vrchovina až hornatina, neosídlená lesnatá krajina, nižšie časti sú odlesnené a premenené na lúky a pasienky. Výškovo je členené od pahorkatín cez vrchoviny, až po silne členité nižšie hornatiny. Hlavný vrchol Strážov (1213 m n. m.) je najvyšším bodom CHKO. Územie CHKO má výmeru 30 979 ha, z čoho 78 % tvoria lesy, 19 % poľnohospodárska pôda a zostávajúce 3 % tvoria zastavané a vodné plochy (Kostra & Smatanová 2003).

Územie patrí medzi stredne urbanizované chránené územia na Slovensku. Nachádza sa tu 14 obcí a v južnej časti CHKO aj niekoľko desiatok osád s typickým lazníckym osídlením. Takmer 80 % územia CHKO pokrývajú lesné spoločenstvá druhého až šiesteho vegetačného stupňa. Medzi najtypickejšie spoločenstvá patria komplexy bučín, jedľových bučín a sutinových lesov s bukom, jedľou, jaseňom, brestom, javorom a lipou. Na území CHKO významne prevládajú biotopy listnatých lesov, ktoré zaberajú 45 % z celkovej plochy chráneného územia. Zmiešané lesy sa nachádzajú celkovo na 19 % plochy. Plošne najmenej zaberajú biotopy urbánne, vodné a skalné, na každé zhodne pripadá 3 % z celkovej plochy (Kostra & Smatanová 2003).

Podľa Marka et al. (1991) je živočíšstvo tohto územia poznačené antropogénnymi vplyvmi pre vysokú hustotu ľudských sídiel, a to hlavne v severnej časti CHKO, ktorá je zároveň z tohto dôvodu najmenej vhodná pre veľké šelmy. Stredná, no najmä južná časť Strážovských vrchov je pre medveďa, vzhľadom na svoju relatívne dobrú úživnosť a členitosť terénu, miestom jeho dlhodobej existencie (cca 45 rokov od jeho opätovného rozšírenia na svoje pôvodné územie).

Čiastočná izolovanosť pohoria od iných orografických celkov a relatívne malá výmera územia vytvára optimálne podmienky na realizáciu monitoringu veľkých šeliem formou mapovania pobytových znakov. Najvhodnejší termín je obdobie na prelome jesene a zimy v čase, keď napadne prvý sneh. Medvede v tom čase sú ešte aktívne a nie sú ešte v brlohoch (ak je miernejšia zima, niektoré nemusia brložiť vôbec). V čase vysokej snehovej pokrývky a dlhšie trvajúcich mrazových dní už väčšina medvedov býva zafahnutá.

METODIKA

Metóda veľkoplošného sčítania je založená na monitoringu stopových dráh veľkých šeliem na vymedzenom území. Jej cieľom je získať údaje o veľkosti a štruktúre danej populácie.

Naše sčítanie prebiehalo podľa vopred dohodnutých pravidiel na prvom napadnutom snehu. Celé územie bolo dopredu spracované v elektronickej forme na ortofotomapách (obr. 2) a tu-

ristických mapách v mierke 1 : 10 000, v niektorých prípadoch aj na porastových mapách v tej istej mierke, kde boli zakreslené jednotlivé trasy. Pre lepšiu orientáciu v teréne sme použili viac typov máp. Trasy boli rozdelené do 11 skupín, podľa jednotlivých častí CHKO Strážovské vrchy (obr. 3). V každej skupine bol jeden koordinátor, ktorý koordinoval danú skupinu mapovateľov, zodpovedal za ich prepravu a odovzdanie výsledkov od všetkých členov skupiny. Každej skupine prislúchalo 3 – 8 trás. Každú trasu prechádzal jeden mapovateľ, v niektorých prípadoch dvojica až trojica mapovateľov a naopak v niektorých prípadoch mapovateľ prešiel 2 trasy. Každý mapovateľ prešiel priradenú trasu v približne rovnakom čase, aby sa vylúčila duplicita identifikácie najčerstvejších pobytových znakov – stôp. Trasy boli väčšinou vedené po lesných cestách, turistických, poľovníckych chodníkoch a horských hrebeňoch. Hustota a smer trás boli navrhnuté tak, aby sa zachytili stopové dráhy veľkých šeliem prechádzajúcich rôznym smerom a zároveň sa predišlo duplicitnému sčítaniu tých istých jedincov. Najpresnejšie hodnoty sa získavajú z čerstvých stôp odtlačených do snehu alebo blata. Nemerajú sa staré stopy v snehu, lebo roztápaním snehu sa stopa zväčšuje. Podozrivo veľké hodnoty sa dajú namerať i zo stopy, do ktorej medveď stúpil prednou aj zadnou nohou. Na získanie potrebných údajov sa meria šírka prednej laby a dĺžka zadnej laby. Akcie sa zúčastnili pracovníci ŠOP SR, dobrovoľní členovia stráže prírody, lesníci z Lesov SR, členovia OZ Prales, horolezci z HK Manín PB, ako aj študenti odboru Stráž prírody zo Žilinskej univerzity. Celkovo sa sčítania zúčastnilo 57 ľudí, ktorí prešli 56 trás v 11 monitorovacích skupinách.

1. Povinná výbava mapovateľov obsahovala:

- mapu trasy (ortofotomapa, turistická, resp. LHC porastová mapa)
- pravítko (slúžiace na meranie stôp)
- ceruzku (potrebná na zakreslenie a zapísanie zistených skutočností do mapky)
- fotoaparát (zhotovenie fotodokumentácie)
- igelitové vrečko (použité v prípade zberu vzorky trusu na analýzu DNA)

2. Pokyny pre mapovateľov:

- vyplniť základné údaje mapovacieho zápisníka: číslo mapy (trasy), dátum sčítania, mená osôb vykonávajúcich sčítanie, začiatok a koniec sčítania a počasie (výška a stav snehovej pokrývky)
- pri nájdení stopovej dráhy medveďa, vlka, rysa a divej mačky obhliadnuť stopovú dráhu, jej smer v dĺžke asi 100 – 150 metrov a identifikovať druh zveri
- zakresliť do mapy miesto výskytu stopovej dráhy a zaznačiť smer pohybu jedinca (obr. 4)
- zapísať údaje o veľkosti stopy do sčítacieho zápisníka alebo na druhú stranu mapky
- nemerajú sa staré stopy v snehu, keďže v dôsledku roztápania snehu sa zväčšuje aj stopa
- podozrivo veľké hodnoty sa tiež dajú namerať zo stopy, do ktorej medveď stúpil prednou aj zadnou nohou
- v prípade nájdenia trusu odobrať vzorku cca 2 – 3 cm³ na analýzu DNA

3. Spôsob záznamu do mapky a zápisníka (druhá strana mapky):

- označiť miesto, kde stopa pretína trasu sčítania (podľa možnosti sa uviedlo číslo porastu z lesníckej mapy, miestny názov alebo GPS súradnice)
- označiť druh zveri skratkou (M – medveď, V – vlk, R – rys, MD – mačka divá)
- počet jedincov v skupine (vodiacie medvedice) alebo vo svorke (M1 + dve mladé)
- číslo (poradie) stopy jedinca na jednej trase (M1, M2, V1...)
- šípkami zaznačiť približný smer, odkiaľ zver prišla a kam pokračovala v pohybe
- čas, kedy bola stopa objavená a zaevidovaná

- aká stará je stopa, sa podľa možnosti odhadlo a zaznačilo na druhú stranu mapky (čerstvá stopa do 12 h, stredne čerstvá stopa do 24 h, stará stopa nad 24 h, veľmi stará – nemerateľná stopa)
- rozmery stôp – na najzreteľnejších stopách sa odmerala a zapísala do zápisníka šírka prednej a dĺžka zadnej laby v mieste jej najväčšieho rozmeru. Dĺžka stopy sa merala bez pazúrov. Stopy sa merali s presnosťou na 0,5 cm (obr. 5)
- ďalšie zistené zaujímavosti (strhnutá zver, nájdené ležoviská, brlohy a pod.)

Po skončení mapovania sme s koordinátormi skupín vykonali vyhodnotenie početnosti medveďa hnedého na základe počtu zaznamenaných stôp, záznamov a fotodokumentácií. Jednotlivé stopové dráhy s údajmi o smere a veľkosti stôp sme prekreslili do jednej ortofotomapy celého monitorovacieho územia. Pri vyhodnocovaní početnosti sme brali do úvahy počet stôp, smer pohybu zvierata a pretínanie stopových dráh zvierat s monitorovacími trasami, tak, aby sme zabránili duplicitnému sčítaniu tých istých jedincov. Okrem údajov o celkovej početnosti populácie sme zistili aj približné údaje o sociálnej štruktúre na základe rozvrstvenia populácie podľa veľkostných kategórií (podiel veľkých – teritoriálnych samcov, podiel vodiacich medveďíc a mláďat, podiel ostatných medveďov a reálny ročný prírastok). Približnú vekovú štruktúru populácie medveďa sme vypočítali podľa prevodovej hmotnostnej tabuľky (Hell & Slamečka 1999). Približnú hmotnosť jednotlivých medveďov sme vypočítali pomocou prevodového grafu podľa práce Hell & Sládek (1974), (obr. 6).

VÝSLEDKY

Na základe dosiahnutých výsledkov možno konštatovať, že v CHKO Strážovské vrchy a priľahlom okolí sa v čase sčítania zdržiavalo 32 medveďov, 6 vlkov, 5 rysov a 2 mačky divé. Celkovo boli medvedie stopy zaznamenané 61-krát, avšak po zhodnotení rovnakých stôp a smeru pohybu zvierat sme mohli určiť celkový počet medveďov na 32 rôznych jedincov (obr. 7). V rámci CHKO Strážovské vrchy sme zaznamenali 22 jedincov a v priľahlých oblastiach 10 jedincov, ktorí zároveň neboli zaznamenaní aj v rámci územia CHKO. Získané výsledky sa v podstatnej miere zhodujú s údajmi zo správy CHKO, kde odhadujú v rámci tohto chráneného územia cca 25 jedincov medveďa hnedého (údaje získané inými monitorovacími metódami).

Z hľadiska štruktúry sa dal najobjektívnejšie vyhodnotiť medveď (obr. 8). Na základe meraní stôp sme mohli konštatovať, že najpočetnejšiu časť tvoria jedince do 150 kg (aj keď korelácia medzi veľkosťou stôp a hmotnosťou nie je vždy presná), čo by svedčilo o celkovo početnejšej mladšej populácii. V rámci tejto kategórie sme zaznamenali 12 medveďov so šírkou prednej laby 11 – 13 cm. V kategórii veľkých, teritoriálnych samcov (šírka prednej laby 14 – 15 cm) sme zaznamenali 3 jedincov. Medvede s väčšou šírkou prednej laby neboli počas sčítania zaznamenané a podľa iných výskumných metód sa v súčasnosti stabilne v CHKO ani nevyskytujú. V kategórii vodiacich medveďíc sme zaznamenali 6 medveďíc s 11 mladými. Z toho boli štyri mladé v 2. roku života (2 medvedice, každá s dvoma mladými) a sedem mladých v 1. roku života (1 medvedica s tromi mladými, 1 medvedica s dvoma mladými a 2 medvedice, každá s jedným mladým). Na identifikáciu vodiacich medveďíc s presným počtom ich mladých sme museli okrem stopovania použiť aj iné metódy (priame pozorovania, fotopasce), keďže na niektorých miestach ich výskytu (krmoviská) sa vyskytovalo veľa podobných stopových dráh a nedal sa určiť presný počet mladých na vodiacu medvedicu len na základe rozlíšenia stôp.

DISKUSIA

Mapovanie medveďa na prvom jesennom snehu je často používaná monitorovacia metóda. Okrem reálnej distribúcie a početnosti podáva informácie aj o približnej vekovej a sociálnej štruktúre. Jej výhodou je rýchle a reálne zaznamenanie výskytu jedincov na mapovanom mieste. Ďalšou výhodou sú jej relatívne nízke náklady v porovnaní s inými metódami (napr. rádio-telemetria, analýza DNA a fotopasce).

Najväčšími úskaliaми tejto metódy sú:

1. zabezpečenie účasti a presnej koordinácie veľkého počtu skúsených mapovateľov
2. flexibilita mapovateľov podmienená nestálosťou počasia (prvý čerstvý sneh)
3. vplyv rôzneho charakteru substrátu a výška snehovej pokrývky na presnú identifikáciu stôp
4. subjektívny názor mapovateľov (definovanie okrajov stopy na rôznom substráte)

Podľa mapy výsledkov sčítania (obr. 9) je na prvý pohľad viditeľné nerovnomerné rozmiestnenie pobytových znakov medveďa na mapovanom území. Najväčšia hustota pobytových znakov (stopy) sa zaznamenala na juhovýchode mapovaného územia (k. ú. Kľačno, Tužina, Chvojnica, Valaská Bela, Čičmany a Zliechov). Naopak, severná, západná a juhozápadná časť boli charakterizované malým počtom výskytu pobytových znakov (stopy). V rámci mapovaného územia sa najsevernejšie zaznamenali stopy medveďa v k. ú. Zemianska Závada, kde išlo o jedného jedinca. V Sádeckých vrchoch bol na základe stôp zaznamenaný tiež len jeden jedinec s nemerateľnými údajmi o šírke prednej laby. Najzápadnejšie sa zaznamenal jeden jedinec na Svrčinovci, v juhozápadnej časti mapovaného územia (oblasť Vápča, Zliezajní, Sucheje hory a Homôľky) tiež len jeden jedinec (oblasť severne od Homôľky).

Z týchto údajov sa dá vyvodiť záver, ktorý potvrdzuje základné biologické a ekologické údaje tohto druhu, akými sú napr. veľká teritorialita niektorých samcov, sezónna kongregácia viacerých jedincov na miestach s ľahším prístupom k potrave. V žiadnom prípade však nemožno zovšeobecniť hodnoty početnosti z určitej časti Strážovských vrchov na celé toto územie.

ZÁVER

Na základe výsledkov sčítania, ako aj poznania zákonitostí ekológie a etológie veľkých šeliem možno považovať dané výsledky za najviac reálne len v prípade ich aktuálnej distribúcie, menej reálne pri stanovení presného počtu jedincov a najmenej reálne pri určení sociálnej štruktúry danej populácie (veľkosť laby nemusí vždy korelovať s váhou a vekom jedinca). Všeobecne ich však nemožno považovať za niečo exaktné. Pri tejto metóde je potrebné počítať z určitou mierou metodologickej chyby (nepresná identifikácia stopy, subjektívny názor mapovateľa a pod.), ako aj s faktorom, že zistiť presný počet sledovaných druhov zveri je vzhľadom na vyššie spomínané skutočnosti (napr. migrácia a presuny za potravou) veľmi ťažké a nerealizovateľné ani genetickými analýzami, pretože niektoré jedince sa jednoducho nemusia dostať do zaznamenávanej vzorky. Pre zver nemožno stanoviť konkrétne hranice v rámci CHKO alebo poľovného revíru. Potravné, sídelné a iné faktory podmieňujú viacero typov migrácií a presunov v rámci jednotlivých ročných období, v priebehu viacerých rokov v danom území, ako aj v rámci viacerých geomorfologických celkov. Určité zovšeobecnie tu však je veľmi reálne a na základe opakovaného monitoringu v kombinácii s inými (vyššie spomínanými) metódami celkom akceptovateľné.

POĎAKOVANIE

Veľkoplošné sčítanie by nebolo možné zrealizovať bez dobrovoľnej pomoci mnohých ľudí. Poďakovanie patrí zúčastneným zamestnancom ŠOP SR, lesníkom z Lesov SR, dobrovoľným členom stráže prírody, pracovníkom OZ Prales, horolezcom z HK Manín PB a študentom odboru Stráž prírody zo Žilinskej univerzity. Osobitné poďakovanie patrí Ing. Ivane Kalafúsovej a Bc. Zuzane Ivaničovej z OZ Prales za koordináciu projektu, ktorý finančne zabezpečil túto akciu.

LITERATÚRA

- Feriancová Z., 1955: Rozšírenie niektorých vzácných druhov cicavcov na Slovensku. – SAV, Bratislava, 40 p.
- Hell P. & Slamečka J., 1999: Medveď v slovenských Karpatoch a vo svete. – PaRPress, Bratislava, 146 p.
- Hell P. & Sládek J., 1974: Trofejové šelmy Slovenska. – Príroda, Bratislava, 83 p.
- Kostrá M. & Smanová J., 2003: Chránená krajinná oblasť Strážovské vrchy. – Ochrana prírody 1: 10–11.
- Marko J., Kaššák A. & Kortman B., 1991: Chránená krajinná oblasť Strážovské vrchy. – Ekológia, 34 p.
- Randík A., 1971: Rozšírenie a ochrana medveďa hnedého v Československu. – Čsl. ochrana prírody 11: 231–256.
- Rigg R. & Adamec M., 2007: Status, ecology and management of the brown bear (*Ursus arctos*) in Slovakia. – Slovak Wildlife Society, Liptovský Hrádok, 128 p.
- Škultéty J., 1970: Škody spôsobené medveďom na Slovensku. – Lesný časopis 16: 51–60.

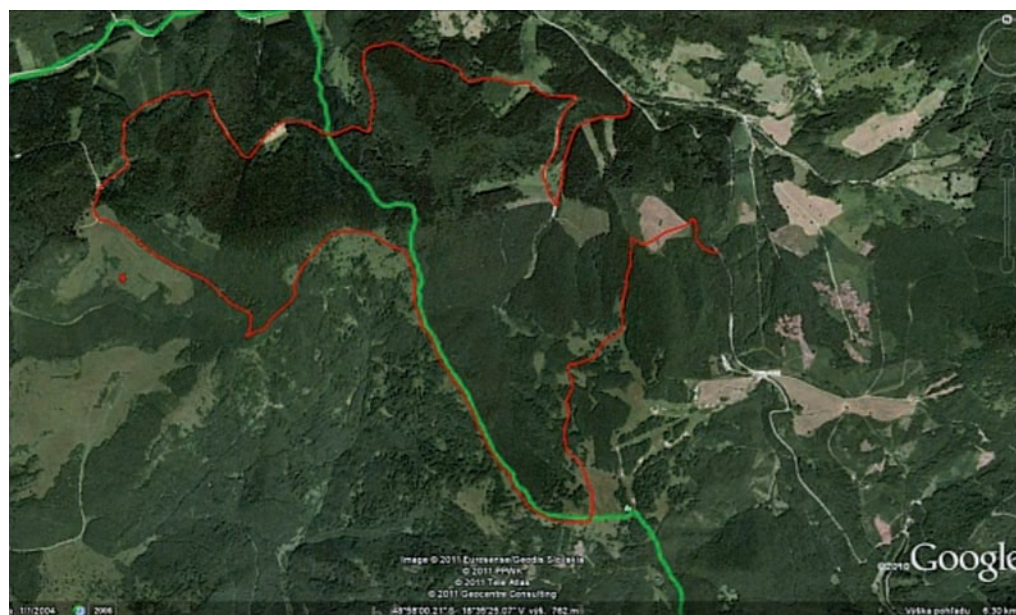
RECENZENT

Ing. Vladimír Antal, Štátna ochrana prírody Slovenskej republiky, Tajovského ul. 28B, 974 01 Banská Bystrica; vladimir.antal@sopsr.sk

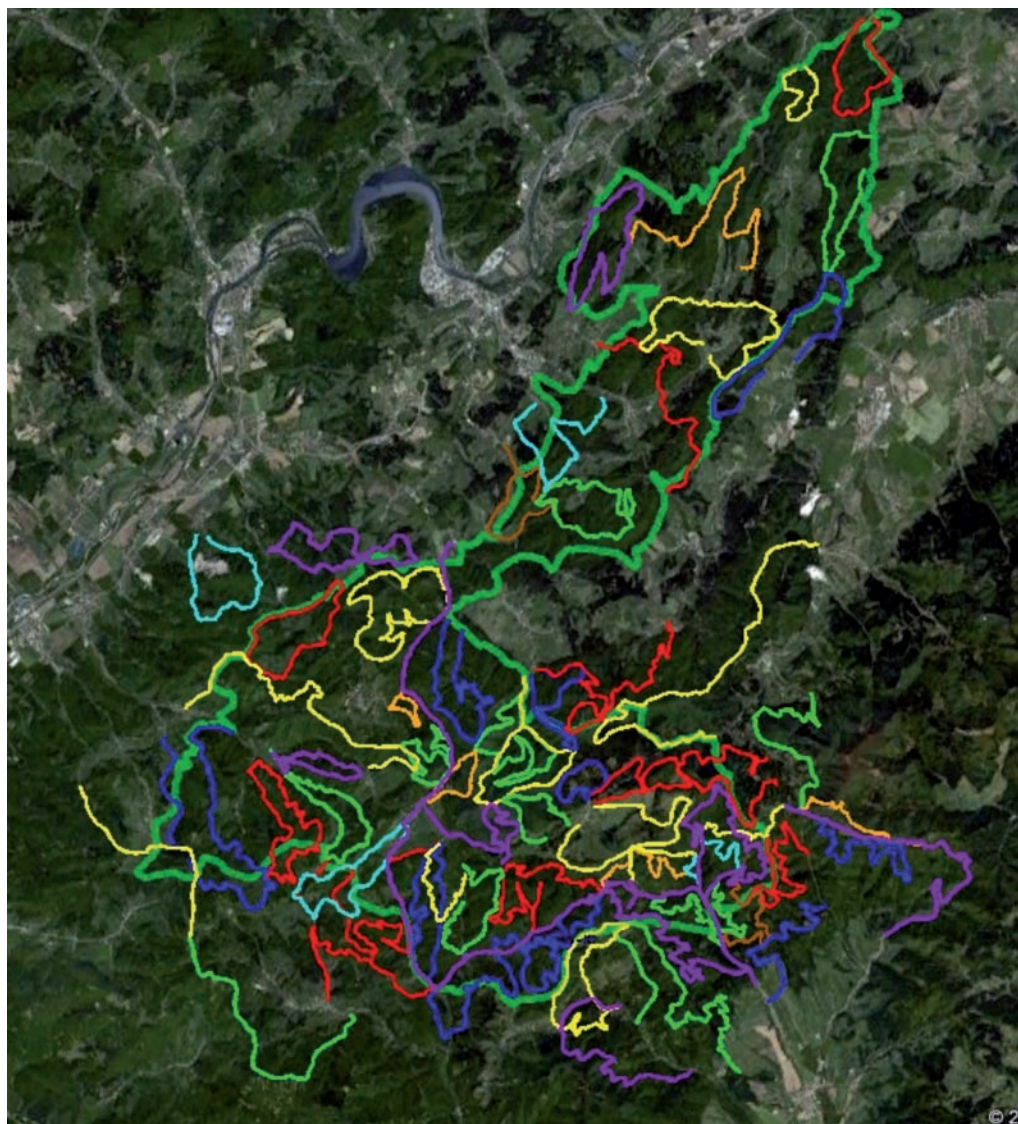
Obr. 1 Mapa slovenských pohorí s vyznačeným územím CHKO Strážovské vrchy.

Fig. 1 The position of the Protected landscape area Strážovské vrchy Mts within Slovakia.

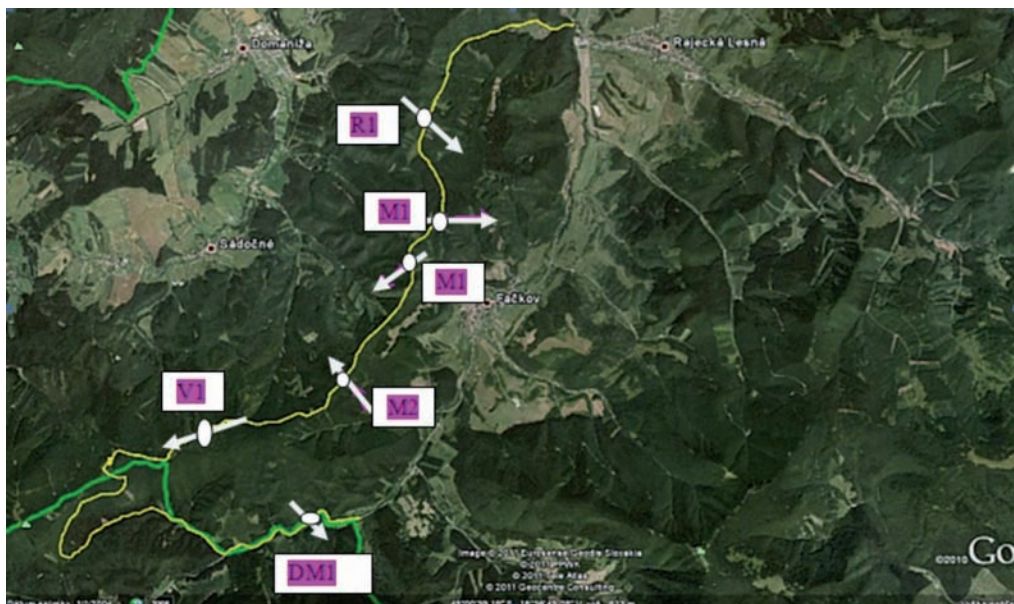
Obr. 2 Vzor sčítacej trasy na podklade ortofotomapy.

Fig. 2 An example of transect for snow tracking survey.

Obr. 3 Mapa trás na sčítanie veľkých šeliem v CHKO Strážovské vrchy.

Fig. 3 The overall map of all transects for snow tracking survey.

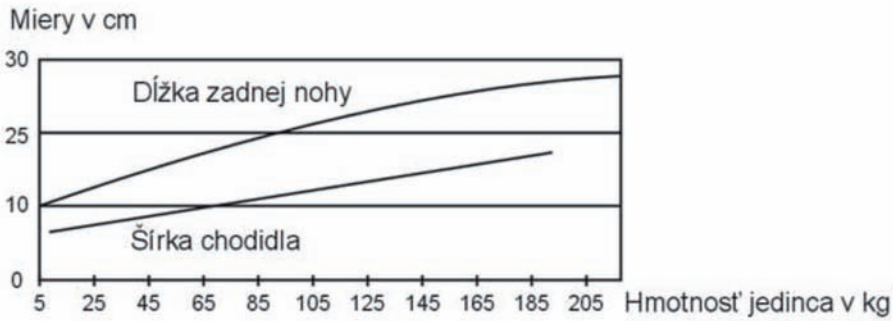
Obr. 4 Príklad mapy značenia smeru pohybu pri sčítaní veľkých šeliem.

Fig. 4 Indicating the direction of animal movement in a model map.

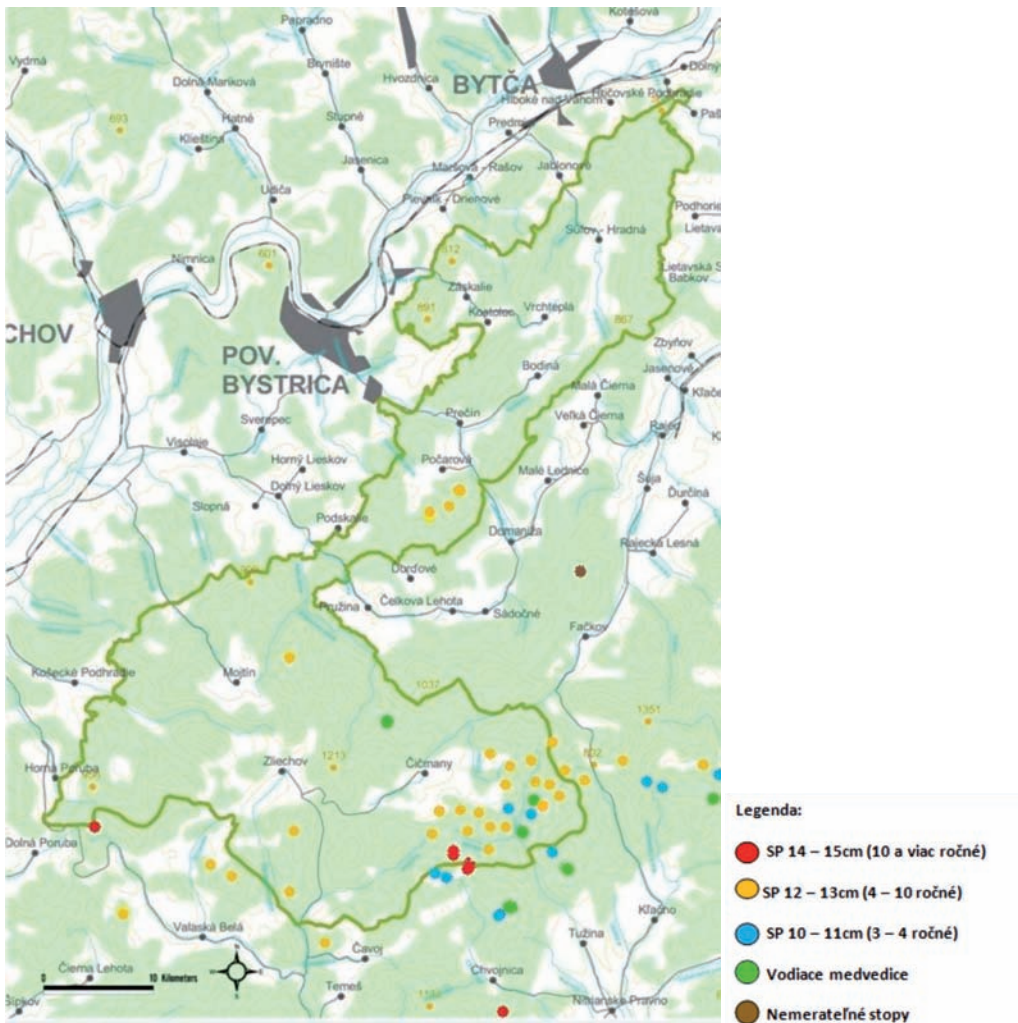
Obr. 5 Príklad merania šírky prednej laby a dĺžky zadnej laby pre druh *Ursus arctos*.

Fig. 5 Bear track measurements of the front and hind paws.

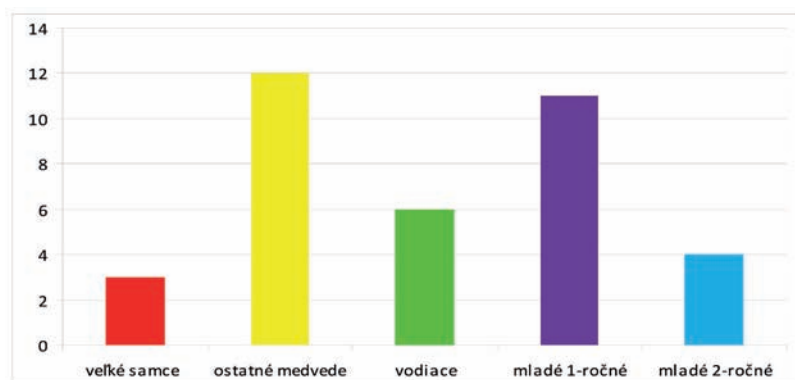
Obr. 6 Určovanie hmotnosti jedinca podľa stôp (Hell & Sládek 1974).

Fig. 6 Weight determination based on the track measurements (Hell & Sládek 1974).

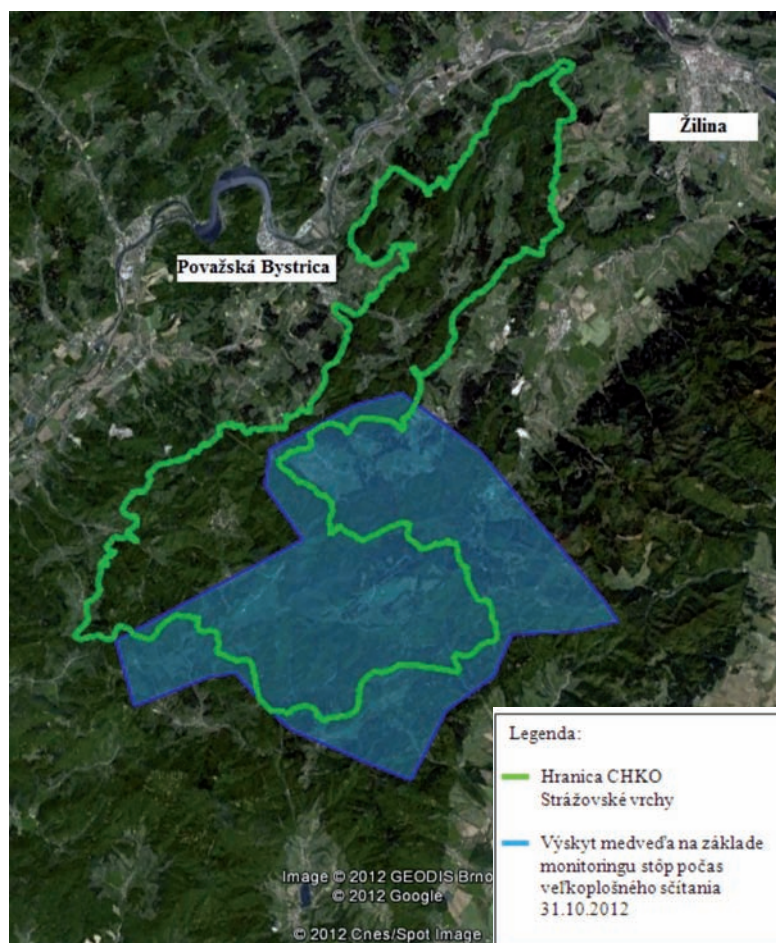

Obr. 7 Výsledná mapa veľkoplošného sčítania v CHKO Strážovské vrchy.

Fig. 7 The overall map of snow tracking survey in the PLA Strážovské vrchy Mts.

Obr. 8 Približná veková a sociálna štruktúra odvodená na základe rôznych veľkostí stôp.
Fig. 8 Rough age and social structure derived on the grounds of diverse track measurements.

Obr. 9 Priestorová mapa prítomnosti a absencie medveďa hnedého na mapovanom území.
Fig. 9 A map of bear distribution within the study area. Area of bears presence is marked in blue. Green line shows borders of the PLA Strážovské vrchy Mts.

POKYNY PRE PRISPIEVATEĽOV

ÚPRAVA RUKOPISU

Príspevky prosíme vytvárať v programe Microsoft® Word (formát súboru .doc alebo .rtf). V rukopise treba používať typ písma Times New Roman, veľkosť písma 12 (okrem nadpisu) a riadkovanie 1,5. List rukopisu formátu A4 obsahuje 35 riadkov (horný okraj strany je 25 mm, ľavý 30 mm, pravý 20 mm, dolný 17 mm). Zarovnanie textu je vľavo. Samotný text rukopisu treba členiť nasledovne:

Názov príspevku (Times New Roman, veľkosť písma 14, tučné písmo)

Názov príspevku v jednom svetovom jazyku (angličtina, nemčina alebo francúzština)

Meno a priezvisko autora/-ov

Adresa pracoviska a mailová adresa autora/-ov

Abstrakt v jednom svetovom jazyku (angličtina, nemčina alebo francúzština) v rozsahu cca. 10 riadkov.

Kľúčové slová – Keywords (anglicky, nemecky alebo francúzsky) – maximálne 8 slov alebo slovných spojení usporiadaných podľa abecedy – nesmú sa opakovať slová použité v nadpise.

Vlastný text príspevku je členený na časti: Úvod, Metodika, Výsledky, Diskusia, Záver, Poďakovanie a Literatúra. Rozčlenenie textu na časti musí byť dobre rozpoznateľné. Názvy kapitol (resp. podkapitol) možno zvýrazniť hrubým písmom, dôležité časti textu kurzívou a výnimočne aj kapitálkami. Okrem príspevkov v slovenčine Zborník VM uverejňuje aj články v češtine, angličtine, nemčine a francúzštine. Tabuľky a obrázky treba zaradiť ako samostatné listy za poslednú stranu rukopisu. Ich zaradenie treba vyznačiť v rukopise. Veľkosť tabuliek a obrázkov treba prispôsobiť formátu zborníka B5 (18 x 25 cm). Každú tabuľku a obrázok treba očíslovať (tab. 1, obr. 4) a pridať názov a krátky popis (legendu) v slovenčine a jednom svetovom jazyku (angličtina, nemčina alebo francúzština). Maximálny počet strán písaného textu odborného príspevku bez príloh pri dodržaní uvedeného formátovania je 16 strán A4; spolu s prílohami nemá prekročiť 20 strán. Pri prácach prírodovedného charakteru treba písať vedecké názvy rastlinných taxónov, čeladi, všetkých vyšších jednotiek rastlinného klasifikačného systému ako aj mená syntaxónov v bežnom texte aj v nadpisoch kurzívou. Opakujúce sa rodové mená sa skracujú (napr. *Poa annua*, *P. trivialis* atď.). Pri zoologických menách taxónov sa kurzívou píše iba druhové mená a mená im hierarchicky podradené (napr. poddruhy).

CITOVANIE LITERÁRNYCH ZDROJOV

1. Citácie v texte

- Rastlinu v Strážovských vrchoch prvý raz zaznamenal Futák (1984).
- Nadmorská výška hornej hranice lesa v jednotlivých pohoriach varíruje (Šibík 2003).
- V Bielych Karpatoch sa podľa Tlustáka (1972) v minulosti vyskytovali xerothermné porasty oveľa hojnejšie ako dnes. – Mená autorov prác sa môžu skloňovať.
- (Michalková & Hegedúšová 1994) – pri dvoch autoroch práce
- (Májovský et al. 1987) – ak sú autori traja alebo viacerí, v texte sa uvádza len prvý autor a skratka et al.
- Ak sa autor príspevku kvôli väčšej prehľadnosti textu rozhodne citovať pomocou číslovaných poznámok pod čiarou, treba takto citovať v celom príspevku.

2. Zoznam bibliografických odkazov

a) kapitola v knihe

Futák J., 1984: Fytogeografické členenie Slovenska. – In: Bertová L. (ed.), Hlavaček A., Holub J., Jasičová M., Šourková M. & Zahradníková K., Flóra Slovenska. IV/1. Veda, Bratislava, p. 418–419.

b) manuskript (bakalárske, diplomové, rigorózne alebo dizertačné práce, záverečné správy výskumných úloh)

Tlusták V., 1972: Xerothermní travinná společenstva lesostepního obvodu Bílých Karpat. – Diplomová práca, msc., depon. in Přírodovědecká fakulta MU, Brno, 237 p.

c) kniha (treba vypísať mená všetkých autorov)

Májovský J., Murín A., Feráková V., Hindáková M., Schwarzová T., Uhríková A., Váchová M. & Záborský J., 1987: Karyotaxonomický prehľad flóry Slovenska. – Veda, Bratislava, 440 p.

d) článok vo vedeckom periodiku (treba používať štandardné skratky seriálových publikácií – dajú sa nájsť na <http://www.ipni.org>)

Holčík J. & Macura V., 2001: Some problems with the interpretation of the impact of stream regulations upon the fish communities. – Ekologia 20/4: 423–434.

Michalková E. & Hegedúšová Z., 1994: Rozšírenie poddruhu *Kickxia spuria* subsp. *spuria* (Scrophulariaceae) na Slovensku. – Bull. Slov. Bot. Spoločn. 16: 48–53.

Peciar V., 1974: Studia bryofloristica Slovaciae VII. – Acta Fac. Rer. Natur. Univ. Com., Bot. 23: 39–49.

Takto upravené rukopisy prosíme zasielať v elektronickej podobe na mailovú adresu editorky zborníka (daniela.dubravkova@muzeumpb.tsk.sk).

Príspevky, ktoré nebudú upravené podľa uvedených pokynov, môžu byť autorom vrátené.